

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK
9. SZÁM

MARINO SANUTO
„DIARII”-JÉNEK

MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

BÖLCSESZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS

IRTA

BENISCH ARTHUR

BUDAPEST

“Pátria” irodalmi vállalat és nyomdai r.-t. nyomása

1903

ELŐSZÓ.

A magyar művelődés-történelemnek örvendetesen fejlődő irodalmát kívánja gyarapítani a jelen dolgozat, mely a Jagellók korának műveltségi viszonyait tünteti föl *Marino Sanuto Diarii*-je alapján; de ott, hol szükségesnek látszott, más egykorú források bevonásával is. E dolgozat chronologiailag mintegy összekötő kapcsul fog szolgálni két hasonló célú értekezés között, melyek egyike a XV. század (Dr. *Császár M.* A magyar művelődés a XV. században), a másik az I. Ferdinand alatti művelődési viszonyokat vázolja. (Dr. *Perepatits I.*: A magyar művelődés I. Ferdinand korában.)

A dolgozat megírásánál követett eljárásomat az első, bevezető fejezetben iparkodtam igazolni.

Végül kedves kötelességemnek tartom e helyen is hálás köszönetemet kifejezni nagys. Dr. *Békefi Remig* úrnak, kedves tanáromnak, ki fáradságos munkámban mindenkor készségesen szolgált útbaigazítással.

Budapest, 1903 október 17.

Benisch Arthur.

Marino Sanuto élete és művei.

Marino Sanuto származása. Családja; ifjúkori évei. Tanulmányai, első művei. Hajlama a történelem, főleg az adatok gyűjtése iránt. Megkezdte a „Diarii” írását. Szereplése az állami ügyekben, gyakori mellőztetése. Betegsége és halála. Marino Sanuto egyénisége: önzetlen, lelkiismeretes, de nagyon hiú. *Művei.* A „*Diarii*” keletkezése, jellege, forrásai, értéke. A kézirat sorsa, a Diarii kiadásai. A Diarii fontossága a magyar politikai s művelődéstörténelem szempontjából. A sürgönyök és relatiók. Irodalom.

Sajátságos játéka vagy bosszúja a sorsnak, hogy a velencei köztársaság nagyszámú krónikáiróinak legnagyobbika, ki kora ifjúságától kezdve hírről, dicsőségről álmódzott s fáradhatatlan munkásságával akarta nevét az utókor előtt halhatatlanná tenni, úgyszólván halála pillanatától teljesen kivész honfitársainak emlékezetéből,¹ s csak három hosszú század lefolyása után az újabb történelmi bűvárlat biztosított neki a történetírás terén oly tekintélyt s — legalább szűkebb körben vett — halhatatlanságot, mit e majdnem hihetetlen munkásságú férfiú tényleg meg is érdemel. S az a becsülés, melyben Európa legtöbb országának történetírói a valamennyiüknek oly számos s értékes adatokat szolgáltató Diarii íróját részesítik, tán kárpótolja a hiú krónistát a méltatlan feledésért, mely századokon át emlékére borult.

Lapozgatva az egész könyvtárt kitevő munkában, mely Európa XV—XVI. századi történelmének leggazdagabb kincsesbányája, önkéntelenül is vágyunk támad azon férfi életének, munkásságának megismerésére, ki kutatásvágyától, hazája iránti szeretetétől s a dicsvágytól indítatva, hosszú, munkás életének úgyszólván minden percét s egész tehetségét a Diarii megalkotására fordította.

¹ „E cosa ben singolare, che niuno piu del Sanuto si affaticò per illustrare la storia della sua patria, niuno scrisse piu volumi, niuno ebbe nei primordi della sua carriera fama e lodi maggiori di lui, eppure dopo la sua morte egli fu subito dimenticato, le sue opere furono neglette e le memorie della sua vita rimasero affatto sconosciute per tre secoli“. Guglielmo *Berchet* a Diarii kiadásához az *Prefazione*-ben.

Marino Sanuto 1466 május 22-én született a Sanutók ősi patriciusi nemzetségéből, mely longobard eredetű volt s Nagy Károly győzelmei után menekült a lagunák városába.¹ A XIII. században a Sanuto-nemzetség körülbelül öt családra szakadt; a mi írónk a *San Giacomo dell' Orio* ághoz tartozott. Velence oligarchikus alkotmánya folytán a „Serrar del Consiglio“ (1296) után az előkelő családok tagjai mintegy születtek már a magasabb állami tisztségek viselésére; így Marinonak atyja *Leonardo* is (1427—1476), ki egész életében az állam szolgálatában állott s idegenben, Rómában halt meg, mint a köztársaság követje.

Anyja, *Letitia Venier*, Leonardonak harmadik felesége volt s férjét három gyermekkel ajándékozta meg: a legidősebb volt Leonardo, a második Marino s végül egy leány, Sanuta. Marino testvéreinek s (Leonardo második házasságából származó) négy mostohatestvérének sorsa bennünket nem érdekel.

Marino a szülői házban nagyműveltségű atyja felügyelete alatt gondos nevelésben részesült, de már 10 éves korában árván maradt. Atyja a serdülő gyermekeket az anyának s fivérének, Francesco Sanutonak gondjaira bízta, míg a jelentékeny családi vagyon kezelését Marino legidősebb mostohabátyja, Aluise vette kezébe. Minthogy Francesco állandóan magas állami hivatalokat viselt s így a közügyekkel nagyon el volt foglalta, tisztán az anyára maradt a nevelés gondja, ki a Venierék családi kastélyába, a Verona közelében levő Sanguinetto-ba vitte Velencéből gyermekeit. Köztük *Marino* már kora ifjúsága óta nem közönséges tehetségnek adta számos tanújelét.

Sokat foglalkozott az irodalommal, verseket is írt s már ekkor mutatkozott hajlama fontos iratok, okiratok gyűjtésére s másolására. Haladása oly szembeszökő, hogy a kor legkiválóbb irodalmi férfiai észreveszik az ifjú patricius tehetségét: buzdító leveleket írnak hozzá s elhalmozzák dicséretükkel. Ezen felbátorodva, nagybátyjának, Francesconak, (ki 1479-ben Padua capitanojává lett)

¹ Marino Sanuto életére vonatkozólag a legpontosabb adatokat magánál az írónál találjuk, ki a Diarii-ben a legfontosabb államügyek mellett családi naplóba illő bőséggel emlékezik meg családjáról s saját életének legapróbb mozzanatairól. Főleg ez adatok alapján írták meg életrajzát *Rawdon Brown* s legújabban *Guglielmo Berchet* a Diarii kiadásának előszavában. (1902.) A Marino Sanuto életére s műveire vonatkozó adatokat főleg az utóbbtől kölcsönözöm.

költeményeiből egy kötetet ajándékoz s már 14 éves korában gyűjti az anyagot későbbi történeti munkái számára.

Egy szomorú hír csakhamar kiragadta a gyermekiűt csendes munkálkodása színhelyéről s vissza, Velencébe szólította. Mostoha-bátyja ugyanis hűtlenül kezelte a rábízott vagyont s négyévi gonosz sáfárkodás után Velencéből Syriába szökött. Marino nagybátyjához, Francescához írt, komolyságát s érettségét tanúsító szép latin levélben feltárja szomorú helyzetüket s segítségét kéri, hogy tönkre ne menjenek. Francesconak sikerült is az ügyeket annyiban rendezni, hogy a család régi palotája nem került dobra s még maradt is annyi vagyon, mely egy szerényebb igényű embernek, mint Marino volt, biztosította a független életet, kutatásaira, könyvek vásárlására is volt miből áldoznia.

Első munkáját, „*Memorabilia deorum dearumque*“ című mythologiai tárgyú, latin nyelvű iratot 15 éves korában írta, melyet csakhamar az „*Itinerarium M. Sanuti L. filii patricii veneti cum Syndicis Terrae firmae*“ követett.

E munka, melyben Velence úgynevezett terra ferma birtokain tett utazását írja le, már igen komoly s mélyreható tanulmányokon alapuló képzettségre mutat s becsületére válik a 18 éves ifjúnak. Ez útjában gyúladt először Marino heves szerelemre, még pedig egyszerre két nő iránt, s érzelmeit számos versben örököltette meg. Különben e szenvedély nem akadályozta meg az ifjút az útjába eső városok könyvtárainak látogatásában, feliratok gyűjtésében. Hogyan végződött az első szerelme, arról csodálatosképpen mélyen hallgat az egyebekben oly bőbeszédű író.

Tizennyolc éves korukban a velencei patricius családok gyermekeit beírták az úgynevezett „*balla d'oro*“-ba, s ettől fogva a *Maggior Consiglio*-ba való belépésre, közhivatalok viselésére voltak jogosítva. Marino, bár oda a rendes időben ő is felvételre, mégis hosszabb ideig, egészen 32 éves koráig teljesen távollattotta magát az állam ügyeitől s kizárólag tudományos munkásságnak szentelte minden idejét. Igen sokat gyűjtött s fordított ez időben; kisebb munkái, melyeket itt nem sorolhatunk föl, hű képet nyújtanak tudásának s érdeklődésének sokoldalúságáról.

E kisebb munkáit Marino maga felsorolja első nagyobb történeti munkájában, az „*I commentarii della guerra di Ferrara*“-ban, melyben az 1482—84 közt Velencének I. Herculessel, a történelmünkben

is szereplő Hyppolit esztergomi érsek atyjával való háborúját írja le olasz nyelven.

Miután néhány hónapig tartó betegségéből, melybe a túlfeszített munkásság döntötte, felépült, ismét egy nagyobb munka, a „Vite dei Dogi“, megírásához fogott. Erre őt az a nagy tetszés buzdította, melylyel a közönség *Sabellico*-nak *Storia Venetá*-ját fogadta; e műnek gyenge oldalait, a források, okiratok alapos tanulmányának s felhasználásának hiányát akarta Marino kipótolni. E mű, melyet Marino 1494-ig vezet, mintegy első részét képezi az egész velencei történelmet felölelő munkájának, melynek folytatását s összekötő kapcsát 1496-ban kezdődő főművével, a *Diariivel*, a „La spedizione di Carlo VIII. in Italia“ képezi. Ez Marinonak leggyöngébb munkája: történetet akart írni, de minthogy a történetírónak legfőbb kellékei, az összefoglaló képesség, pontos analízis s a folyékony elbeszélés nála hiányoztak, csak krónika lett belőle.

Szokása szerint napról-napra beszéli el az eseményeket, lehető részletességgel és pontossággal. Szerencsénk, hogy Marino ekkor fölismerte a tehetségének legjobban megfelelő tért s agyában megszülemlett a „Diarii“ eszméje, vagyis az egykorú eseményeknek napról-napra való elbeszélése egyszerű, minden cikornyától ment stílusban. Gyűjtő hajlama, mely a Diariit a legértékesebb s jó-részben csak nála található okiratoknak valóságos tárházává teszi, e munkában legteljesebben érvényesülhetett. Azért nőtt annyira lelkéhez ez a munka s azért folytatta időnkénti félrevonulási szándékai ellenére, úgyszólván haláláig, Európa legmozgalmasabb korából 37 év történetét, illetőleg inkább ennek nyers anyagát gyűjtve össze 58 vaskos kötetben.

A Diarii írásával majdnem egyidőben, 1498-ban kezdődik a történelmi munkái miatt már nagy hírnévnek örvendő Marinonak az állami ügyekben való szereplése is, mely többé-kevésbé előkelő hivatalkörökben egészen késő öregségéig tartott, megszakítva gyakori, önkéntesnek éppen nem mondható, szünetelések által, midőn tudniillik Marino egyes hivatalokra való jelöltetésénél kisebbségben maradt.¹

¹ Velencében tudvalevőleg az összes hivatalokat s a különböző testületek (collegiók) létszámát is választás útján töltötték be, még pedig rendszeren csak 6 hónapra vagy 1 évre.

Annak ismerete, hogy mikor s milyen *hivatalokat* viselt Marino, a Diarii értékének s hitelességének megállapításánál igen fontos. Könnyű megérteni, hogy Marino, midőn a *Saviok* v. a *Giunta dei Pregadi* tagja volt, sokkal többet, sokkal közvetlenebben látott és hallott mindent, mint mikor vidéken (pl. Veronában) vagy egyáltalában nem volt hivatala. Innen a nagy aránytalanság a különböző években összegyűjtött anyag tekintetében: ha hivatalban volt, egy hónap alatt többet összegyűjtött, mint máskor egy év alatt; s a hitelesség megállapításánál különbséget kell tennünk közvetlen s a mások, barátjai, ismerősei útján tudomására jutott hírek között. — A legelső állás, mit Marino viselt, a „*Signori di Notte*” collégiumának tagsága volt¹. (1498 ápr. 1—okt. 1.) Még ez évben bejutott a *senatusba* (Pregadik tanácsa) mint *Savio agli Ordini*² s ez állásában nagy öröme még ötször egymásután megerősítették 6 hónapra.³ 1503 végén Marino hirtelen egészen visszavonult a nyilvános szerepléstől s a Diarii írásával járó nagy fáradságot is megunt; elhatározta tehát, hogy a mindössze 5 kötetre terjedő munkát félbehagyja.

E váratlan félrevonulásának oka valószínűleg abban keresendő, hogy Marino ez időben megházasodott s nyugodt családi életet akart élni. Azonban e visszavonultsága nem sokáig tartott. Felesége gyermektelen házasságuk harmadik évében meghalt (1508) s az ugyanezen évben hazájára Agnadellonál mért megsemmisítő csapás az összes hazafiakat sorompóba szólította a köztársaság védelmére.

Az államfenntartó patriciusi családok sarjai versengve hozták a legnagyobb pénz- és véráldozatot a mindenünnen előttéülő ellenség visszaverésére, miből Marino is derekasán kivette részét;

¹ A „Signori di Notte” hattagú collégiumot alkottak a város 6 kerületének megfelelően s kiki a maga kerületének éjjeli közbiztonságára ügyelt, gyilkosok, tolvajok erőszakoskodók ügyében ítélkezett.

² A „*Savii agli Ordini*” a „*Collegio dei Savii*” tagjai (kivülük vannak még Savii del Consiglio és di Terra ferma) a kormányrendeletek végrehajtására szolgáló testület. Tagjai rendszeren a fiatalabak közül kerültek ki s a Senatusban is megjelenhettek és véleményt nyilváníthattak, de szavazati joguk nem volt.

³ M. azért vágyódott annyira ez állásra, hogy a Senatus ülésein résztvehessen s az eseményekről pontosan értesüljön. Savio volt 1498 okt. 1-től 1503 okt. 1-ig, de közben 18 hónapig Veronában volt camerlengo (= questor). Mint camerlengo fogadta 1502-ben a Veronán átmenő Comdalei Anna magyar királynét.

több ízben hozott anyagi erejét messze felülmúló pénzáldozatot, — egy ízben 500 ducatot — condottierikkel alkudozott, pénzt és csapatokat gyűjtött s 1513-ban személyesen részt vett Padua védelmében. — Marino Sanuto életének későbbi folyása ama gyakori s folyton ismétlődő mellőzés miatt, miben kollégái a hivatalok betöltésénél részesítették, — mint örökös panasaiból kivehetjük — meglehetősen szomorú volt. Többször megválasztották ugyan a Pregadiba,¹ de még többször buktatták ki innen s más hivatalokból, a mi a rendkívül hiú és érzékeny Marinot minden egyes alkalommal igen heves s elkeseredett nyilatkozatokra ragadtatja. Ilyenkor sosem hiányzik saját érdemeinek hosszadalmas s majdnem ugyanazon szavakkal ismétlődő felsorolása.² Azon szilárd meggyőződésből indulva ki, hogy vetélytársai közül föltétlenül ő a legérdemesebb, másnak megválasztását mindig ármánynak, ellenségei összebeszélésének tulajdonítja, mellőzését személyi sértésnek tartja s hazája iránta való rút hálátlansággal vádolja. Néha, kiöntvén a Diariiben szíve keserveit, fenyegetődzik is, hogy „ingrata patria non habebis ossa mea.”³ Ha azután végre mégis megválasztják, gyermekes öröm fogja el s minden fáradtságát bőségesen jutalmazva véli.

A mellőzésokozta keserű fájdalomon kívül a mindgyakrabban s huzamosabban beköszöntő betegség is hozzájárult írónk öreg korában életének megszomorításához. 55 éves korában, 1521-ben súlyosan megbetegedett s bajából csak 1523 tavaszán gyógyult ki; ekkor újra vissza akart vonulni a nyilvános élettől s a Diarii írásának terhes gondjától is óhajtott megszabadulni. Ámde barátainak s tisztelőinek kértére lemondott mindkét tervéről. Hosszas betegsége alatt is folytatta Diarii-jét s azonkívül egy-két munkácskát is írt, melyek saját bevallása szerint az előbbi munkáiban foglalt történeti eseményeknek korrendben való rövid összegezésé tartalmazzák olyanok számára, kiknek a nagyobb munkák adat-

¹ A Pregadiba 1 évre választották a tagokat. Marinot megválasztották az 1516., 1518., 1520., 1524., 1525. és 1532. években, vagyis, mint látjuk az egy év leletével annyira megelégtették jelenlétét, hogy egyszer sem választották be újra.

² Pl. 1520 márc. 4. „e questo fo per il mio merito di la fatica di la mia historia et di l'amor porto alla mia patria. (Diarii XXVIII. 324. l.)

³ D. XII. 540 l.

halmazában lapozgatni nincsen idejük.¹ Már élte alkonyán, 1531-ben érte irónkat munkáságáért az állam dicsérete s jutalma: a tízek tanácsa a Diarii írásáért évi 150 ducatnyi fizetést rendelt Marinonak, ki ekkor már annyira elszegényedett, hogy híres nagy könyvtárának egyes példányait kellett eladogatnia. Ez elismerést s jutalmat Marino nem sokáig élvezhette; betegsége annyira elhatalmasodott rajta, hogy 1533 szeptemberben kénytelen volt egészen abbahagyni a Diarii szerkesztését. Még ugyanez évben megírta végrendeletét; halála három évvel később, 1536 ápr. 4-én következett be.

Mielőtt Marino Sanuto munkáinak ismertetésére áttérnénk, néhány szóval meg kell még emlékeznünk e férfiú igen érdekes egyéniségéről s a közéletben való szerepléséről. — Marino Sanutonak több tekintetben igen kiváló egyéniségét kissé elhomályosította s ellenszenvessé tette jellemének néhány árnyoldala, főleg fékezhetetlen hiúsága. Mint polgár hazájának szóval s tettel mindig szolgálatára állott, mint író nem mélyreható, de az igazságnak rendíthetetlen híve, nyílt és szókimondó. Magas hivatalokat nem viselt, de bármily állásban volt, kötelességének a legnagyobb pontossággal tett eleget. Nem volt a Pregadinak szorgalmasabb látogatója nálánál: az elsők közt érkezett s utolsónak távozott az ülésről, folyton jegyezgetve, gyűjtve műve számára. Szigorú őre volt a törvényeknek; valahányszor véleménye szerint szabálytalan s törvényellenes intézkedés történt, szóvá tette s hevesen agitált ellene. Magánérdek soha sem vezette; ha másnál tapasztalt ilyet, minden kimélet nélkül támadta. — Azért az ifjak imádták őt, de az öregebbek igen kellemetlen ellenőrnek nézték s ha csak lehetett, kibuktatták. — A Pregadiban alkalma volt minden fontos ügyben felszólalni s a visszaéléseket ostorozni. Marino élt is, sőt tán mondhatjuk, visszaélt e jogával, a mennyiben alig merült föl kérdés, mihez ő hozzá ne szólt volna; beszédei, melyeket a Diarii-ben pontosan közöl, okos politikusnak, gondolkozó államférfiúnak tüntetik föl. Terveivel, indítványaival, melyek kissé mondhatni kotnyeles természeténél fogva majd mindig ellenzékiek voltak, sokszor diadalt aratott, de ha leszavazták is, — makacson ragaszkodott véleményéhez.

¹ „*Repertorio della Cronaca Venetiana Marin di Sanuto*“ s a *Sommario di Storia Veneziana*“ 746—1494. Mindkettő kézírata a *Marcianában*.

Az itt elmondottak érthetővé teszik, miért volt Marino oly kevésbé sympathikus társai s legközelebbi rokonai előtt is. Folytonos e lenzékieskedése, megcsontosult conservativismusa, mely minden újítás ellen erősen kikelt, kiméletlen szókimondása, szóval egész modora nem volt alkalmas arra, hogy köréje barátokat gyűjtsön. — Hozzájárult még mindezekhez egy valóban tűrhetetlen jellemvonása, a már említett hiúság.

Ez határt nem ismert; erre nézve Diariije számos jellemző adatot szolgáltat. Hiúságának kell jórészen tulajdonítanunk szereplési vágyát a tanács ülésein. Nem átalja a Diariiben saját beszédeit a leghízelgőbb dicsérő szavak kíséretében, fontos, országos ügyek közt tárgyalni;¹ igen-igen ritka eset, hogy véleményét utólagosan helytelennek jelenti ki.² Érdekes s ironkra jellemző, hogy a dicséreire szóló, — igaz nem csekély számú — leveleket, verseket, epigrammákat szorgosan gyűjtötte s veronai camerlengo korában sajátkezűleg leírta egy külön codexben, melynek „*Carmina et epistolae variorum ad Marinum Sanutum Veronae Quaestorem*“ címet adott. — Valószínű, hogy e codexet forgatta derék Sanutonk legszívesebben. — Végül megjegyezzük, hogy sírkövének fölíratát, melyben ő „senator clarissimus, rerum antiquarum indagator, historiae Venetorum ex publico indagator, scriptor sollertissimus“-nak neveztetik, ő maga készítette, mint látjuk, a sír szélén sem hazudtolva meg természetét.

Marino Sanuto munkásságáról említettünk egyet mást; helyén van, hogy életének s egyéniségének megismerése után irodalmi működésével, legfőkép a Diarii-vel közelebbről foglalkozzunk.

Első kis műve, mint említettük, „*Memorabilia deorum dearum que*.“ — Ismertetvén a pogány mythológiát, örömének ad kifejezést, hogy a gondviselés nem e babonás világban, hanem a katolikus tanok elterjedése után hagyta őt születni. Igen szép, elegáns stílusban van írva. Kézírata a bibliotheca Marciana-ban van egy 70 oldalas kis codexben.

1483-ban írta az „*Itinerarium M. Sanuti L. filii patricii Veneti cum syndicis terrae firmae*“ című művet. Igen becses régiségteni,

¹ „Fici una bella renga“ „fici una savia e degna renga (Brown Ragguagli III. 158.) „Jo Marin Sanudo andai in renga et parlai sapientissime (!) (Brown : III. 163) s számtalan hasonló.

² „Fo mala opinion la mia“.

geographiai adatokat, okos megfigyeléseket tartalmaz. Az utat Marino unokabátyjával tette meg, a ki mint syndicus ellenőrző körúton volt. — Kiadták: *Rawdon Brown* 1847, és *Rinaldo Fulin* 1881, két külön kéziratból, melyek sokhelyt eltérnek egymástól.

Az „*I commentarii della guerra di Ferrara*“ Marinonak első nagyobb történeti műve, melyet 20 éves korában írt s dogénak, Giovanni Mocenigonak ajánlt. Kiadta, bár csonkán, *Muratori* a „*Rerum Italicarum Scriptores*“ XXII. kötetében; egy másik kéziratból, mely mint Marino legtöbb munkája, a Marcianában van, *Bettio* adta ki 1829-ben.

Említettük, hogy Sabellico tetszéssel fogadott munkája Marinonak a „*Vite dei Dogi*“ megírására adott impulzust. De még ezt megelőzőleg írta „*De origine, situ et magistratibus urbis Venetae*“ c. értékes kis krónikáját (1493) Barbarigo dogéhoz intézett dedikációjában büszkén említi, hogy nagy fáradsággal megírt munkájában igen sok oly dolog van, mit más írónál hiába keresnének. Tartalma igen változatos, valóságos útmutató Velence nevezetességeire s alkotmányának, kormányzatának megismerésére. Bár e művét az egykorúak, Aldus Manitius, Sansovino nagyon dicsérték, halála után eltűnt s csak a XIX. sz. közepén találták fel 2, egymástól lényegesen eltérő kéziratát. Kiadta *Rinaldo Fulin* „*Cronachetta di Marin Sanudo*“ címen.

E kis krónika képezi a „*Le vite dei Dogi*“-nak alapját, melyben számos régi krónikára s levéltári kutatásaira támaszkodva írja meg Velence történetét a legrégibb időktől 1494-ig. Ha ehhez a műhöz hozzáveszszük a „*La spedizione di Carlo VIII. in Italia*“ (1494—1495) s „*Diarii*“ (1496—1533) c. műveit látjuk, hogy írónk hazájának történetét e háromszorosan egymásba kapcsolódó műben kezdetétől egészen 1533-ig megírta. A „*Le vite dei Dogi*“-t igen csonkán, önkényes változtatásokkal s kihagyásokkal *Muratori* adta ki a R. It. Scr. XXII. kötetében.

Ujabb kritikai kiadására a most elhunyt *Lapi Città* di Castelloi könyvkiadó vállalkozott a R. It. Scriptores új kiadásában.

A „*Vite dei Dogi*“ folytatása a „*La spedizione di Carlo VIII. in Italia*“ inkább krónika vagy évkönyv, mint történeti mű, minek

írója nevezte.¹ Fontossága abban van, hogy Marinot tehetségének megismerésére vezette s a történetírónak gyöngé, de páratlanul szorgalmas s lelkiismeretes gyűjtőben a *Diarii*² megírásának eszméjét keltette föl. Már pedig csakis e főművének köszönheti Marino, hogy neve a feledéstől megóvatott.

Lássuk már most a Diarii keletkezését, e mű *jellegét, forrásait és tartalmát*, hogy ezek alapján *hitelességéről s értékéről* is ítéletet mondhassunk. Meg kell továbbá emlékeznünk a *kézirat sorsáról s kiadásairól* is.

Midőn Marino a Diarii írásához fogott, maga sem hitte, hogy oly óriási, egész további életét betöltő munka lesz belőle. Saját kijelentése szerint az volt a célja, hogy a Diariiiben ideiglenes formában, egyszerű stílusban a nyersanyagot gyűjti össze mindaddig, míg az itáliai háború szerencsés befejezést nem nyer; az összegyűjtött anyag feldolgozását, szebb formába öntését későbbre hagyta.³ A Diariiinak e tervezett feldolgozása szerencsénkre abba maradt. Minthogy Marinonak gyöngé történetírói tehetsége volt, valószínű, hogy a Diarii feldolgozva sokat veszített volna mostani egyszerű, de ránk nézve annál értékesebb formájából s több becses okirat, feljegyzés kimaradt volna munkájából. Az itáliai háború évtizedeken át húzódott, belekeveredett egész Európa s Marino kénytelen volt e végtelenül forrongó eredménydús korban mindvégig az egyszerű feljegyzésre s gyűjtésre szorítkozni.

Igen érdekes magának Marinonak nyilatkozata a Diariiiról, céljairól, melyeket e művel el akart érni, azon levelében, melyet 1531-ban a „*Consiglio dei Dieci*“ kapitainak írt.

Elmondja, hogy már több, mint 30 év óta foglalkozik e művével, melynek írására életének legszebb éveit, egészségét s vagyonát feláldozta. Megemlíti céljait is: hírnevet akart szerezni kor-

¹ Marino S. egy munkáját sem publicálta. Ez tette lehetségessé, hogy 10 évvel halála után egy vakmerő plagizátor, *Marco Guazzo* VIII. Károly hadjáratainak történetét saját neve alatt adhatta ki, szóról-szóra kiírva Marino művét. Ujabbban kiadta *Rinaldo Fulin* 1883.

² A Diarii tulajdonképeni címe: „*De successu rerum Italiae et totius mundi libri 56, quasi ephemerida opuscula*“.

³ „Prometendo a li lectori in altrotempo, havendo piu ocio *in altra forma di parlare* questo libro da mi sara ridotto, ma quivi per giornata faro mentione de quelle se intendera.“

társai s az utókor előtt, hazájának szolgálatot tenni s végül a munka kiadása révén nagy vagyonhoz jutni. Megemlíti nagy fáradozásait s végül azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy senki jól ama kor történetét meg nem írhatja, ki az ő Diariijéhez nem fordul; az ő fáradságának gyümölcséből fognak mások nagy hírnevet szerezni. Cantu a Diariire azon hízeltő megjegyzést tette hogy ezek alapján kellene újra megírni az egész kornak történelmét. De valóban oly nagy, egyetemes értékű volna a velencei polgárnak gyűjteménye? E kérdésre a Marino által használt *források* ismerete s a Diarii változatos *tartalmának*, ha csak vázlatos elősorolása is fogja a legbiztosabb feleletet adni.

Marino Sanuto oly korban élt, mikor Európa legfontosabb eseményei Itáliában folytak le, s melyeknek Velence nagy birtokai, gazdagsága s széleskörű összeköttetései révén mintegy a középpontjában állott. Egy velencei polgár, ki az uralkodó arisztocrátiához tartozott, könnyen s pontosan tájékozódhatott nemcsak szülővárosa, nemcsak Itália, hanem egész Európa eseményeiről s a történeteknek legbelsőbb, legrejtettebb okairól ama bámulatosan szervezett diplomácia révén, melyben Velence sokáig utólrhetetlen volt.

Az udvarok követeitől, a nagyobb kereskedelmi központokból, melyet kereskedői látogattak, a harctérről rendszeren jöttek a relazioek, dispaccik, bő tájékozást nyújtva egész continensünk politikai, hadi, gazdasági viszonyairól.

E jelentéseket találjuk évtizedeken át pontosan összegyűjtve Marino S. Diariijében, mely ezenkívül még az éles megfigyelő-képességgel bíró írónak a kor belső életére, az erkölcsökre, a külső viseletre, irodalomra, művészetre, a kereskedelem és közgazdaságra vonatkozó megbecsülhetetlen értékű feljegyzéseit is tartalmazza. A Diarii tehát nem tekinthető csak velencei történetnek, hanem valósággal világkrónikának, melyben a kort mozgató összes tényezők ismeretére találhatunk bőséges anyagot.

A Diariit Marino sajátkezűleg írta apró betűkkel minden javítás nélkül. *Eljárásmódja* az volt, hogy napról-napra sietve, majdnem durva stílusban leírja a Velencében történt dolgokat, s a mellett minden jelentést vagy levelet, melyről hivatalos vagy magán-

¹ Rawdon Brown : Ragguagli 317. l.

úton tudomást szerzett. Szól tehát első sorban a Pregadiban felmerült kérdésekről, vitákról s határozatokról, mikben, ha lehetett, maga is részt vett; a Velencében megfordult uralkodók, követek s előkelőségek fogadtatásáról s ott tartózkodásáról; Velence szerződéseiről, békekötéseiről a különböző államokkal, az összes velencei tisztségek betöltéséről, a tisztviselők eljárásáról s a részükre kiadott utasításokról; a Velence birtokában levő tartományok (pl. Dalmatia) hivatalos leveleiről; fölveszi művébe a kezéhez jutott s tartalmuknál fogva érdekes magánleveleket is s végül, a mi művében legfontosabb s minket legjobban érdekel, a követeknek bizonyos meghatározott időközökben beküldött írásbeli tudósításait s nagybecsű beszámolóit (relazione) is.¹ — De hogyan juthatott Marino mindeme fontos állami iratoknak birtokába? S vajjon nem részesült-e eme nagyfontosságú gyűjtemény írása közben az állam erkölcsi és anyagi támogatásában?

Említettük, hogy Marino gyakran volt a Pregadi tagja, hol a főntemlített iratokat fölolvasták s megvitatták. Itt tehát minden fontos dologról közvetlenül értesülhetett. Ha nem is volt a Pregadinak tagja, a tízek tanácsának engedelmeiből hozzájuthatott az állami levéltárban elhelyezett fontos iratokhoz; később 1531-ben a *Consiglio dei Dieci* egy határozatából hivatalosan átadták neki a „da fuori“ érkező s a Pregadiban felolvasott iratokat, egyedül azokat véve ki, melyeknek titokban tartására külön határozat hozott.² E decretum kibocsátásakor Marino már a köztársaság megbízásából szerkesztette Diariijét évi 150 ducato fizetéssel. Ehhez Marino *Navagero*-nak az előbbi hivatalos historikusnak halála után jutott. Navageroról Marino állandóan a legnagyobb gyűlölet s elkeseredés hangján nyilatkozik s különösen azt veti szemére, hogy 15 éven át bitorolta a hivatalos historikus címet s szedte az érte járó fizetést a nélkül, hogy egy sort is írt volna.

Az 1531. év folyamán a köztársaság megbízta illustris fiát, *Pietro Bembo*-t Velence történetének 1480-tól való megírásával. Bembo könnyebb végéről fogva a dolgot, Marinohoz fordult s kérte őt a Diariiben foglalt forrásanyag átengedésére, hogy a levéltárban való fáradságos kutatástól magát megkímélje. Marino azon-

¹ L. Wenzel G. bevezetése a M. Tört. Tár XIV. k.-ben, XI—XII. lap.

² A Consiglio dei Dieci 1531. szept. 26-i decretuma.

ban kerekén elutasította Bembot, ki most a dogéhoz fordult, hogy Marinot valamikép munkájának átengedésére rábírja. Miután Marino az e célból neki felajánlott évi 100 ducato fizetést keveselte, a tízek tanácsa ez összeget 150-re emelte föl. Marino, ki ekkor már öregen, elszegényedve állt s lányát is ki akarta házasítani, ebbe beleegyezett, bár esküdözött, hogy ez „è nulla a la fatica gran di mia hofato“ kiköti azonban, hogy Bembo, a mennyiben a nála talált anyagot felhasználja, erről említést tegyen művében.¹ Ő viszont megígéri, hogy Bembonak a szükséges anyag kikeresésében segítségére lesz, a Diariit tovább folytatja s halála után a tízek tanácsának engedi át megőrzés végett.

Ekként bár későn s nem épen önkéntesen, a velencei köztársaság mégis hivatalosan elismerte s jutalmazta nagy krónistájának érdemeit. Az évi jutalomdíjat Marino csak rövid ideig élvezte; mint már említettük, 1533 szeptemberben betegsége miatt abbahagyta a Diarii írását. Miben rejlik tehát a Diarii *nagy értéke*? Marino S. minden hozzáférhető anyag összegyűjtésével a kor bonyolult eseményeit minden oldalról meg akarta világítani. A nagyszámú levél, s okirat, melyeket e célból munkájába belevesz, csak nyer értékben, ha meggondoljuk, hogy eredetijük a levéltárakat ért különböző viszontagságok, főleg a tűz miatt javarészt megsemmisült. A Diariiiben tisztán elibünk varázsolódik a régmúlt kor szereplő személyeivel, menten minden frázistól s cikornyától, mely annyi történeti művet elhomályosít. A Diarii a maga egyszerűségében valódi tükre a kornak, melynek legapróbb vonásait is híven visszaállíthatjuk képzeletünkben.

Lássuk most, *mily viszontagságokon ment át a Diarii a szerző halála után?*

Az 58 kötetet kitevő kézirat Marinonak 1533 december 4-én kelt végrendeletéhez képest, a tízek tanácsának birtokába jutott, mely e munkát rejtett helyre tette s oly féltékenyen őrizte, hogy csakhamar nyoma is elveszett. Majd három század multával, 1784-ben fedezte csak föl Francesco *Donà*, a köztársaság utolsó hivatalos történétírója, ki az egész munkát saját költségén lemásoltatta igen szépen, de némi kihagyásokkal s hibákkal.

¹ *Bembo* Marino halála után forgatta a Diariit s az itt talált adatokat nagyon kiaknáztá, a nélkül, hogy csak egy szóval is megemlékeznék róla művében. (*Historiae Venetae libri* XII. 1480—1513.)

1805-ben az osztrák kormány a háborútól félve, a velencei levéltár legbecsesebb kincseit, köztük a Diarii kéziratát is Bécsbe vitette. Az 1805-iki pozsonyi, s az 1815-iki párisi béke szerint a velencei levéltárból Bécsbe s Párisba hurcolt anyagot vissza kellett volna ugyan szállítani, de a Diarii ennek ellenére mégis Bécsben maradt. Velence egyelőre kénytelen volt a Donà-féle másolattal megelégedni, mely a tulajdonosnak 1816-ban történt halála után jutott a Marcianaba. Ennek alapján a történettudósok lassankint foglalkozni kezdenek a Diarii-val s érdeklődni elfelejtett szerzője iránt. Említést tesznek róla *Muratori*, *Foscarini* (Letteratura Venetiana), *Tiraboschi* (Storia letteraria) s *Verci* (Dizionario degli uomini illustri, Bassano 1796.), *Bettio*, a Marciana könyvtárosa, ki a Diariire vonatkozó néhány becses okmányt közölt;¹ de az első, ki alaposan s nagy szeretettel foglalkozott Marinoval, *Rawdon Brown* nevű angol volt, ki *Ragguagli sulla vita e sulle opere di Marin Sanuto detto il juniore* címen 1837—38-ban 3 kötetes munkát adott ki, melyben főleg a Diariinek Angolországra vonatkozó adatait ismerteti. Bár e munka tulajdonkép csak a Donà-féle másolatból vett kivonatoknak rendszertelen keveréke, mégis nagy elismeréssel fogadták a tudósok s a sajtó, mely már ekkor felveti a Diarii kiadásának eszméjét. Ez eszme azonban óriási nehézségekbe ütközött, melyeket csak jóval később sikerült leküzdeni: a kéziratnak apró, nehezen olvasható írása s a rengeteg tömeg a legbátrabb kiadókat is visszariasztotta. *Thiers Adolf* a Diarii kiadását oly fontos ügynek tartotta, hogy véleménye szerint Európa kormányainak kellene az ügyet kezükbe venni s a kiadás költségeit egymás közt megosztani.

Míg azonban a teljes kiadás késett, a különböző nemzetbeli tudósok buzgón tanulmányozták a kéziratot (vagy a Donà-féle másolatot) s a hazájukra vonatkozó részeket külön publikálták is; így a schweiciek, németek, délszlávok, a Perzsiára s Indiára vonatkozó adatokat s végül, hogy magunkról se feledkezzünk meg, a Magyarországra vonatkozó tudósításokat is.

Megindult végre a Diariinek teljes kiadása is, mit főleg két körülmény tette lehetővé. Első volt Velence visszacsatolása Itáliához. A létrejött béke értelmében az osztrákok kötelesek voltak a Velen-

¹ *Intorn di Diarii veneti scritti di Marino Sanuto il giovine*, 1828.

céből elvitt dolgokat visszaadni, köztük Marino Sanuto kéziratát is. Kárpótlásul a bécsi udvari könyvtár a Donà-féle másolatot kapta. A másik kedvező körülmény volt a *Reale Deputazione Veneta per gli studii di Storia patria* felállítása. Ez a Diarii kiadását első s legfontosabb feladatának jelölte meg. Az 1877 július 22-én Paduában tartott gyűlésen határozták el a Diarii teljes kiadását, minden kötethez két index csatolásával. A kiadás teljes és hű, a mennyiben semmit ki nem hagytak s Marinonak XVI. századi tájszólását nem ültették át a modern olasz nyelvbe, nehogy a művet kiforgassák eredetiségéből.

Az első kötet 1879-ben jelent meg s a munka nyomtatása csak a jelen 1903. év tavaszán, az első nemzetközi történelmi congressus alkalmával nyert befejezést. Az előszó csak utólag, a Diarii befejezésekor jelent meg a négy társkiadó egyikének, *Guglielmo Berchet*-nek tollából. Ebben találhatjuk Marino Sanuto életének s munkásságának legrészletesebb ismertetését.

*

Ez általános tájékoztatás előrebocsátása után vizsgáljuk meg, mily anyagot tartalmaz a Diarii a *magyar történelem szempontjából*, miről adnak felvilágosítást s mire kell becslnünk, mint magyar kútfőnek értékét? Az 1499-től 1525-ig Budán székelő velencei követek sürgönyein (dispacci) s beszámoló jelentésein (relazioni) kívül¹ a dalmátiai városok tisztviselői is többször megemlékeznek a magyar viszonyokról s pontosan értesítenek a horvátországi állapotokról; a törökökkel folytatott határszéli csetepatékról, várak elfoglalásáról. E mellett a Budán letelepedett velencei kereskedők magánlevelei is tartalmaznak sok érdekeseget.

Az itt említett anyagból Marino csak a Relazione-ket s egyes magánleveleket vette föl a maguk teljességében gyűjteményébe; a rendes követi jelentéseknek csak többé-kevésbé bő kivonatát szokta adni; de a fontosabbakat szóról-szóra is lemásolta.

¹ A sürgönyök s beszámoló jelentések közt nagy a különbség. A sürgönyöket *legalább is két heti időközökben* küldték a követek rendes futárai által Velencébe, s a folyóügyekről, a szorosán küldetésük célját képező alkudozásokról számolnak be a lehető legegyszerűbb, száraz hivatali stílusban. Ha fontos események történtek, a sürgönyök 2—3 napi időközökben, sőt naponként is mentek; a fontos közlenivalók chiffrírozott írással voltak írva (zifra), néha az egész levél, máskor csak egy része. Ezeknél sokkal fontosabbak s érdekesebbek a

E különböző elemekből álló s Magyarország történetére vonatkozó anyag, mely *Wenzel* Gusztáv kiadásában 3 kötetre terjed, a magyar politikai, de még inkább művelődéstörténelemnek rendkívül gazdag forrását képezi.² Nem foglalkozom e sürgönyöknek a diplomatai alkudozásokra, a politikai helyzetre, s a török harcokra vonatkozó híradásaival, mert ezek, — bár szintén igen becsesek s hazai kútfőink ugyanazon tárgyra vonatkozó adatait gyakran helyreigazítják s kibővítik — nem a legfontosabb részei e gyűjteménynek; de ezeknél sokkal értékesebbek a nemzet belső életére, a műveltségi viszonyokra vonatkozó adatok, melyeket legnagyobb számmal a követi beszámoló jelentésekben találunk. Ezen éles megfigyelőképességre mutató adatok becsét nagyon emeli megbízhatóságuk s azon körülmény, hogy egykorú hazai kútfőinkben az itt nagy részletességgel tárgyalt művelődéstörténelmi szempontokat egészen figyelmen kívül hagyják; a magyar embernek a politika és harc foglalta le ez időben minden gondolatát.

Dolgozatomnak célja a követi jelentéseknek a magyar művelődéstörténelemre vonatkozó s nagy részben még föl nem használt adatainak értékesítése. Minthogy azonban egy korszak művelődésének képét egyetlen kútfő alapján teljesen feltüntetni nem lehet, ott, a hol szükség mutatkozott, lehetőleg tekintettel voltam az ugyan-

relatiók, vagyis azon beszámoló beszédek, melyeket a 3 évi távollét után hazatért követek megérkezésük után legfőlebb 3 hét múlva felolvastak. Ezek már stílus tekintetében is eltérnek a sürgönyöktől, de még jobban a tartalomban: részletesen kiterjeszkednek az ország politikai, természeti, gazdasági viszonyaira s különös súlyt fektetnek az uralkodó s a közügyekben szereplő személyek jellemzésére. E jellemzések igen sok esetben valóságos mesterművek, melyek világhírré emelkedtek. A Magyarországra vonatkozó relatiókról, melyek e dolgozatnak mintegy alapját képezik, külön is megemlékezünk. I. különben erre vonatkozólag *Wertheimer Ede* értekezését: „A velencei diplomacia a XVI. és XVII. században“. (Századok 1877 110—123. l.)

² Marino Sanuto Diarijának hazánkra vonatkozó tudósításait egy kis bevezetéssel ellátva *Wenzel* Gusztáv adta ki a *Magyar Történelmi Tár* XIV., XXIV. és XXV. köteteiben. Dolgozatomban főleg e kiadásra támaszkodtam s idézeteimben is inkább erre, mint a nehezen hozzáférhető teljes kiadásra hivatkoztam; minthogy azonban *Wenzel* kiadásában sok, az igaz értelmet nem egyszer egészen elferdítő hiba van, kötelességemnek tartottam minden egyes esetben az eredeti kiadást is megtekinteni, s a fontosabb helyeket *Wenzel* kiadásával párhuzamosan idézni is. (Pl. T. T. XIV. 185 = D. III. 1055.)

azon tárgyra vonatkozó más kútfőkre s feldolgozásokra is, részint ellenőrzésül, részint kiegészítésül.

A mi a dolgozat megírásánál követett eljárásomat illeti, az összegyűjtött anyagot tárgyi csoportokba, összesen 7 fejezetre osztottam s a fejezetek élén rendesen utaltam arra, hogy mennyiben bírnak a Diariiben található adatok az illető tárgyra fontossággal, hogyan egyeztethetők össze más kútfők híradásaival.

Legfontosabbak s legbővebbek a magyar udvartartásra (V. fej.), az ország pénzügyi viszonyaira vonatkozó adatok (VII. f.); kitűnőek a jellemzések, miket az uralkodóról, az ország ügyeinek intézésében vezérlő szerepet játszó főurak s főpapokról s általán hazánk közerkölceiről nyújtanak (IV. f.). Ezekben rejlik a követi jelentéseknek eredetisége, tehát fontossága is; mikkel szemben a többi fejezetekben csoportosított tárgyakra a velencei követek elsórt adataikkal sokkal csekélyebb fényt vetnek s inkább más-honnan nyert bővebb értesüléseinknek megerősítésére s egyben-másban teljesebbé tételére szolgálnak.

Minthogy dolgozatom folyamán legtöbbször a követi beszámolókra vagy zárójelentésekre történik hivatkozás, szükségesnek tartom róluk néhány szóval külön is megemlékezni.

Marino Sanuto gyűjteményében az 1499 s 1525 közti korszakról összesen 6 különböző terjedelmű beszámoló foglaltatik, mihez hozzászámíthatjuk még *Francesco Massaro* követségi titkárnak 1523 október 5-én a dogéhoz írt levelét, mely úgy terjedelemben, mint érdekesség tekintetében az összes relatiokat felülmúlja s ép ezért egyes írók (pl. Fraknoi) által több ízben fel is használtatott.

Az első *Francesco dala Zuecha* secretariusnak 1500 november 11-én tartott beszámolója. (T. T. XIV. 185, D. III. 1055.) Igen rövid, alig egy oldalra terjedő, s csak a bácsi diétával s a hadikészületekkel foglalkozik.

Sebastiano Giustiniani (Zustignan)-nak 1503 március 28-iki jelentése már sokkal bővebb (T. T. XXIV. 70—75), mert az évi segélyre vonatkozó diplomatiái alkudozások eredményén kívül jellemzi II. Ulászlót is, a zilált pénzügyi viszonyokat s megemlékezik a társadalmi viszonyokról, egyházi ügyekről is.

Collegájának *Giovanni* (Zuan) *Badoer*-nek 1504 február 27-iki relatioja semmi érdekest nem tartalmaz. (T. T. XXIV. 112.)

Tizenkét évvel később, 1516 dec. 18-án hangzott el a Pregadik előtt ismét egy hazánkból jött követnek *Antonio Surian*-nak beszámolója, melyet Marino csonkán közöl (T. T. XXV. 51—57 D. XXIII. 348—354). Ez igen érdekes jelentés, melyben Surian az ország jövedelmeinek, kiadásainak felsorolásán kívül II. Ulászlót, az ifjú II. Lajost, gyámjait is jellemzi, hasonlóképp a főpapokat és főurakat is. Megemlékezik részletesen a magyar főpapok jövedelmeiről.

Körülbelül ugyane témák fejtegetését találjuk *Aluise Bon* 1519 jul. 28-iki relatiójában. (T. T. XXV. 149—157 D. XXVII. 495—502).

Lorenzo Orio 1523 dec. 22-én egy kétóráig tartó beszédet mondott, mely azonban, sajnos, számos lacunákkal telve maradt csak ránk. A magyar viszonyok, II. Lajos és Mária igen érdekes jellemzésén kívül beszél Ferdinánd főhercegről, a későbbi magyar királyról, továbbá Csehországról, éppúgy, mint Bon 1519-ben Lengyelországról. (T. T. XXV. 298—304. D. XXX. 295—300.)

Francesco Massaro-nak 1523-ban a dogéhez írt terjedelmes levele (T. T. XXV. 278—298. D. XXXV. 99—116) az 1521—1523 közt lefolyó eseményekkel, a csehországi, főleg vallási viszonyokkal, a király, királyné a szereplő emberek s az egész magyar nemzet jellemzésével foglalkozik. E mellett kitér hazánk geographiai és ethnographiai viszonyaira s nagyon részletesen foglalkozik Erdélylyel, melynek nagy gazdagságát utazásai alkalmával ő maga is látta.

Marino Sanutonak tudósításait a magyar történettudósok közül Wenzel Gusztáv s Fraknoi Vilmos használták föl több munkában s értekezésben.

Befejezésül közlöm ama kútfőknek s feldolgozott munkáknak teljes címét, melyre dolgozatom folyamán tekintettel voltam.

Irodalom.

Dr. Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. Budapest, 1888.

Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. II. kötet. Budapest, 1895.

Dr. Császár Mihály: A magyar művelődés a XV. században. Budapest, 1902.

Engel: Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. I. kötet.

- Dr. Fejérfataky László : II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. Történelmi Tár 1880, 167—170. l.
- Dr. Fraknói Vilmos : Magyarország története a Hunyadiak és Jagellók korában. (Magyar nemzet története. IV. k.)
II. Lajos és udvara. (Olesó könyvtár. 46. sz.)
Magyarország a mohácsi vész előtt, a pápai követek jelentései alapján. Budapest. Szt-István Társulat.
- Gyárfás István : A fekete sereg. (Századok. 1877, 500, 617 s köv. ll.)
- Nyáry Albert br. : A modenai Hyppolit-codexek.
Századok. 1870. (275, 355, 661 l.)
" 1872. (288, 355 l.)
- Oláh Miklós : Hungaria (Bél : Adparatus 1—38).
- Dr. Perepatits István : A magyar művelődés I. Ferdinánd korában. — Budapest, 1902.
- Ranzano Péter : Epitome rerum Hungaricarum. (M. Florianus Fontes Domestici. IV. 116—286).
- Schedius ; Zeitschrift von und für Ungern. III. 97—100.
- Szerémi György : De perditione regni Hungarorum. (Mon. Hung. Hist. II. oszt. 1. kötet.)
- Sanuto Marino : Diarii. 58 kötet. Velence, 1903.
" " világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai (Magyar Történelmi Tár. XIV., XXIV. és XXV. k.)
- Dr. Wenzel Gusztáv : II. Ulászló magyar és cseh király házassége. (Századok. 1877, 630, 727, 816 l.)
A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. — Budapest, 1882.
Magyarország mezőgazdaságának története. — Budapest, 1887.
Magyarország bányászatának kritikai története. — Budapest, 1880.
Marino Sanuto Magyarországról 1496—1501-ben. (Századok 1871. 1, 73, 165 l.)
- Wertheimer Ede : A velencei diplomacia a XV. és XVII. századokban. (Századok 1877. 110—123 ll.)

ELSŐ FEJEZET.

A föld és népe.

Éghajlat, termékenység. Erdély s a Szerémség gazdagsága, Horvátország pusztulása. Földművelés, bortermelés. Állattenyésztés. Bányászat: arany, ezüst, só. Ásványvizek. Az ország szegénysége. Kedvezőtlen közgazdasági viszonyok, Természeti csapások: éhség, drágaság, pestis.

Lakosság. A magyar faj testi s lelki tulajdonságai. A székelyek, oláhok. A városi lakosság: németek, olaszok, spanyolok, zsidók. A horvátok helyzete; kivándorlás.

Hazánknak a Jagellók korabeli geographiai, közgazdasági és ethnographiai viszonyaira több kútfő szolgál felvilágosítással; ezek közt a velencei követek jelentései előkelő helyet foglalnak el. E követek főfeladata diplomatiái volt ugyan, de ez élesszemű, megfigyelésre s összehasonlításra mindig kész diplomaták helyenként hazánk akkori közállapotáról s a mindennapi élet apróbb mozzanatairól is megteszik bíráló megjegyzéseiket. Az a kép, melyet jelentéseik alapján hazánkról nyerünk, oly meglepően hű, hogy a korunkbeli hazai kútfők közül, ha a szintén idegen pápai követeknek sokkal kisebb időre terjedő jelentéseitől eltekintünk, egy sem állítható melléjük. Mert az idegen figyelme kiterjed számos oly dologra, mit a hazai író a megszokásnál fogva egész természetesnek, feljegyzésre érdemtelennek tartott.

Hogy Magyarország a természet minden javaival bőségesen megáldott, valóságos tejjel-mézzel folyó ország, nem a mi nemzeti elfogultságunk állítja, tán nem is mi hangoztattuk először. A külföldiek, kiket sorsuk országunkba vetett, jóbarát, ellenség egyaránt a legnagyobb bámulat s elismerés hangján szólnak ez ország szépségéről, gazdagságáról; nemcsak a német vagy francia, hanem déli szomszédunk, a sokat dicsőített s egykoron virágzó Itália lakója is. A meleg napsugaras tájak felől jött jövevénynek kissé zordnak tűnik fel ugyan hazánk *éghajlata*, szokatlannak a nagy víztömeg a Duna teljes befagyása, rendkívülinek már a novemberi fagy és

hó is,¹ de ez állításuk csak relative fogadható el igaznak: a klíma, mely a mostanától aligha különbözött jelentékenyen, csak az olaszszal összehasonlítva tűnhetett föl zordonnak. Másként nem is lehetne igaz az a sok magasztalás, melylyel az olasz írók az ország *termékenységet* eihalmozzák. A Mátyáskorabeli humanista olaszok, *Bonfini*, *Galeotti*, *Ranzano*² idevonatkozó adatait, melyek hitelességét e hizelgő s minden szépíteni akaró írónál könnyen volnánk hajlandók kétségbe vonni, megerősítik a hazánk iránt részrehajlással legkevésbé sem vádolható velencei követek jelentései.

Egy 1523-ból kelt levél szerint: „Magyarország igen szép s gazdag ország, telve a világ minden javaival; van nehéz és könnyű lovassága s gyalogosai is igen nagy számban... Van búzája bora, minden fajú négy lábú, vízi s szárnyas állatai a legnagyobb bőségben; vannak hegyei, telve mindenféle érccel: arannyal, ezüsttel, rézzel, ón-, ólom- és vassal; vannak folyói is Erdélyben, melyek a legfinomabb aranyat tartalmazzák borsó, mogyoró nagyságban, sőt nagy darabokban is, melyek 100—200 ducát súlyúak, mint én azt magam is láttam.”³

Az ország geographiájára vonatkozólag a fenti általános jellemzésekből keveset tudunk meg. A követek, kik idejövetelükben csak az ország déli s dunántúli részeit ismerték meg, ritkán mozdultak ki Budáról, állandó székhelyükről s így pontosabb leírást nem is adhattak. Megfordultak Buda vidékén, időnkint egy-egy országgyűlés helyén vagy Lengyelországban, de az ország keleti részén, Erdélyben csak az egyetlen Fr. Massaro követségi titkár volt közöttük, ki ez útjában tett tapasztalatairól a dogéhoz írt levelében számol be.⁴

A jelentések gyakran megemlékeznek *Erdélyről*, annak gazdag-

¹ 1500 nov. 28. jel. (T. T. XIV. 201) „parti da Baze (Bács) e con neve e pioze excesive adi 24. zonse li a Buda convenendo pasar il Danubio, qual era agiazato“. 1524 jan. 2 jel. (T. T. XXV. 305) „il Danubio era agiazato per li gran fredí sono deli, si che li cari passavano su la gíaza“. Ugyanez számos helyen.

² *Epilome* (F. D. IV. 154).

³ *Massaro* levele 1523 (T. T. XXV. 278—298.); *Bon* zárój. (T. T. XXV. 152) „In Hungaria vi nasse tutto quello bisogno al vito humano excepto oio.“

⁴ L. Bevezetésben.

ságáról s egyenesen Magyarország legfontosabb részének mondják,¹ mert itt van még a legnagyobb rend s innen húzza a király a szászok s gazdag bányák révén a legnagyobb jövedelmeket. E terület légtéktényesebb városa az ipar és kereskedelem folytán virágzó Szeben, ma is az erdélyi szászság központja.

A *Szerémség*, mely az országnak a legjobb bort adta, a török pusztítás előtt gazdag, virágzó terület volt, melyről a követi jelentések ismételtlen megemlékeznek. Az egyik a törökök általi elfoglalásról szólva, Magyarország legszebb és legtermékenyebb vidékének nevezi,² meiynek fekvéséről részletes jelentéssel szolgál Massaro, ki itt Ranzano nyomán³ oly etimológiával szolgál, melyet Anonymus megirigyelne tőle: a Sclavonia elnevezést a tartomány mellett folyó Szávából származtatja.⁴ Egy másik levél pedig a Szerémséget valóságos paradicsomnak nevezi.⁵

E vidék csak 1521-ben Beigrád bukása után esett a törökök pusztító dühének áldozatul; Magyarország egy másik országát, az akkori Horvátországot, már a század elején tönkretették a kóborló török csapatok. A küiönben sem termékeny és népes országot e becsapások egész vadonná változtatták s nem keil csodáikoznunk, ha mint később látjuk, a horvát urak vagy török, velencei főhatóság alá adták magukat vagy pedig kivándoroltak. Az előbbiekkal szemben, mily szomorú kép az, meiyet egy zárójelentés tár elénk: „Modrustól egész Zágrábig nincs egy vár, egy község sem, minident elpusztított a török; azok a szegény emberek, kik ott maradtak, a hányszor csak iódobogást hallanak, a törököktől való

¹ 1521 nov. 10. jel. (T. T. XXV. 256. D. XXXII. 196) „quella parte che e importantissima a ditto Regno di Hungaria...” „ditta Maesta ne stava cum gran pensier della Transilvania, per esser la principal parte di quel Regno per trazerne il piu dele utilita et intrate sue.”

² T. T. XXV. 229. „la provintia di Sermina, che la piu bella e fertile di Hungaria.”

³ Epitome (F. D. IV. 146).

⁴ *Massaro* levele (T. T. XXV. 286) „Questa Serimia e provintia in Illyria ovvero Schiavonia da la parte di sopra, verso il septemtrione e il Danubio, de loccidente la Drava, e da oriente la Sava, inde Slavones quasi Savones, a Sava fluvio ozi e dicti!”

⁵ 1526 jul. 26. magánlevél (T. T. XXV. 364) „...e che ruina tutta quella patria che e uno paradiso, la qual si chiama la Serima, dove nasceva cosi boni vini.”

félelmökben a bokrokba rejtőznek; s a ki e vidéken akar átmenni, magával kénytelen vinni az élelmiszereket, mert itt semmi enni-valót nem talál.” *Surian* követsége idején (1512—1516) Bosnia s Serbia közt a török 23 erősséget vett be s a határon csak egy erős vár, Jajca maradt. S minthogy a törökök itt nem találhatnak már több zsákmányolni valót, már Sziavóniába hatolnak egész Zágráb kapujáig.¹ Ennek következtében évről-évre fogynak az ország vármegyéi: míg Mátyás idejében 72 vojt, 1519-ben e szám 55-re olvadt le.²

Zengg, a Budára vezető út kiindulópontja, hol még a XVI. sz. elején is élénk vásárokat tartottak, tönkrement Horvátország pusztulása folytán. Egy 1526-ból kelt tudósítás szerint a város kihalt, nem lehet élelmiszert pénzért sem kapni, nincs mise, se harangozás, a holtakat sem temetik el szentelt földbe.³

Ily viszonyok uralkodtak nálunk a mohácsi vész előestéjén!

Magyarország a XIII. századtól kezdve mai napig határozottan földművelő ország. Az ipar, kereskedelem aránylag kevés lakosnak nyújtott megélhetést s ezek is kevés kivétellel nem magyarok, hanem a városokban élő más nemzetbeliek németek, olaszok voltak.⁴ A magyarokat, kik tudvalevőleg a síkságon telepedtek meg, a föld termékenysége, mely a gazda fáradságát dúsan megjutalmazta, a népesség szaporodása után a primitív baromtenyésztés mellett és helyett a *földművelésre* utalta. Hogy az országban mily nagy volt a megművelt terület, mennyi föld hevert parlagon; mit termesztettek leginkább s milyen mennyiségben? a követi jelentések meg nem mondják s így e kérdés megfejtésnél egyéb kútfőinkre kell hagyatkoznunk.⁵ Egyedül a *bortermelés*, főleg a szerémi bor az, melyről többször találunk említést.

A szerémi bor nemcsak országszerte volt a legjobbnak elis-

¹ Antonio *Surian* zárój. 1516 (T. T. XXV. 54.)

² Alusie *Bon* zárój. 1519. (T. T. XXV. 152.) „Havia il Regno di Hungaria al tempo di Re Mathias 72 contadi, adesso ne ha solum 55 “

³ T. T. XXV. 365. (D. XLII. 407.) 1526 aug. 17. levél.

⁴ *Giustiniani* zárój. 1503. (T. T. XXIV. 73.) „Etra Hongari non he arte niune ma tulti chi fa le arte, sonno forestieri.“

⁵ E közgazdasági kérdésekre kitűnő felvilágosítással szolgálnak a modenai Hypolit-codexek, melyeket *Nyári br.* ismertetett a *Századok* 1870. s 1872-iki évfolyamaiban. L. különben *Wenzel* művet: Magyarország mezőgazdaságának története.

merve, úgy hogy pl. a király asztalán állandóan helyet foglalt, hanem külföldön is főleg ennek révén terjedt el a magyar bor jó híre. Midőn a törökök először csaptak be a Szerémségbe, első teendőjük a szőlőtőkék elpusztítása volt. Ez természetesen koldusbotra juttatta a népet s egyszerre véget vetett a bortermelésnek.¹

A földművelésnél még régibb foglalkozása népünknek az *állattenyésztés*, melyre vonatkozólag azonban a jelentések semmi felvilágosítást nem adnak. A kereskedő köztársaság fiai úgy látszik, nem nagyon érdeklődtek e dolgok iránt, úgy hogy még a híres s nagy keresletnek örvendő magyar lovakról sem tesznek említést.

A növény- és állatvilághoz hasonló gazdagsággal van képviselve hazánk területén az *ásványvilág* is. Nincs Európában oly nemes érc, mely nálunk kisebb-nagyobb mennyiségben elő ne fordulna: az ásványvilág e bőségével és változatosságával hazánk a continensen egyedül áll. Természetes, hogy már a legrégebb időkben ráirányult a népek figyelme s a föld mélyében rejlő kincseknek kiaknázása már jóval a római hódítás kora előtt folyt. A rómaiak Dáciában igen intenzív aranybányászatot folytattak, mint azt a megmaradt emlékek mutatják. A mindent elpusztító népvándorlás hullámainak lecsillapodása, a magyarok letelepedése után kezdődik meg újra a bányák művelése, már a XI. században, de nagyobb jelentőségre csak az Anjouk alatt kapott s virágzásra Mátyás alatt emelkedett, ki a bányákra jövedelmeinek gyarapítása végett nagy gondot fordított. Az áldatlan politikai viszonyok a bányászatra nem voltak oly rossz hatással, mint a nemzetgazdaság egyéb ágaira s így a már Mátyás idején európai hírnévre emelkedett magyarországi bányászat a Jagellok alatt is virágzott, sőt a *Thurzók* és *Fuggerek* szakszerű kezelése folytán még emelkedett is.² Magyarország arany-, ezüst- s sóbányászatára ismét Fr. Massaro szolgál számos becses adattal, melyek hitelességét *Ranzano*, *Oláh* s *Bonfini* megfelelő helyei is megerősítik.

Az *aranybányászatról* aranymosásról több helyen megemlékezik, *Nagybányán* személyesen is megfordult, megnézte, hogyan

¹ Massaro levele 1523. (T. T. XXV. 285.)

² I. Wenzel: Magyarország. bányász. krit. tört. s a Fuggerek jelentősége c. műveit.

ássák tisztítják és finomítják az aranyat, választják el az ezüستől, szóval az egész eljárást, még a pénzverést is.¹ Szó esik az erdélyi aranybányákról is. De nemcsak a hegyekben, hanem a folyókban is található aranyat, főleg Erdélyben, melyek borsó s mogyoró nagyságú aranydarabokat hömpölygetnek, sőt előfordul 100—200 ducat súlyú is. Ilyen különösen az *Aranyos*, Massaronál „Aer-vasser“.²

„De a legfinomabb aranyat az úgynevezett aranyszüret útján nyerik, t. i. aranytermő vidéken egy rőf magas s a szőlőtőkére feicsavarodott igen finom aranyrudakat lehet találni, melyekből, mint láttam, gyűrűket készítenek“.³ E gyűrűket a babonás nép szemölcs ellen használt orvosságnak.⁴

A *sóbányászatot* szintén igen régi idő óta űzték hazánkban, leginkább Máramarosmegyében, azonkívül Erdélyben. A sóbányákból húzott bevétel a rossz gazdálkodás folytán egyre jobban megcsappant; míg Mátyás király a sóbányákból 100, más tudósítás szerint 140,000 frt hasznot húzott évente,⁵ addig II. Ulászló jövedelme az időközben behozott monopolium dacára 1503-ban csak 50,000,⁶ (összes bevétel 220,000) halála évében 25,000⁷ frt, II. Lajos alatt pedig csakhamar 16,000 frtra szállott le⁸ s végre egészen megszűnt. Oka ennek, hogy nem gondoskodtak kellőleg a sónak Magyarország egyes területein való elosztásáról, s így dacára annak, hogy a hazai só kielégíthette volna az egész ország igényeit, a monopolium kijátszásával idegenből hoznak be sót: Horvát- s Szlavonország tengeri sót, a nyugati határmegyék osztrák, Cseh-, Morvaország s Szilézia német, az északi megyék lengyel

¹ *Massaro* levele 1520. május 1. (T. T. XXV. 169.) v. ö. *Wenzel* id. m. 113. l.

² *Massaro* levele 1520. május 1. (T. T. XXV. 170.) V. ö. *Oláh*: Hungária c. 19. (Bél: Adp. 36. l.) *Ranzano*: Epitome (F. D. IV. 155.).

³ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 291.) „Se ha etiam trovato nele cugne (recte: vigne) verge di oro finissimo alte uno cubito claviculatim intorte ale vite, et ne ho veduto far anelli di quelle. Ugyanez T. T. XXV. 170. Szól erről *Bonfini*, *Ranzano* (Epitome F. D. IV. 154.) s *Galeotti* is (De egregie etc. 27. fej.)

⁴ L. Császár M. értekezését: A magyar művelődés a XV. században, 52. l.

⁵ *Bon* zárój. 1519. 100,000, *Surian* zárój. 1516. 140,000 ft.

⁶ *Giustiniani* zárój. 1503.

⁷ *Surian* zárój. 1516.

⁸ *Bon* zárój. 1519.

sót használnak.¹ A ki nem akar, nem is vesz magyar kincstári só.² A só bányászásáról s minőségéről is találunk több ízben említést.

E szerint Erdélyben vannak igen fehér sóból álló hegyek; s a mint más hegyek sziklákból, úgy állnak ezek sódarabokból. E só az egész országban használják s se tűzben meg nem olvad, se vízben fel nem oldódik, ha csak a legfinomabban meg nincs törve és őrölve; fehérsége felülmúlja a legfinomabb cukrot is.³

Egy a szikiák közül kifolyó, a kőolajhoz hasonló illatos anyag, mely idővel mint a viasz megkeményedik, igen jól égő világító anyagot, gyertyát s fáklyát ad. „E folyadék a földszuroknak egy neme, melyet az írók asphaltnak neveznek“.⁴ Szól ugyanerről Oláh is Hungariájában,⁵ de megjegyzi, hogy e gyertyák kellemetlen szagot terjesztenek.

Hazánknak ásványokban való gazdagságából következik, hogy *ásványvizek* is több helyen fakadnak ki a föld belsejéből. Massaro Nagy-Bányán járva egy borízű forrásra akadt, melynek vize majdnem megrészegítette. Kítűnő íze van, mint a fehér bornak, s a környékbeli lakosok, kik bor gyanánt isszák, borkútnak vagy borforrásnak (cisterna del vino, fonte del vino) nevezik. Bármennyit merítenek is belőle, sohasem fogy ki. „Ha magam nem láttam s ízelettem volna“ mondja Massaro — „sosem adtam volna hitelt Pliniusnak, mikor hasonló forrásokról ha említtést“.⁶

„Továbbá Erdélyben van egy folyó, mely a vasat álítólag rézzé változtatja, ez azonban nem igaz, de tény, hogy a vas néhány napig e vízben maradván felületére réz telepedik le; de ha megdörzsölik, újra előtűnik a vas eredeti színében. Ugyanígy folyóról

¹ *Massaro* levele 1523. T. T. XXV. 292.

² „chi ne vol, ne va a tuor“ Bon zárój. T. T. XXV. 152.

³ *Massaro* levele 1520. máj. 1. (T. T. XXV. 169.)

⁴ *Massaro* levele 1520. máj. és 1523. (T. T. XXV. 292.) „Hanno etiam cere negre, per uso de candelie in Transylvania et in Mysia overo in Valachia; la quale cera sa fa de uno liquore odorifero come l'olio de saxo, che stilla da certi monti in una bassa over laco, et per spatio di tempo se indurisse come cera, et questo liquore e una specie de bitume, dicto dali auctori asphaltum.“

⁵ c. 19 (*Bél*: Adpar. 36.) „Nec hoc taceo, esse in Hungaria terram viscosam in modum cerae, ex qua luminaria, facesque et lucernae fiant, insuaviter tamen olentes.“

⁶ *Massaro* 1523. T. T. XXV. 292. 7. U. o.

tesznek említést *Bonfini*, *Oláh* és *Ranzano* is, kik el is hiszik a vasnak rézzé való változását, de míg Bonfini Mármarosba, Oláh s Ranzano a Szepességbe teszik a foiyót.¹

Azon számtalan javak dacára, melylyel a természet hazánkat eihalmazta, az ország mégis általában *szegény*. A nyomor, melyben a királyi udvar sínylődik, híven kifejezi az egész ország állapotát.

Oka ez általános szegénységnek az, hogy az ország terményeit nehezen lehetett értékesíteni,² továbbá a természeti csapások, melyektől hazánk nem volt megkímélve. A délvidéken pedig, mint láttuk, a török szomszédság tette pusztává a vidéket, földönfutóvá népét.

Láttuk föntebb, hogy a belföldi piacot sem lehetett a hazai só számára biztosítani. A közlekedés az ország területén igen meg volt nehezítve az utak rosszasága s a közbiztonság hiánya által. A kereskedelem ily viszonyok között pangott; kivitelünk néhány cikkre zsugorodott össze. Így nagyon kevés pénz, összegyűjtött tőke lehetett népünknel, minek szomorú következménye, hogy egy rossz termés mindjárt éhséget s drágaságot idézett elő az országban.³

A közlekedést egymással s a külfölddel még jobban megnehezítette a sűrűn fellépő *pestis*, melylyel igen gyakran találkozunk a követi jelentésekben. Állandó fészke e betegségnek Dalmátia s a törökkel határos végvidék volt, honnan valószínűleg a katonák hurcolták szét az országban. Hiányozván a szükséges közegészségügyi intézmények, terjedésének nem lehetett útját állani; ezrével pusztultak bele az emberek. A pestis, mely Budán 1508-ban dúlt s mely elől a királyi család Pozsonyba volt kénytelen menekülni, még 1530-ban is oly erős, hogy 70-en pusztulnak el bele nap-

¹ *Oláh Hungaria* c. 19. *Ranzano*: Epitome (F. D. IV. 155.) s *Császár* eml. éri. 53. l.

² „Senki se adta el terményeit oly olcsón és vette az idegen gyártmányokat oly drágán, mint Magyarország“, mondja *Nyári br.* id. értekezésében. Európa ekkor még sokkal gyérebb lakosságú volt semhogy magyar bevitelre szorult volna; ennek folytán a magyarországi ingatlanok igen csekély értékűek voltak. Egy hold értéke *Verbóczy* szerint 12—40 dénár.

³ 1520 szept. 17. jel. (T. T. XXV. 185.) „Qui (Pozsonyban) e pessimo aere e gran caristia dil viver, e per danari non si trova, u. a. 1524 jan. 11. j. (T. T. XXV. 305.)

jában,¹ 1523-ban ismét annyira befészkelte magát, úgy hogy Budán mindennap 40—50 áldozatot ragad el.² Ha e számokat a félelem kissé túlozza is, mégis szomorú világot vetnek az egészségügyi viszonyokra.

Az idegeneknek, úgy látszik nem volt éghajlatunk egészséges, mert a követek jelentéseikben folyton panaszkodnak az őket gyöttrő láz miatt, melynek az egyik követ s a követi személyzet számos tagja esett áldozatul. Ezen uralkodó láznak s általán számos betegségnek az országban akkor még óriási terjedelemben levő mocsarak egészségtelen kigőzölgése is volt az oka. Erre utal Massaro egy levelében, melyben leírja, hogy egy előkelő magyar főúrnál voltak vendégségben, a ki mocsaraktól körülvett kastélyban lakott; a dögleletes levegő — pestifero aere — annyira megártott nekik, hogy a 12 napi ottlétet közülük négyen életükkel fizették meg; őt magát a láz egész télen át gyötörte.³

Még szomorúbb világot vet az akkori közegészségügyi viszonyokra Bon követ adata, a ki Budán megbetegedvén, három hónapig gyöttrődött a lázzal, mert az ország fővárosában, mint-hogy a király orvosa épen távol volt, — sem orvost, sem orvoságot nem lehetett kapni.⁴

A magyar birodalom *lakossága* a Jagellók korában nagyjában ugyanazon népelemekből állott, mint jelenleg, csak a magyarság számaránya volt akkor bizonyára a mainál kedvezőbb.

Az uralkodó faj természetesen a *magyar* volt, ennek volt egyedül az ország közügyeinek intézésében szerepe. A követi jelentésekben számos, a magyar nép jellemét, szokásait tárgyaló passzusra találunk, melyek valamennyien sötét, tán kissé túlsötét képet nyújtanak népünkről. Nincs ugyan okunk a jellemzések igazságát kétségbe vonni, annál kevésbbé, mert hisz más oldalról a pápai követek részéről is szomorú megerősítést nyernek s a velünk mindvégig barátságos viszonyban álló állam követeiről nem lehet rosszakaratot, elfogultságot feltételezni, — csak egy

¹ 1510 jul. 19. jel. (T. T. XXIV. 203.) „li oratori di Polona, qual etiam 3 episcopi fin 3 zorni portirano de li per il morbo grande; et a Buda ne moreno 70 al di.“

² Massaro lev. 1523. (T. T. XXV. 296.)

³ Massaro levele 1520. máj. 1. (T. T. XXV. 168. D. XXVIII. 539.)

⁴ Bon zárój. 1519. (T. T. XXV. 156.) „Dice non havia medico ni medicine“.

hibát követnek el: a jellemzést, mely az akkori magyar főurakra kitűnően ráillik, általánosítva az egész magyar népre alkalmazzák, a mi pedig igazságtalan dolog.

Minden idegen, ki nyugotról jött hazánkba, észrevette, hogy a magyar *testben erős*, nyers faj, mely hozzá van szokva minden nélkülözés elviseléséhez.¹ Ez tette őket edzett, vitéz katonákká, kiknek a törökök fölötti fényes győzelmeitől egész Európa visszhangzott.

A Jagellók alatt azonban ebben is változás állott be. Mátyás halála óta a nemzet meg lévén kimélve a nagyobb háborúktól, az ifjabb nemzedék elszokott a harctól s a fegyverforgatásban „járatlan s tudatlanná vált”.² A végvárak őrsége volt az egyedüli hercedzett elem s ezek hősiségéről számtalan helyen találunk említést. Nem lehet azonban elhallgatnunk a *gyávaság* vádját sem. 1521-ben, midőn a török nagy sereggel hazánk felé közeledett, „a magyarok annyira megrémültek, hogy inkább gondoltak a futásra, mint a védekezésre”,³ de ennek okát a teljes készületlenségben és egymással viszályban találjuk meg. Midőn pedig a király serege egyre nőtt, még sem mertek a törökkel megütközni.⁴ A gyávaság vádját azonban a mohácsi mező 22,000 halottja, valamennyi fékezhetetlen harcvágyának áldozata, tán eléggé megcáfolja.

Annál megokoltabb az egyenetlenség, a folytonos *viszálykodás* vádja, melynek nemzetünk annyi gyászos korszakot köszönhet, Még a hadban, ellenség előtt sem tudnak megegyezni,⁵ érthető hát, ha annyi országgyűlés oszlott szét eredmény nélkül. Az ország kormányában résztvevő nagyok is egymás ellen agyarkodnak, mi elfeledteti velük a haza érdekét.

Ez önző korban a hazaszeretet majdnem teljesen kihalt a keblekből, önérdekhajhászás, *kapzsiság* kapott általánosan lábra. A

¹ *Giustiniani* zárój 1503. (T. T. XXIV. 73.) „Hungari sono aspri homeni, usadi a padir ogni desasio“.

² *Surian* zárój 1516. T. T. XXV. 54.

³ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 278.) „Hongari si miseno in tanto terror, che pensavano piu presto di fugire, che de difendersi, per non esser ancora alcuna cosa ad hordine, per le gran discordie.“

⁴ U. o. „Hor lo exercitio dil Re stando grossando, tamen mai volseno veder Turchi.“ A boszniai püsp. 16,000 emberrel megfutott 3000 török láttára.

⁵ U. o. 279. l.

jellemzések, melyeket a jelentésekben a nagyobb szerepet vivő főurakról s főpapokról nyerünk, élénk betekintést adnak ama kor feneketlen romlottságába. A kapzsiság, a közvagyon rovására való meggazdagodás vágya¹ vett erőt rajtuk; alig van 1—2, kinek jellembeli tisztaságát emelhetni ki. A hazafias áldozatkészség teljesen hiányzik s az időnkinti felbuzdulás (pl. az országgyűléseken) csak a megajánlásig tart, az ígéret betartására senki sem gondol. Erre igen jellemző példát hoz fel Massaro. A török elleni hadjáratra nem lévén pénz, a pápai legatus (a scardonai püsp.) megjelent a király s főurak között s figyelmeztetvén őket a velenceiek példájára, hol egyedül a polgárok rendkívüli áldozatkészsége mentette meg az államot a cambray-i liga által teremtetett vészes helyzetből, kérte, hogy ők is adakozzanak gazdag magánvagyonukból, mert ha az ő bűnük miatt elvész az ország, a keresztény fejedelmek visszafoglalják, de ekkor valamennyiüket kiűzik, mint a kik méltatlanok ily államot kormányozni.² E beszéd hatása alatt az urak felajánlottak ki 10, ki 20, ki 50 márka ezüstöt s tanácskoztak a védelem módja felett; de azután semmi sem történt, mert egyik sem akart pénzt adni.

Ezek az erkölcsileg mélyen süllyedt emberek, kik hazájuk javáért, — bár lett volna miből — semmit sem áldoztak, annál jobban szorgalmazták azonban az idegen segílyt, valóban méltatlanok voltak az ország kormányzására.

De ők *büszkék* s nem akarják tehetetlenségüket bevallani. Midőn Ferdinand Lajossal Horvátország átengedése ügyében tárgyal, a rendek teljes erővel ellenállnak „mert nem akarják, hogy valaki mondhassa, hogy ők nem tudnak maguk kormányozni”.³

A délvidék mindig derült kedvű, élénk fiának az „ultramontani”, főleg a magyarok komoraknak, gyanakvóknak tünnek föl. A magyar ember szokásos szűkszavúsága, komoly magatartása megerősíti e megfigyelés igazságát. Sokat panaszkodnak a követek a

¹ U. a. 290 l. Deák Pál veszprémi püsp. „e mala persona et mendace, non attende mai a promessa chel fazi... zercha de esser Thesaurario un altra volta per pagar i soi debiti cum le intrade del Re.”

² Massaro levele 1523. (T. T. XXV. 284.)

³ U. a. 287. l.

miatt is, hogy a magyarral ép előbb említett gyanakvása miatt igen nehezen lehet tárgyalni.¹

A magyarok igen szerették a bort s nem tartottak benne kellő mértéket: a *részegséget* mint nemzeti tulajdonságot említi föl az egyik jelentés.² Az ország legelső méltóságának, a nádori hivatalnak viselőjéről *Báthoryról* köztudomású, hogy „folyton részeg; reggeltől estig és estétől reggelig;” sőt a pécsi püspökről, az ország ügyeiben döntő szerepet vitt *Szalmáry* Györgyről is azt olvassuk, hogy hajlandó részegeskedni. „Általában magyar szokás a gyakori részegeskedés s ebéd után 4 órát alusznak, nem is szégyen itten a részegség. Az ügyeket itt délelőtt szokták elintézni s nem délután” (mint Velencében, hol a senatus mindig délután tartott ülést).⁴ A magyar annyira hozzá van szokva a maga borához, hogy a Velencébe küldött magyar követek állandóan magyar bort visznek saját maguk és kíséretük számára.⁵

A magyar faj büszkeségéből természetsszerűleg folyik *lenézése, gyűlölete minden idegen iránt*. A török elleni gyűlölet hagyományos, épúgy a németek ellen is.⁶ A *Velence* elleni ellenséges hangulat igen erős volt nemcsak a cambrayi liga idején, melybe Magyarország is készülődött belépni, hanem e korszak végén is. mikor a velencieket a törökkel való cimborasággal, a király s főurak megmérgezésével stb. vádolják.⁷ A magyarok „általában a világ mindenféle nemzetét gyűlölik”, „nem szeretnek, nem becsülnék egy népet sem a világon”.⁸ E gyűlölet kifejezést talál az 1525-iki rákosi országgyűlésen is, melynek következtében az udvar

¹ 1520. szept. 17. jel. T. T. XXV. 186. „Quelli oltramontani e molte umbros et suspettosi; e Hungari sopratute altre nation, e difficile negotiar con l'horó.”

² Az olaszoknál általános meggyőződés volt, hogy a magyarok sokat isznak. L. Császár M. id. ért. ét. 129. l.

³ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 287.) „lo Illustrissimo Palatino... e da tutte hore e ebrío da la matina fino la sera, e dala sera, fino la matina.”

⁴ *Bon* zárój. 1519. (T. T. XXV. 154.)

⁵ T. T. XXV. 91. (D. XXV. 277.): XXV. 227.

⁶ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 296.) „Questi Alemani, signori et popoli sono odiati et da Hungari, et Poloni et Bohemi.”

⁷ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 293.) *Orio* zárój. 1523. (T. T. XXV. 301.)

⁸ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 290. és 296.) „Non amano, ne existimano natione del mondo.”

összes idegen alkalmazottai, s az idegen hatalmasságok követői kénytelenek voltak az országot elhagyni.

Kegyetlenül sötét, bár sajnos, részben találó színekkel festi le a magyarokat a következő, híressé vált jellemzés: „A magyarok általában a világ leggonoszabb fajzatja; nem szeretnek, nem becsülnék egy népet sem, még egymást sem szeretik, kiki a saját hasznára törekszik. Lopják a közvagyonot s keveset törődnek vele; alig lehet hinni, mily gyűlölet s titkos versengés van köztük; mégis naponkint együtt étkeznek, úgy, hogy testvéreknek látszanak. Igazságot nem szolgáltatnak; nincs oly nagy igazságtalanság vagy gonosz ügy, mit el ne érhetne az ember, ha 3—4-et megveszteget; nincs semmi engedelmesség; büszkék és fenhéjázók s nem tudnak se uralkodni, se kormányozni, nem fogadnak el tanácsot senkitől, bárki legyen is; felhántorgatják tetteiket; elég hamar készek az elhatározásra, de a kivitelben nagyon lassúk s kevés dolgot mutatnak befejezéshez, kivéve a közvagyon prédálását és lopását, miben ők a legszorgalmasabbak. A főurak okai minden bajnak s a nemesek, kiknek száma 43.000, folynak be az állam ügyeibe; azért folyton egyenetlenkednek s mindig csellel, fufanggal, csalással járnak el s nagyon óvatosnak kell lenni a velük való érintkezésben. Vagyis, hogy röviden fejezzem ki magam, a magyar a világnak söpredéke (Hungari sono la fece del mondo) s ha a király nem volna oly jó és ártatlan (?) az isteni igazságosság nem halaszthatná ennyire a magyarok elpusztítását.”¹

Ilyen volt az ország állapota s ilyenek az urak, kik kormányozták. Nagyon sovány vigasz az, hogy másutt, Csehországban sem voltak jobbak a viszonyok: ott is ugyanolyan az olygarchia önzése, fejetlenség a kormányzásban, szegénység az országban. A gyilkosok, útonállók lehetetlenné teszik a közlekedést, a bányák gazdagok, de művelés nélkül állanak.² Gyászos a Jagello uralom emléke mindkét országban!

*

Az idegen nemzetiségek által ellepett Erdélyben a harcias, bátor katonafaj, a *székelység* a magyar uralom legfőbb támasza. De ragaszkodnak is ősi szabadságukhoz s midőn II. Ulászló

¹ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 290—291.)

² U. a. 291. l.

néhány főrangú székely beleegyezésével adó gyanánt egy ökört akart házankint kivetni, a kiváltságai megszegésén felháborodott nép fellázadt s égette azok házait, kik az adószedést a királynak ajánlották. A lázadás leverésére felszólított erdélyiek megtagadták az engedelmességet azon indokolással, hogy a székelyek vérrokonai (consorti di sangue), továbbá mert a székely bosszúálló nép, épúgy mint az oláhok, soha a bántalmakat el nem feledik s ha majd a törökkel szemben táborban állanak, nem tudnák, kitől óvakodjanak: tőlük-e vagy az ellenségtől, mert megemlékeznének arról, hogy íme ez megölte atyám vagy testvérem etc., most én fogom őt leütni“, miért is kéri a királyt, hogy máshonnan küldjön embereket leverésükre.¹ A székelyekkel együtt szokták emlegetni a jelentések az *oláhokat* is, kikről csak annyit mondanak, hogy igen vadak s harciasak.² A *tótokról*, kik nagy számuk dacára igen alárendelt szerepet játszottak, egy szóval sem történik említés.

A városoknak kereskedelmet, ipart űző lakossága, minthogy a magyar e foglalkozásoktól idegenkedett, idegenekből, legfőképpen *németekből* áll. Erdélyben a legvirágzóbb területeket, a legnevezetesebb várost Szebent a szorgalmas *szász* nép lakja, kik nyelvükhöz, kiváltságaikhoz ragaszkodnak, de jó alattvalói, rendes adófizetői a királynak. Németek lakják a ma már magyar Kassát is.³ Szakmáry György esztergomi érsek szintén egy kassai német iparos családból származik, Csak kevés oly város van, melynek, mint *Szegednek*, lakossága tiszta magyar; e nagy védőfal nélküli főleg halászattal s állattenyésztéssel⁴ foglalkozó városnak bizonyára lakosai nagy száma miatt adják a jelentések a nagy Szeged „grando Segedin“ nevet.⁵

Az olaszokkal, főleg velencésekkel s flórenciekkel leginkább Budán találkozunk, hol az ő kezükben voltak a legnagyobb

¹ 1504. máj. 30. magánlevél Budáról. (T. T. XXIV. 122—125. D. VI. 34—35.)

² Fr. dala *Zuecha* zárój. 1500. (T. T. XIV. 186.) és Giustiniani zárój. 1503. (T. T. XXIV. 73.)

³ *Bon* zárój. 1519. (T. T. XXV. 151.)

⁴ 1526 aug. 20. magánlevél (T. T. XXV. 268.) a törökök a „havexno presa et bonsada una terra grosso non murata nominat a Segedina molto copiosa et abundante de animali“.

⁵ 1526 oct. 22. magánlev. a török „se ovio verso il grando Segedin.“

üzletek. Ezek honfitársaikkal élénk összeköttetésben állottak s azon levelek révén melyeket Marino Sanuto gyűjteményébe felvett, több velencei, Budán lakó kereskedő nevével ismerkedünk meg. A *spanyolokról*, kik csak csekély számban lehettek s az olaszokkal — úgy látszik, ellenséges viszonyban voltak, csak 2 helyen történik futólagos említés.¹

A magyarországi városok kereskedő lakossága közt foglaltak évszázadok óta a *zsidók* is helyet, Különösen nagy számban voltak Budán és Pesten, hol egész városrészük volt, mely mint egy jelentés mondja,² külön meg volt erősítve, rendkívül népes s számtalan drága portékát tartalmazott. A gyűlölet, mely e faj iránt a keresztény lakosságban mindig ébren volt, a Szerencsés Imre-féle eset alkalmával, midőn a súlyos vádak alatt levő kikezresztelkedett zsidót Mária királyné tapintatlan közbelépése folytán börtönéből úgyszólván tüntetőleg hazavitték, — vad erővel tört ki s a csöcselék a zavaros viszonyokat felhasználta pusztító s rabló ösztöne kielégítésére. Először Szerencsés házat rabolták ki, „mérhetetlen gazdagságot“, ékszereket, drága szöveteket, pénzt, butort, lovat s szerémi bort emelve el, majd az előbb említett zsidó városrészre törtek s egy egész éjszakai ostrom után, hajnal felé hatoltak be a betört kapukon, míg a zsidók egy toronyba menekültek legértékesebb kincseikkel, 5 óra hosszáig tartott a rablás, „mely Trója pusztulásához hasonlított“ s csak miután még az ablakrácsokat is lefeszítették, oszlatta fel a nádor a király parancsára a vad tömeget.³ E leírásból is látjuk, hogy a fővárosban igen nagyszámú s vagyonos zsidóság lakott, melynek egy kis része, mint tudjuk, a török hódoltság korában is ott maradt.

A magyar birodalom területén csak egy nemzetiség volt, mely az őt Magyarországhoz fűző kapocs elszakítására mutatott hajlandóságot: a *horvát*. A viszonyok kényszere, Horvátország sajátos helyzete, Velence, Austria s a török birodalom területe közt hajtotta a népet a szerencsétlen elhatározásra, mely azonban, bár első nyomával már 1499-ben találkozunk, 1526-ig nem jutott kivitelre.

¹ 1525. máj. 25. jel. (T. T. XXV. 320.) 1526. aug. 7. magánlev. (T. T. XXV. 368.)

² 1525. máj. 25. jel.

³ I. *Fraknoi*. Magyarország a mohácsi vész előtt 110 s köv. ll.

Mátyás halála óta az alig néhány végvár által gyengén védett tartomány folyton ki volt téve a török becsapásoknak, melyek béke idején sem szüneteltek. Magyar részről segílyt hiába vártak, mert a magyar főhatóság úgyszólván csak a bán kinevezésében nyilvánult. A horvát főurak, váraikat nem tudván megvédelmezni, kénytelenek voltak segíly után nézni s vagy a velencei köztársaság zsoldjába állottak,¹ vagy pedig a Habsburgok szolgálatába, mint pl. Miksa császárnak éveken át híres hadvezére, Frangepán Kristóf. Mások viszont látván, hogy ez sem menti meg őket a pusztulástól, egyenesen a törököknek akarják magukat alávetni, ki adófizetés s szabad átvonulás engedélye eszéén háborítatlanul meghagyja őket birtokaikban.

Már 1499-ben hallunk hírt arról, hogy Corbaviai Károly gróf a törökökkel megegyezett s birtokain szabad átvonulást engedett nekik, s hogy a többi horvát urak is hajlandók erre, „mert jobb megegyezni a törökkel, mint elpusztítani, tönkretenni magukat és országukat“.²

Ez elpártolással való fenyegetések időnkint megújultak s igen komoly jelleget öltöttek a mohácsi vész előtti években. Nyílt alkudozásba léptek a szultánnal, mely csak azért nem vezetett eredményre, mert a török követek a kitűzött helyen meg nem jelentek!³ Ferdinand tervét, hogy Horvátországot örökös tartományaihoz csatolja, a magyar tanácsosok büszkesége egyelőre megakadályozta ugyan,⁴ de 1526 februárjában a horvát rendek tartományukat mégis az ígéretekben bőkezű Ferdinand pártfogása alá helyezik.⁵ Csak az utolsó pillanatban úgyszólván ébrednek kötelességük tudatára s küldnek Frangepán Kristóf alatt egy hadosztályt a magyar sereghez. De a segítség elkészt!

A horvát nép ez időben, a folytonos harcok közt edződött oly kitűnő katonává. A feltételek meg voltak hozzá. Velencében meg-

¹ A *jajcai* albán (1500. T. T. XIV. 98.) a *Frangepán* grófok (1500. T. T. XIV. 103.) a *zenggi* kapitány, *Lónyay* (1500. T. T. XIV. 159.) s főleg a *Corbaviai* grófok.

² 1499 jan. 26. j. (T. T. XIV. 29. D. I. 394—395.)

³ *Fraknoi*: Magy. orsz. a mohácsi vész előtt 179, 180 l.

⁴ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 287.)

⁵ *Fraknoi* id. m. 164. l.

bámulták Corbaviai János horvát kíséretét, mely „jól ruházott, kellemes arcú szép szálas legényekből állott”.¹

Az elpusztított, sivar területről folytonosan *vándorolt* ki az életében naponta fenyegetett nép, Modrus felégetése után egyszerre több mint 500 család menekült Apuliába, a Marcák, Abruzzo vagy a közeli Veglia területére.² Még a főurak sem érezték magukat biztosan váraikban; olvassuk Corbaviai János grófnak ajánlatát, melyben Velencének 3 várát felajánlja cserében Lombardiában két kastélyt.³ E szörnyű idők kiirtották a népből hazája, szülőföldje iránti ragaszkodást.

¹ 1519. márc. 15. (T. T. XXV. 125. D. XXVII. 59.)

² 1525. márc. 28. j. (T. T. XXV. 323.) „Et piu di 500 fameie e passa im Puia, la Marcha, e l'Abruzzo per salvarsi, siche vanno, ramenghi et verranno sopra questa isola di Veia molte fameie ad habitar.”

³ 1517. nov. 15. (T. T. XXV. 88.)

II. FEJEZET.

Ipar, iparművészet és kereskedelem.

1. *Ipar.* A magyar idegenkedése az ipartól. Az ipar fejletlen állapota. 2. *Iparművészet.* A renaissance hatása az iparművészet fejlődésére. Iparművészet Mátyás alatt, hanyatlás a Jagellók idején. Az Anna királynénak adott ajándékok, II. Ulászló hagyatéka. A követeknek adott ajándékok, értékük. Magyar követek külföldön. A főurak s főpapok fenyűzése. 3. *Kereskedelem.* Magyarország helyzete a nemzetközi kereskedelemben. Be- és kivitel cikkei. A buda-zenggi utvonal. A kereskedelem akadályai: rossz közlekedési eszközök, rossz utak s gyarló közbiztonság. A vásárok.

1. I p a r.

A magyar néhány, még az őshazából magával hozott, speciálisan nemzeti iparágtól eltekintve, általában nem igen foglalkozott iparral. A mi ipart a városokban űzték, leginkább az idegenek, a németek kezében volt. A fegyvereket még, melyekre a gykori török harcok alatt állandó szükség volt — legalább részben — külföldről kellett beszerezni. Egy jelentés szerint *Bakóc* primás a gyülevész és falusi hadnak, — bizonyára igen egyszerű — fegyverekkel való ellátása végett Itáliába volt kénytelen fordulni.¹ II. Ulászló 1513-ban néhány tűzfegyvert, ágyút kér Velencétől a török ellen.² Lehet különben hogy hazai iparosaink csak a kívánt fegyverek óriási száma miatt, — 60, 70.000 emberről van szó — nem bírtak e megrendelésnek eleget tenni.³

¹ 1518 aug. 31. jel. (T. T. XV. 100.) A követ Bakóccal beszélt „come lexercito voleno far Hongari, sara di 60 in 70 milia persone, ma sarano zente colectitie et villani, et perhaver arme lui havia mandato in Italia per averne.“

² 1513. márc. 11—16 jel. (T. T. XXIV. 234.)

³ A modenai Hyppolit codexek adatai szerint Hyppolit miskolci puskát hozatott Ferrarába, miből a fegyvergyártás nagy tökéletességére kell következtetnünk.

2. Iparművészet.

A renaissance kora, mely a középkor ascetikus szellemével élénk ellentétben, az élet javainak élvezését tanította, nagy változást idézett elő a mindennapi élet legapróbb mozzanataiban is. A mind nagyobb téri foglaló kényelem és pompaszeretet a lakások berendezésében, a ruházatban is nyilvánult s hatalmas lendületet adott az iparművészetnek is, a mely már nemcsak a tárgyak célszerűségére, hanem azok művészi becsű kivitelére is tekintettel volt.

Nálunk a renaissance pártoló nagy király, Mátyás alatt érte el az iparművészet legnagyobb virágzását. A király példáját, ki palotáit az iparművészet sokat bámult remekeivel népesítette be, követték a különben is pompaszerető magyar nép előkelői: a főpapok és főurak, lakásaikban, de még inkább ruházatukban. Mátyás halálával e téren mélyreható változás állott be. A királyi jövedelmek fokozatos csökkenése, az udvar kirívó szegénysége lehetetlenné tette az iparművészet költséges termékeinek beszerzését. A Mátyás korában messze híres királyi palotáról, melyet a könnyelműség s a rabló kezek néhány év alatt legszebb díszeitől fosztottak meg, a követi jelentésekben alig esik szó. A szegényes ajándékok, melyeket a távozó követek kapnak, jellemzően mutatják adományozójuk kincstárának ürességét. E korban inkább a főpapok s főurak azok, kik az egyes ünnepélyes alkalmakkor kifejtett nagy pompájukkal az idegen figyelmét magukra vonják.

A királyi palota belső berendezéséről a követi jelentések egy szót sem szólnak, a király, II. Ulászló által rendezett ünnepségekről is elvétele. Nagyobb családi eseménynél lett csak hangosabb s látogatott a királyi palota. Nejét, Candalei Annát megérkezésekor (1502 okt. 3) az egyháziak fogadták teljes díszszel, utána rendkívül fényes lakoma következett, végül lovagi játék. A királyné számos ajándékot kapott; a vármegyék 40 vázát s egy ezüst szökőkútát (fontana) adtak neki, melynek értékét 4000 aranyra becsülték.¹ Bakóc ezüst edényeket s egy 3000 forint értékű arany keresztet adott. Egy év múlva, Anna hercegnő szüle-

¹ 1502 nov. 8., 9., 11. jel. (T. T. XXIV. 23 D. IV. 373.)

tésekor a királynén rendkívül értékes, 50.000 aranyra becsült öltözet volt, drágakövekkel s gyöngyökkel díszítve.¹

II. Lajost arany baldachin alatt kísérték el a templomba, a keresztelési szertartást Bakóc bíboros végezte. Az ez alkalommal használt keresztkút tiszta aranyból volt.²

II. Ulászló *hagyatéka*, különösen Mátyás összehalmozott nagy kincseivel összehasonlítva, igen szegényes. Egy arany pohárszéken (credenziera) kívül, mely korán elhúnyt nejétől maradt rá, s 80.000 aranyat ért, egyes ezüst tárgyak s drágakövek maradtak csak együttvéve 250.000 arany értékben.³ Nem csodálhatjuk, ha szűkes jövedelméből, mely mindennapi szükségletét is alig fedezte, hosszú uralkodása alatt többet nem takarított meg.

Régi szokás volt a távozó *követeket* különféle értékes műtárggyal *megajándékozni*. Mátyás e tekintetben a legnagyobb bőkezűséget fejtette ki s általán szerette mérhetetlen gazdagságát ez által is fitogtatni; Ulászló, mint sok egyébben, ebben sem tudott elődje nyomába hágni.

Az ajándék tárgyai leginkább magyar divatú aranyos ruhák, aranyozott vagy ezüst serlegek s lovak voltak. E ruháknak, serlegeknek nagyobb becsét tulajdonítanunk nem lehet, mert a követek több helyen ironikusan említik csekély értéküket. Így a francia követek 1500-ban ajándéku kaptak: egyenkint egy öreg hermelinprémes aranyruhát, a követ fia török selyemből magyar módra készült ruhát, a mely kevés pénzt ér, azonkívül 4 aranyozott serleget s két hátslovat.⁴ Giustiniani távozásakor szintén aranyos magyar ruhákat, aranyozott ezüst edényeket s lovat kap, melyet 500 aranyra becsülnek, de 30-at sem ér.⁵ Bon Alajos a királytól nyert ajándékait mindössze 100 aranyra becsüli.⁶ Mátyás hasonló célokra tízezreket költött.⁷

¹ 1503 aug. 17. j. (T. T. XXIV. 81 D. V. 73), „Haveva uno tornoletto tutto rechatodí perle, fra le qual ne erano assai da conto con molte altre zoie, di precio fu extimato circha ducati 50 milia.“

² 1506 júl. 13-án (T. T. XXIV. 142.) „fo batizà in uno basil tutto doro per il Card Istrigoniense con gran festa.“

³ 1516 márc. 24. jel. (T. T. XXIV. 44 D. XXII. 131.)

⁴ 1500 júl. 13. j. (T. T. XIV. 130. D. III. 566.)

⁵ Zárójelentése 1563. (T. T. XXIV. 74.)

⁶ Zárójelentése 1519 (T. T. XXV. 156) „E venuto a caxa il Re li mando a donar do poti darzento dorati di valuta zercha ducati 100“.

⁷ L. Császár M. id. ért. 84. l.

A külföldre küldött követségek Mátyás után sokat vesztek elölbbi pompájukból. Legnagyobb részük Velencébe küldetett pénzt koldulni, s a király részéről gyéren voltak pénzzel ellátva, úgy, hogy pl. II. Lajos nem talált senkit, ki őt nénjének, Anna hercegnőnek esküvőjén képviselni akarta volna, mert az urak féltek a költségektől. Nagynehezen vállalkoztak csak Brandenburgi György és Sárkány Ambrus az ajándékok elvitelére. A főpapok és főurak is küldtek ajándékokat „*magyar szokás szerint*“, így Bakóc s a pécsi püspök külön-külön 10.000 arany értékűt.¹

A *Velencébe* küldött követségek közül, melyek vezetője hosszú időn át *Móré Fülöp*, egy ízben *Verbőczy* volt, nagyobb pompája által csak az 1502-iki tűnt ki, melyet Ulászló mennyasszonya, Candalei Anna elébe küldött. A királynét, kinek ellátásáról, mulattatásáról három heli ott tartózkodása alatt a Signoria fényesen gondoskodott, Velencében egy héttagú küldöttség fogadta 400 lovassal; a küldöttség tagjai közt volt Ujlaki Lőrinc herceg is. A király, ki úgy látszik figyelmet fordított arra, hogy neje kellemes benyomást szerezzen hatalmáról, bőven ellátta a követeket pénzzel, s felhatalmazta őket a költekezésre, a mi Ulászló alatt valóban ritka, tán egyedül álló eset volt.² Elhatározására tán befolyással volt a 40.000 frtnyi hozomány is, melyet feleségétől várt; követei nem akartak mozdulni Velencéből, míg a francia király az ígért pénzt ki nem fizeti.³ E miatt húzódott el a királyné ott tartózkodása három hétig a vendéglátó Signoria nagy bosszúságára.

A főurak nagy gazdagsága főleg a *ruházatban* való fényezésben nyilatkozott. 1500-ban húsvét vasárnapján, a király fényes kísérettel vonult a templomba, a királyi apródok — főurak gyermekei, kik a király előtt lépkedtek, arany s ezüsttel díszített ruhában mentek; a király után jöttek a főpapok és főurak.⁴ A pápai legatusnak egy miséje alkalmával, melyet a szabadban

¹ 1521 jún. 3. jel. (T. T. XXIV. 212 D. XXX. 376.)

² 1502 júl. 14. (T. T. XXIV. 12.) „Et si dice diti Hungarici aver porta assa ducati, perche compro molte re de specie e altro. E fo dito havià liberta dil Re di spender assaissimi danari in adornar la Raina.“

³ 1502 aug. „Perche Hongari ha in commission, non la menar di qui, se prima non hanno 40 milia ducati di dota la promise il Re di Franza.“

⁴ 1500 ápr. 21. jel. (T. T. XIV. 105.)

egy lugasban rögtönzött oltárnál mondott, Pasqualigo követ meglepődik a gyönyörű látványon, melyet a számtalan aranyláncokkal s arannyal díszített ruhájú urak, főpapok, bárók nyújtottak.¹ Az ünnepély fényét, melyen a királynak hermelinnel bélelt szép kiviteli kalapot s egy nagy kardot nyújtottak át a pápa ajándéka gyanánt,² emelték a külföldi hatalmak követei, kik a pápát, Német-, Francia-, Lengyelországot, Havasalföldet, Moldvát és Velencét képviselték.

A *horvát főurak*, főleg a Frangepánok, gyakran megfordultak Velencében s fényes ruházatuk, nagyszámú kíséretük mindig feltűnést keltett. Frangepán Kristóf ruhája tiszta selyem volt, fején aranyos süveget viselt.³ Felesége, ki fogságában meglátogatta, német divatú ruhában jött, négy nő, egy orvos s összesen 60 cseléd kíséretében. Midőn a collégiumba ment,⁴ három nő kísérte német szokás szerint, fekete szövetű ruhában, arany fejéssel; rajta magán fekete selyem ruha volt s e fölött fekete, nyesítel prémezett felső ruha, nyakán nagy aranylánc, fején aranyos fejék.⁵ Egy másik Frangepánt, Ferandot 10 szolga követie horvát szokás szerint vörös ruhában, míg Ferando maga, mint általában a horvát főurak, magyar divat szerint öltözködött. Előtte egy apród vitte hosszú, ezüsthüvelyes kardját.⁶ A Velencében járt magyar követek leginkább violaszínű atlas s bársony ruhát viselnek.⁷

De a főuraknál is sokkal többet áldoztak iparművészei célokra a gazdag egyháziak, kiknek áldozatkészségét s műérzékét számos adat bizonyítja. Legtöbbször találkozunk e téren Bakóc primás nevével, kiről egy-két adatot a követi jelentésekben is találunk. Ismeretes, mily nagy fénynyel vonult be Rómába 1512-ben. A nép csodálta ezüstszerszámos szép lovait, melyek száma 200-on fölül

¹ 1510 jul. 10. jel. (T. T. XXIV. 201. D. X. 851.) „Era un bel conspetto pieno de infiniti Signori e Prelati e Baroni tutli vestiti doro e con cadene“.

² U. o.

³ 1518 jun. 3. (T. T. XXV. 94.)

⁴ A collégium oly testület, melyen keresztül jutottak a Senatusba az összes fontos ügyek.

⁵ 1517 jan. 14. (T. T. XXV. 59.) „Lei vestita die negro di seda e di sopra una vesta di raso negro fodra di martori, e una grossa catena d'oro al collo, e in capo una scufion d'oro alla Todesca“.

⁶ 1524 okt. 27. (T. T. XXV. 321.)

⁷ 1509 dec. 26. (T. T. XXIV. 162.)

volt.¹ Hagyatékában készpénzen kívül, értékes szőnyegek, ezüst készletek voltak, azonkívül egy 130.000 aranyra becsült, drágakövekkel ékített „croseta“, melyet egykoron Miksa császár hagyott nála zálogban 60.000 aranyért, de ki nem váltott.²

E csekélyszámú hiányos adatnál többet nem találunk a jelentésekben a Jagellok korabeli iparművészetre vonatkozólag. Arra nézve, hogy az említett tárgyakat, az előkelők fényes öltözeteit nálunk készítették-e, nem találunk semmi említést, de valószínűnek keil tartanunk,³ azt biztosan tudjuk, hogy az értékes szövetek mind külföldről, legfőképp Velencén át jutottak hazánkba.

3. Kereskedelem.

Magyarország távol esett a középkori kereskedelem legfőbb útvonalaitól, melyek Itálián s Németországon vezettek keresztül s a Duna mentében vonuló nagy útvonal is, melyen hazánk a keleti és nyugati Európa szárazföldi forgalmát közvetítette, lassankint elvesztette jelentőségét, mióta a harcias török fészkelte be magát az egész Balkánon. Ezóta Magyarország kereskedelme majdnem kizárólag szükségleteinek a szomszédos államokkal — Lengyel-, Németország s Itáliával való kölcsönös kielégítésére szorítkozott. Magyarország — mint jórészt még ma is — nyersterményét, lovát, sőt, bort s bányatermékeket, főleg rezet *vitt ki*,⁴ míg a *bevitel* cikkeit, a mennyiben a követi jelentéseket figyelemmel kísérjük, Itáliából az iparnak finomabb, Magyarországon elő nem állított termékei, különböző selyem s aranyhímzésű szövetek, posztók, továbbá fűszerek képezték. Ezen árúkat Velencéből hajón vitték át Magyarország egyetlen kikötővárosába, Zenggbe, honnan Modruson, Zágrábon át vezető úton vitték a fővárosba Budára, mely az ott

¹ 1512 jan. 28. jel. (Rómából) „Introe esi con cavali assai forsi 220 et pin, tutti belli cavalli e ben in hordine, e forniti molti d: arzentii“.

² 1512 jún. 28. jel. „Auto etiam una croseta Soa Signoria Reverendissima havea im pegno per ducati 60 milia, prestoe al quondam Imperatore Maximiliano, adornata die zoie, di valuta di ducati 130 milia“.

³ Az ötvösművészet virágzását e korban bizonyítja Fraknói: M. nemz. tört. IV. köt.

⁴ A magyarországi rézkivitelnak nagy dimenziójára s fontosságára nézve l. *Wenzel*: A Fuggerek jelentősége 25. s köv. ll.

letelepedett nagyszámú német, olasz, spanyol kereskedő révén egyzersmind az ország kereskedelmi központja volt.¹ Ez utat használták a követek is, mindaddig, míg a vidéknek a török által való teljes feldúlása s a folytonos portyázások teljesen hozzáférhetlenné nem tették. Ez útvonal elpusztulása után, mely Zengg teljes lehanyatlását is maga után vonta, Velence ausztriai területen, Bécsen át érintkezett hazánkkal, követei, futárai is ez úton jártak.

A követi jelentésekben elszórtan tett megjegyzések arról győznek meg bennünket, hogy hazánkban a Jagellók alatt hiányoztak a kereskedelem legszükségesebb feltételei: a jó közlekedési eszközök, jókarban tartott utak s a közbiztonság.

Orio követ, midőn 1520-ban Bakóc primással Esztergomból Pozsonyba megy, nagyon panaszkodik a rendelkezésükre bocsátott jármű kényelmetlensége miatt. Ugyanott említést tesz a személyszállításra szolgáló könnyű kocsikról is.² Az utak rosszasága ellen folytonos a panasz. Az 1500-iki bácsi országgyűlésre az egyik követ a Dunán ment le, a másik azonban szekeren, „con pessima via”.³ A Zenggbe vivő fontos út szintén majdnem járhatatlan.⁴

A közbiztonság nemcsak a végeken gyarló, hol bármely pillanatban előbukkanhatott egy zsákmányra éhes török csapat, mert bent az országban viszont a rablók szaporodtak meg, úgy, hogy az árúk szállítása csak nagyobb csoportokban, erős fegyveres kíséret mellett volt biztonságban. Természetes, hogy a nagyszámú kíséret tartása még jobban megdrágította az árúkat.

A mi kereskedelmi forgalom a fővároson kívül még volt, az a *vásárokon* bonyolódott le.

A tengerparton Buccariban, Zenggba tartottak vásárokat, melyen magyar kereskedők s velencei alattvalók is megjelentek árúikkal. De a vásár ritkán folyhatott le békésen: egyszer — Buccariban — maga a várkapitány rabolja ki őket a *salvus conductus*

¹ Buda kereskedelmi jelentőségéről az itt letelepedett augsburgi, nürnbergi, velencei s genuai nagy kereskedőházak is tanúskodnak. L. Wenzel id. m. 25. l.

² 1520 jul. 29. jel. (T. T. XXV. 179. D. XXIX. 129.) „cari lizieri, che dicono coch”.

³ 1500 nov. 15. jel. (T. T. XIV. 194.)

⁴ 1500 nov. 11. zárójel. (T. T. XIV. 185.) „Item del venir suo un grandissimo pericolo si de le strade cative, come par le peste in la Croatia”.

dacára ura, Frangepán Bernardin egyenes parancsából,¹ Zenggben a horvát bán, Both András szedi el a velencei alattvalók árúit vásárlás ürügye alatt,² majd a töröktől való félelem rebbenti szét őket.³ Nagy martalócbandák vcrödnek össze vásárok kifosztása végett.

A magyar kereskedők felkeresik a szomszédos ausztriai, velencei vásárokat,⁴ sőt török területen is megfordúlnak. Az 1503-ban kötött béke kiköti mindkét fél kereskedőinek a másik ország területén való szabad járás-kelést.⁵ Hogy ez engedelmet több magyar kereskedő fel is használta, bizonyítja egy 1510-ből való jelentés, mely szerint egy török szandzsák-bég a területén tartott vásáron az összes magyar kereskedőket elfogatta s kifosztotta bosszúból azért, mert a magyarok viszont Belgrád mellett megtámadtak s megsebesítettek egy török követet, iemészárolták kísérőit.⁶

¹ 1510. jul. 30. jel. (T. T. XXIV. 201. D. XI. 40.) „come a Buchari ala fiera locodil Conte B. di Frangipani, hesendo andati molti nostri con la fede et crida fata di salvo condotto, per quel capitano ge hlabi rota et hanno retenuto tutti li nostri e li homeni, eil tutto“.

² 1518. márc. 6. (T. T. XXV. 91. D. XXV. 277.)

³ 1510. máj. 2. Az udinei locumtenente jelentése. (T. T. XXV. 166.)

⁴ 1500. okt. 14. magánlev. (T. T. XIV. 165.) „come eri a di 13 octubrio torno dala fiera de Cherlina dita la Biancha, dove fu assa merchadanti, de Croatia e de Hongaria e altri paesi.“

⁵ 1503. febr. 22-én kötött béke. (T. T. XXIV. 62.)

⁶ 1510. márc. 5. ér. jel. (T. T. XXIV. 165. D. 22.)

III. FEJEZET.

Társadalmi és műveltségi viszonyok.

Mátyás törekvéseinek eredménytelensége a renaissance átültetésére hazánkban. — A társadalmi osztályok: főpapok, főurak, köznemesek, jobbágyok. Iskolák, orvosok, könyvtárak.

A magyar társadalmi és műveltségi viszonyok a Jagelló-korban meglehetősen primitíveknek tűnnek föl a művelt nyugatról rövid időre ideszakadt követek szemében. Itália éppen akkor, az országnak idegen járomba süllyedése előtt a művészet, irodalom és tudomány terén a legnagyobb alkotásokat nyújtotta, a rendkívül kifejlett társas élet s a mohó élvezetvágy pedig a szórakozások, a legraffináltabb élvezetek, ezernyi fajával ismertette meg az embereket. Evvel szemben nálunk valóban sokkal egyszerűbbek voltak a viszonyok. Mátyás uralma egy darab Itáliát varázsolt a magyar udvarba, de a renaissance szelleme a király minden igyekezte dacára sem tudott az idegen talajban meggyökeredzni. Az udvar élete, mely szokásaiban, szórakozásaiban az olaszthoni mintának minél tökéletesebb utánzása akart lenni, hatástalanul maradt nemcsak az udvartól távollevőkre, tehát a nemzet zömére, hanem — néhány főpapot kivéve — a közvetlen környezetre, a főurakra is, kik az ősi magyar szokásokat, erkölcsöket „az olasz élvezetekkel s romlott erkölcsökkel felcserélni nem voltak hajlandók.”¹

Mátyás után az olasz hatás megszűnt s a követek az országot, melynek szegényes udvara a régi fényt s mulatságokat nélkülözte s hol a tudománynak, művészetnek alig akadtak képviselői, valószínű száműzetési helynek tekintették;² igyekeztek tehát minél

¹ 654. l. IV. Decas. 7. k. (1568. kiadás) l. Császár M. id. ért. 124. l.

² 1519 dec. 30. jel. (T. T. XXV. 121.) „Item esso orator scrive, sia manda il successor, over sia li dato licentia, accio non stii in questa legation perpetuo, non dice relegation“; 1519. febr. 21. jel. (T. T. XXV. 125.) „e quasi tre anni e in dita legatione relegato.“

hamarább a félbarbárnak tekintett nép köréből kiszabadulni. Nem is sokat törődtek népünk belső életével, kultúrájával, szokásaival; alig írnak róla valamit, érdekes s bőséges adatokat csak az udvari életről kapunk, melynek légkörében éltek. Erre vonatkozó s kiváló fontosságú tudósításaiknak azonban külön fejezetet fogunk szentelni.

Magyarország *rendi alakulása*, mely a XIII. században kezdődik, e korban erős hullámozást mutat. Társadalmilag a gazdag főurak rég merev ellentétbe helyezkedtek a köznemességgel, melynek soraiból ők kiváltak, de rendi különállásuk közjogi sanctióját csak az 1608-iki törvények adták meg.

Lorenzo Orio 1523. évi zárójelentésében a magyar társadalom négy osztályát különbözteti meg, úgymint az egyháziakat, főurakat, nemeseket s köznépet (popolari), mely utóbbi nevezet alatt a polgárokat és jobbágyokat kell értenünk, mint az alkotmány sáncain kívül eső népet.¹ Ennél sokkal önkényesebb s helytelen a Giustiniani 1503. évi zárójelentésében levő felosztás, mely szerint Magyarországon parasztok, katonák és papok vannak.²

A vezetőszerpeket köztük még mindig a *főpapság* vitte, nagy gazdagsága s képzettsége révén. Bakóc hatalmát s befolyását erősen hangsúlyozzák a jelentések, „alter rex“-nek,³ koronázatlan királynak hívják.⁴ Utóda Szakmáry György hatalmát is örökölte. Nélküle semmit se lehetett elérni, még a király intézkedéseit is megváltoztatja.⁵

Massaro a főpapi kar műveltségéről szólóban az erdélyi, győri s egeri püspökökről elég kedvezően nyilatkozik, s ez utóbbit kiváló műveltségű, eszes, tanult és ékesszóló férfiúnak nevezi; azonban a zágrábi püspökről szólván, azt mondja, hogy nem valami mélyreható műveltségű ugyan, de azért egészen jól megállja helyét a többi között.⁶

¹ T. T. XXV. 299. „Disse che l'Hongaria erra divisa in 4 sorte, preti zoe ecclesiastici, signori, nobili et popolari et si governano a diete“.

² T. T. XXIV. 73. „villani, soldati e preti“.

³ 1500 ápr. 7., 8., 9. jel. (T. T. XIV. 102.) „lo Rev. Ystrigoniense, el qual est alter rex.“

⁴ *Surian* zárój. 1516. (T. T. XXV. 56) „il Re Uladislas per suo testamento, ricomando suo fiol al governo dil Card. qual lo lasso incoronado Re.“

⁵ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 289.) „E molte volte il Re fa una cosa e questo la disfa; adeo l' e omnipotente in quel Regno“.

⁶ U. o. „vero non e di insegno molto sublime, ma el po stare assai bene fra li altri.“

A *főurak* műveltségéről nagyon kedvezőtlenek jelentéseink. Láttuk főntebb, hogy az állam kormányzatára képteleneknek tartották őket s hogy az ország legelőkelőbb főura, a nádor, folyton részeg. Egy Rómában s Velencében járt magyar báróról, Bánfy Miklósról, megjegyzik, hogy a magyaron kívül semmi nyelvet nem beszél;¹ István, erdélyi vajda pedig egy barbár latinsággal írt levélben kéri a Signoriát, hogy Velencéből egy ügyes orvost küldjön hozzá.²

Szapolyai János vajda ellenben már jó nevelésben részesült, okos s kiváló műveltségű férfiúnak van feltüntetve.³

Ha az anyagi javakkal dúsan megáldott s külföldön is megforduló főnemesség legtöbbje annyira hátramaradt, hogy az akkori műveltségnek alapját képező latin nyelv ismeretét sem sajátította el, akkor a szűkebb látókörű *köznemesség* intelligenciáját igen csekélynek kell tartanunk. Helyzete, életmódja nagyjában a mai kisbirtokos parasztnak felelhetett meg. Közelebbit róluk a jelentések nem mondanak, éppoly kevésbé a *jobbágy-osztályról*, melynek amúgy is nyomorúságos helyzete a véres végű parasztlázadás után elviselhetetlenné lett.

Hazánk műveltségi állapota a közművelődés szolgálatában álló intézmények, az *iskolák, könyvtárak* szabatos ismerete után állhatnak csak tisztán előttünk.

A követi jelentések erre nem terjeszkednek ki: mindössze egyszer van szó egy iskolásfiúról, kit az esztergomi érsek palotájának kapujában sújtott agyon a villám,⁴ s a zágrábi püspökről, Erdődy Simonról, jegyzi föl egyik levél, hogy Paduában tanult az egyetemen, s ott a velencei köztársaság szolgálatában résztvett a szorongatott város védelmében.⁵

Úgy látszik, hogy az egyetemeket látogató magyar ifjak közül

¹ 1500 ápr. 30. jel. (T. T. XIV. 104.) „Et domino Nicolo Bánfy baron di Hongaria si parte di Roma, vien a Venetia, qual non sa latin solum hongaro.“

² 1503. oct. 9. (T. T. XXIV. 92, D. V. 150.) „Di Stefano Vayvoda fo leto una lettera Latina ma gran barbarie“.

³ *Massaro* lev. (T. T. XXV. 288.) „savio, prudente et de optimo insegno“.

⁴ 1525 máj. 25. jel. (T. T. XXV. 331.)

⁵ *Massaro* lev. (T. T. XXV. 289.) „E si jacta e gloria esser stato suo soldato (tudniillik a Signoriáé) nela obsidione di Padova al tempo cheli studiava“.

kevés szánta magát az orvosi pályára, mert az *orvosok*, a kikkel a jelentések folyamán többször találkozunk, valamennyien olaszok, főleg velenceiek. A velencei orvosok messze földön híresek voltak ügyességükről. Velencébe fordul orvosért Báthory István, az erdélyi vajda¹ s a moldvai vajda is.² Frangepán Kristófné súlyos betegségben sínylődván, jó orvosokat keres s azért Velencébe akar menni, melynek orvosai hírnév és működés tekintetében valamennyi más orvosnál kiválóbbak.³

A királyi udvarban, legalább II. Ulászló idejében több orvos tartózkodott. Súlyos betegsége idején, 1504-ben, együtt tanácskoztak s dörzsölés és a középkori orvosok által mindenféle baj ellen használt érvágással segítettek rajta.⁴ Ezeken kívül még egy Esztergomban élő, szintén olasz udinei orvost is elhívtak a királyi betegágyához.⁵

II. Lajos udvarában már csak egy orvos volt, s midőn ez a beteg kalocsai érsekhez ment le, egész Buda orvos nélkül maradt. A velencei követ, ki ez időben lázbeteg volt, minden orvosi segélyt nélkülözött.

A mi a könyvtárakat illeti, Mátyás királynak pusztúlófélben levő, ajándékozások s lopások által tetemesen megcsappant könyvtáráról Massaro egyik levelében találunk némi tudósítást.⁶ Ő maga megfordult ott s biztosítja barátját, ki ez iránt érdeklődött, hogy nem lehet ott egy jó könyvet sem találni, mert a jó könyveket már mind ellopták. Talált ott egy igen régi, scriptura longobardicával írt *Vergilius* kéziratot s *Aelianus* néhány művét *Teodoro Gaza* fordításában, továbbá egy szép könyvet, mely *Cicero* „De legibus“-át tartalmazza. A görög könyvek, melyek már régiek. rohadtak és szakadozottak, meglehetősen nagy számban vannak még. Talált ott egy igen pontos *Pliniust* is, mely tetszését különösen

¹ 1503 oct. 9. (T. T. XXIV. 92.)

² 1504 jul. 26. magánlev. (T. T. XXIV. 127.)

³ *Frangepán* Kristófné levele férjéhez 1515 március 24. (T. T. XXV. 7. D. XX. 188.)

⁴ 1504 jan. 11. jel. (T. T. XXIV. 109. D. V. 767.) „Le provision forno preste, e di trar sangue o fregason, adeo che si rihebe“.

⁵ L. 4 alatt.

⁶ *Massaro* levele barátjához „Zuan Batista Ramusio secretario ducal“-hoz 1520 máj. 1. (T. T. XXV. 171—172.)

megnyerte, de ehhez sosem juthatott, mert a folyton követségekben járó, szintén velencei Balbi Jeromos hordozza magával.

Milyen kevés lehetett a fogékonyság a szellemi javak s a műveltség áldásai iránt ott, hol az előd által oly nagy fáradozással s pénzáldozattal összegyűjtött kincseket oly nyomorultan hagyták elkallódni! S a mint a könyvtár, úgy pusztult már a Jagello-korban a királyi palota építészeti, szobrászati ékességeivel együtt: midőn a mohácsi csata után a török Budára jött, harangokat, régi ágyúkat, néhány ércszobrot s a tetőkön csillogó néhány aranyozott gömböt vihetett csak magával.¹ Ennél több nem maradt: a Jagello-kor nem hagyott maga után sok pusztítani valót!

¹ 1526 okt. 22. *Frangepán* Kristóf helytartójának levele. (T. T. XXV. 386.) „Gionto in Buda, qual trovo abandonada e voda stette tre giorni dentro, et levo tutte le campane, et tutte le artellarie antiche che stevano avanti el castello di Buda, el simile alcune figure de metallo che erano li, et tolti certi pomi indoradi quali erano sopra il castello et in ogni altro loco, et tutto mandato per barche a Belgrado“.

IV. FEJEZET.

Vallás-erkölcsi élet.

1. *Vallás.* A vallásos szellem hanyatlása. Okai: a renaissance, az egyház reformjának elodázása. Magyarországi viszonyok. A főpapok elvilágiasodása. Nagy jövedelmek. A kapzsóság. Az egyházi jubileumok vonzó erejének csökkenése. A vallásos érzés hanyatlása nem általános: fogadalmak, zarándoklatok, ereklyék tisztelete. A vallásosság elfajulása; babona, astrologia. A lutheránus tanok terjedése.
2. *Erkölc.* Az általános erkölcsi romlottság. A főpapok, főurak s köznemesek bűnei. Kicsapongások a királyi udvarban. Az egyetértés hiánya.

1. Vallás.

AXV. század nagy szellemi mozgalma, a renaissance, mely az embereket a tudomány és művészet terén való újjászületés által addigi szűk látókörükből kiemelte, nem volt alkalmas a vallásos érzület ápolására, növelésére, sőt fejlődésének későbbi stádiumában határozottan vallásellenes jellege volt. E mozgalom nyomában mindenütt a hit-élet megrendülése, később az ősi hittől való elpártolás járt. Azonban tévednénk, ha ennek okát csak a renaissanceban keresnők; maga az egyház, a régi időkhöz képest elfajult s alapos reformálásra szorult *szervezetével*, s nagymértékben elvilágiasodott, romlott *hierarchiájával* volt felelős a bekövetkezett kedvezőtlen változásért.

Az egyház a középkor későbbi századai folyamán, főleg az avignoni fogság idején egyre jobban eltért régi hagyományaitól. Krisztus földi helytartóinak avignoni udvarában a legnagyobb visszaélések honosultak meg; tekintélyüket, legfőbb egyházi hatalmukat a pápák minél több pénznek ezer címen való összehalmozására használták föl. A nagy egyházszakadás még jobban elmérgesítette a bajokat: ekkor az egyház legkiválóbb fiai belátták, hogy a katolikus vallás főben és tagjaiban mélyreható reformra szorul. A keletkezett hatalmas reformmozgalom azonban a nagy reformzsinatokon nem tudott eredményre jutni; a pápák, kik túl-

kapásaik megfékezésétől, jogaik és jövedelmeik megnyirbálásából tartottak, megghiúsítottak minden komoly törekvést.

A pápaságnak önző, helytelen politikája szörnyen megbosszulta magát a XVI. században. Mert a reformnak még mindig meg volt a szüksége, a mozgalmat tehát csak elaltatni, de nem megsemmisíteni lehetett. Csakhogy míg a reformatori szellem a XV. században az egyház keretén belül keres békés orvoslást, addig a XVI. században erőszakosabb, úgyszólván forradalmi úton, Wicliff és Husz nyomán, az egyháztól való nyílt szakadással szerez érvényt eszméinek. A katolicizmus mentő actiója a trienti zsinaton késő volt: a testében véresen megcsonkított egyház egyelőre csak a meglevő védelmére s nem az elveszett visszaszerzésére gondolhatott.

A vallásos érzület hanyatlása a XVI. század elején Magyarországon is egyre szembeszökőbb: a talaj a reformatio számára itt is elő volt készítve.

Speciális oka ennek egyfelől az előbb említett általános bajon kívül az egész magyar hierarchia elvilágiasodása volt. A főpapi székeket méltatlan emberek foglalták el, kik magas méltóságukat, befolyásukat önző céljaik elérésére használták föl: a curia romlottsága im itt kicsinyben ismétlődik. Pedig királyaink s nagyjaink Szent Istvántól kezdve azon igyekeztek, hogy az egyháziakat javak, kiváltságok adományozásával anyagilag függetlenné tegyék, mert csak úgy élhetnek egész buzgalommal magas hivatásuknak. E gondoskodás által a magyar püspökök oly jövedelemhez jutottak, miknek külföldön alig akad párja. A követi jelentések többször részletesen kiterjeszkednek a magyar főpapok jövedelmeire, vagyosára s így fogalmat nyerhetünk mesés gazdagságukról.

Antonio Surian követ zárójelentésében az esztergomi érsek jövedelmeit 30.000, a kalocsaiét 22, az egri püspökét — ez egész Európa leggazdagabb püspöksége — 32, az erdélyiét 24, a pécsiét 28,000 aranyforintra becsüli, míg a többiét (győri veszprémi etc) egyenkint 16—17000-re.¹

E jövedelembecslés azonban nem lehet pontos, mert más jelentésben eltérő számokkal találkozunk. Így Aluise Bon az eszter-

¹ 1516; T. T. XXV. 54. (a szöveg itt nagyon gyarló, fönti számok a teljes kiadásból vettek).

gomi érsek jövedelmét 85 000 a kalocsaiét 25.000 az erdélyi püspökét 20.000 ftra teszi¹, Massaro az egri püspökét 20.000-re.²

Ez ingadozást különben tán megokolhatjuk avval, hogy a jövedelmek tényleg változásnak voltak időnkint kitéve³ s a becslés is különböző alapokon történt.

E jövedelem forrásait a clérus óriási birtokai, a papi tized képezték, melyért még adómentességben is részesültek. Ehhez hozzájárult még például az esztergomi érseknél a pisetum jövedelme.

Nagy vagyonuk s méltóságuk révén, melyhez gyakran még más jövedelmező hivatal, pl. a kancellárság és kincstárnokság is járult, a magyar főpapok döntő befolyást gyakoroltak az állam ügyeire. E befolyást sajnos, a többség nem az ország javára érvényesítette, hanem óriási magánvagyon összehalmozására. A követek, kik e tekintetben a valószínűleg túlzó hírek adatait reprodukálják csak, („vien affiirmato“ „si dice ha“ féle kifejezések) 1519-ben Bakóc vagyonát nagyszámú váraitól, falvaitól eltekintve 400.000 aranyra, a kalocsaiét szintannyira, az erdélyiét 200.000-re a pécsi püspökét — Szakmáry Györgyét egyenesen 800 000 aranyra becsülik.⁴ Massaro az utóbbiét esztergomi érsek korában 600.000-re tartja csak,⁵ mi mutatja az előbbi becslés túlzott voltát. E számadatok pontatlanságát különben magukból a követi jelentésekből is bebizonyíthatjuk: míg 1519-ben a kalocsai érseknek 400.000 aranyáról van szó, 1520-ban halálakor, kitűnik, hogy hagyatéka csak 210.000 ftot tesz ki.⁶

Bármint legyen is azonban a dolog, e nagy számok két *tényről* győznek meg bennünket: először, hogy az episcopatus jövedelmeit nem fordította arra a célra, melyre rendeltettek, t. i. templomok, iskolák emelésére, s honvédelemre, mire törvényileg kötelezve voltak; másodsor, hogy rendes bevételükkel meg nem

¹ zárój. 1519. (T. T. XXV. 153.)

² Massaro levele 1523. (T. T. XXV. 289.)

³ Így a modenai Hyppolit-codex adatai szerint az esztergomi érsekség jövedelmei 1488-ban 15.950, 1489-ben 22.287 ft, az egri püspökségé 1503-ban 16.470, 1507-ben 15.993 ft. L. Századok 1870. 369—370 ll.

⁴ Bon zárój. (T. T. XXV. 153.)

⁵ Massaro levele 1523. (T. T. XXV. 289.)

⁶ 1520 szept. 17. jel. (T. T. XXV. 186. D. XXIX. 210.)

elégedve sóvár kezeiket más pénzforrások után is kinyújtották. Mert hisz oly nagy vagyont aránylag rövid idő alatt tisztán jövedelmükből — bármily nagy volt is, mégsem gyűjthettek. Ez állításunk igazolására bőségesen találunk a követi jelentésekben adatokat. Bakóc Tamásról azt olvassuk, hogy Miksa császárnak nagy ellensége volt, de rögtön barátságos lett iránta, midőn ez néhány határszéli várat ígért neki.¹ Velencével szemben mindig barátságos volt s nagy szolgálatra kötelezte le a Signoriát, midőn Magyarországnak a cambrayi ligába való lépését megghiúsította. Ámde e tettének is meg volt az oka, s midőn a Signoria bizonyos megígért pénzösszegeket nem adott meg neki, keservesen panaszkodott.²

Az erdélyi püspökről azt halljuk, hogy nagy pénzét évenként kikölcsönzi, bizonyára nem kamat nélkül.³

Valósággal megdöbbenő képet nyerünk az egész magyar episcopatusról a viszonyokkal jól ismerős Massaro levelében.⁴ Ez a kép főpapjainkat 1523-ban a reformatio legkezdetén, 3 évvel Mohács előtt mutatja be. A 9 főpap közül, kiket jellemez, jót csak Tomoriról s Erdődy Simonról tud mondani, míg a váradi püspökről, a fiatal s tudós Perényiről azt mondja, hogy mindenki bolondnak tartja. A többinek — egyéb hibák mellett — együttes jellemző tulajdonsága a kapzsiság, mely az egri (Szalkai) s a pécsi (Móré Fülöp) püspököt annyira viszi, hogy kereskedést űznek, ez utóbbiról, kit azonkívül még csalfasággal s hízalgésszel is vádol, gúnyosan mondja, „hogy nagyon szorgalmas a pénz összehalmozásában s ha az ország ügyei békén folynak, Magyarország leggazdagabb emberévé fogja magát felküzdeni.”⁵

Az erdélyi püspök nem tud mást tenni, mint dőzsölni s pénzt halmozni.⁶ A mindenható esztergomi érsek, Szalmáry rendkívül

¹ *Surian* zárójel. 1516. (T. T. XXV. 56.)

² *Bon* zárójel. 1519. (T. T. XXV. 153.) „Tamen la Signorie non li a coresposo si in darli certi danari, li fo promesso“.

³ U. o. „et a assa arzentì, chi li preti ogni anno“.

⁴ T. T. XXV. 288—290.

⁵ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 299.) „si le cosse di Hungaria passerano quiete, si metera a far mercantie si fara il piu rico homo di Hungaria“.

⁶ U. o. „non sa far altro che crapular et accumular danari“.

gőgös, bosszúálló s „ha a pápaságot pénzért adnák, végül azt is elérhetné.¹

Az ország főpapjainak nagyobb része magánérdekeivel lévén elfoglalva, természetes, hogy tulajdonképeni hivatásuk, a lelki ügyek gondozására vajmi kevés idő maradt. Ily körülmények közt csodálhatjuk-e, ha az alsóbb papságban is hasonló erkölcsök kaptak lábra? Ennek pedig nagy következményei voltak: a nép bizalma megingott lelki vezetőiben, s mi természetes, hitében is, mert hisz logikátlan elméje a rendszer és a rendszer képviselői közt nem tudott különbséget tenni: ha romlott a clérus, nem jó a vallás sem, gondolhatták.

A vallásos szellemnek az országban való általános hanyatlását mutatja a 25 évenként tartatni szokott *jubileumok* régi vonzó erejének csökkenése is. Az 1500. évi jubileum, bár a követi jelentések szerint már ezt is kevésre becsülték,² mégis 120.000 frtot hozott be;³ míg az 1525. évben tartott,⁴ dacára annak, hogy a Rómába való zarándoklás el volt tiltva⁵ s így a hívők részéről a pénz csakis a magyarországi pénzládákba juthatott, alig 3—4000 frtnyi összeget mutatott föl. A felnyitott ládák „üveg és rézdarabokat, hamis pénzeket és gúnyiratokat nagy számban tartalmaznak.“⁶

A fentebbiek alapján a hit iránti közönyösséget, sőt ellen-szenvet e kor általános vonásának kell tartanunk. Mindazonáltal vannak adataink, melyek mutatják, hogy a régi *hitbuzgóság* még-

¹ De bármily méltatlan is a főpapság, hazafiúi kötelességéről annyira, mint a főurak, még sem feledkezett meg. *Szakmáry* Gy. végrendeletében 60.000 aranyat hagyott az osztrák kézben levő nyugati várak visszaszerzésére, *Bakóc* 40.000-et a királynak s 32.000-et letétben egy kápolna építésére és felszerelésére. (1521. jún. 28. jel. T. T. XXV. 219.) *Frangepán* kalocsai érsek pedig 210.000 frtnyi hagyatékából a királyra 40.000, az egyházra 20.000, és a végvárakra 130.000 frtot hagyott. (1520 szept. 17. jel. T. T. XXV. 186. D. XXIX. 210.)

² 1500. jul. 22. jel. (T. T. XXIV. 136. D. III. 702.) „Item in Hungaria il jubileo e pocho apreciato“.

³ *Fraknói*: Magyarorsz. a mohácsi vész előtt 127. l.

⁴ 1524 aug. 17. érk. jel. (T. T. XXV. 318.)

⁵ Azért mégis mentek néhányan Rómába. Az udinei logotenente 1525 okt. 6. jelentésében írja „come erano venuti 17 Ungari deli, quali vanno a Roma“. (T. T. XXV. 344. D. XL. 47.) 1500-ban számos magyar ment el Rómába a nagy jubileumra: „Noto inquesto tempo a Roma viandava assai fiamengi o Todeschi *etiam Hungari al jubilio*. (T. T. XIV. 96.)

⁶ *Fraknói* id. m. 127. l.

sem halt ki minden kebelből. Az öreg királynak, II. Ulászlónak mély vallásosságát többször hangsúlyozzák a követi jelentések.¹ Ájtatosságának külső kifejezést is ad az által, hogy a nagyhét idején szobáját fekete posztóval vonatja be.²

Neje, Anna, Ulászlónak súlyos betegsége alkalmával télvíz idején fogadalmat tett, hogy mezítláb megy a Budától két mérföldnyire levő szűz Mária Fehéregyházához.³ Csak a király hosszas rábeszélésére enyhítette fogadalmát aképpen, hogy bár gyalog, de saruban zárandokolt a kitűzött ponthoz.⁴ Corvin János herceg 1502-ben 100 kísérelével a loretoi búcsújáró helyhez indul fogadalomból.⁵ Frangepán Kristóf achioggiai Madonnához zárandokol.⁶ 1513-ban egy a szentföldre menő magyar zárandokról is találunk említést.⁷

Vallásos érzületre mutatnak a *szentek és ereklyék* tiszteletéről szóló tudósításaink is. Ujlaki Lőrinc bercege, kinek várában pihente Capistrano János utolsó álmát, lépéseket tett Hunyady nagy fegyvertársának, canonisatiója érdekében. Ezért levelet ír a velencei Signoriának, kérve anyagi segítségét s pártfogását a bíbornoki testületnél.⁸ A szentté avatás költségeire a budai ferencrendiek is gyűjtöttek össze több mint 1000 frtot.⁹

A magyar követek Velencéből távoztukkor Szent Ilona testéből, mely egy szerzetesrend birtokában volt, szerettek volna egy kis darabkát (qualche scintilla) magukkal vinni, de a Signoria kérelmüket nem teljesítette, mert az ereklye fölött nem rendelkezett; de felemlítette, hogy az előtt a magyar király kérelmére odaadták Szent Pál remete testét, „perche di quello la Signoria poteva disponer.”¹⁰

¹ *Giustinani* zárój. 1503. (T. T. XXIV. 72.) „Il Re e devoto e religioso“.

² „erra in una camera torniata di panni negri per devotion dila septimana santa et niun li parlava. (T. T. XIV. 105.)

³ 1504. jan. 11. jel. (T. T. XXIV. 110. D. V. 767.) lat. eccl. Beatae Mariae Virginis ad Nives.

⁴ 1504 jan. 23. jel. (T. T. XXIV. 113. DV. 823.) „tamen ha mitigato el voto che dapiedi nudì e andata calciata.“

⁵ 1502. ápr. 1. (T. T. XXIV. 10.)

⁶ 1519. nov. 8. (T. T. XXV. 161.)

⁷ 1513. ápr. 27. jel. (T. T. XXIV. 235.)

⁸ Levele a Signoriához 1518 márc. 15. (T. T. XXV. 98—99.)

⁹ *Fraknoi* id. m. 259. l.

¹⁰ 1519 márc. 26. (T. T. XXV. 132.)

Belgrád bevételekor a török két szent testét találta az egyházban, melyek egyike egy szent remete, a másik állítólag egy királyné volt, azonkívül az istenanyának egy szent Lukácstól eredő szobrát? (una figura di Nostra Donna fata per san Luca). Ezek Konstantinápolyba szállítottak, hol a patriarcha az egész papsággal s számos kereszténnyel a város határáig elibük jött, hogy az ereklyét átvegye s a patriarkai székesegyházba szállítsa,¹ itt a keresztények ájtatosan járiak látogatásukra.

A magyarok régi vallásossága kifejezést talált *hadiszokásaikban* is. Ütközet előtt a vitézek *egymásnak* meggyóznak, azután egyvalaki prédikál s háromszoros „Jézus” kiáltással rohannak az ellenségre.²

A középkor a legnagyobb vallásosság mellett a hiszékenységgel s *babona* ezer nemeire is nyújt példát.

Az üstökösök megjelenése,³ a villámcsapás szeszélyes játéka⁴ természetesen a legkülönbözőbb találgatásokra, jóslatok csinálására ad alkalmat; e babona még ma is megvan a népben.

Az úri körök babonája volt évszázadokon át az *astrologia*, melynek a főpapok s fejedelmek közt akadtak legszámosabb hívői. Massaro egy levelében bizonyos *Ziegler* Jakab nevű, bajor származású Budán lakó igen kiváló astrologus, cosmografus, s mathematicusról tesz említést, ki naponta a velencei követ házába jár Ptolemaeust olvasni. E mellett még geographus s igen ügyes műszereket készít; így Ptolomaeus meteoroscopját, melynek titka 500 évig rejtve volt s egy másik műszert, mely a földrajzi szélesség felismerésére szolgál. Szeretné e kiváló astrologust innen Velencébe csábítani.⁵

A *lutheranizmus* tanainak hazánkban való elterjedésére vonat-

¹ Toma *Contarini* konstantinápolyi baylo levele 1521 okt. 31-ról (T. T. XXV. 257. D. XXXII. 257.)

² *Guistiniani* zárójel: 1503. (T. T. XXIV. 74.) „e quando vano in exercito et per combatersi si confesano luno col altro; e uno li e predicha e tutti dicono tre volte „Jezus” poi vanno con gran vigoria come cingiarì in li inimici”.

³ Egy 1523 máj. 7-i jelentés (T. T. XXV. 274.) részletesen leír egy *Zsámbék* fölött látható üstökösöt s megjegyzi, hogy „La cossa prodigio grandissimo in quel Regno”.

⁴ 1515 máj. 26. jel. (T. T. XXV. 341.) A villám Bakóc primás házába ütött mende-mondák.

⁵ *Massaro* levele 1520 május. 1. (T. T. XXV. 172.) „Jacobus Zieglero Bavaro excellentissimo astrologo cosmographo et mathematico.”

közölgag szintén találunk ugyan a velencei követi jelentésekben néhány tudósítást; azonban ezek csak csekély fontossággal bírnak a pápai követeknek igen részletes jelentéseivel szemben. Tudjuk, hogy a nemzeti, köznemesi párt egyrészt a pápa iránti hálából, ki ama nehéz időkbén hazánkna a török elleni küzdelemben egyedüli támasza volt, másrészt gyűlölettel eltelve minden iránt, mi a németektől jön, határozottan állást foglalt az új tanok ellen s keresztül vitte az 1523-iki országgyűlésen a híres végzést, mely lutheránusokat és pártfogóikat, mint nyilvános eretnekeket s a bold. Szűz Mária ellenségeit halállal s összes javaik elvételével sújtotta. (1523 : LIV. t.-c.) E törvény végrehajtására azonban hiányzik az intéző közökben az erély s buzgalom. Az udvar maga tele van németekkel, kik mind lutheránusok; hatalmas pártfogók Mária királyné és György őgróf.¹ A király pedig, bár katolikus érzelme nem lehetett vád tárgya, a lutheránusok elleni lanyha fellépésével szintén gyanúba keverte magát. Pedig még ugyanazon évben (1524) rendeletet adott ki, hogy az összes lutheranus iratokat el kell égetni, a secta követőit súlyos büntetéssel sújtani.² Megemlíti egyik jelentés azt is, hogy Campeggio legatus két lutheránust elfogatott.³ Ezek egyike a híres Cordatus, Luther barátja s Mária volt udvari papja.⁴

A velencei ügyvivő-titkár a rákosi gyűlés határozata következtében az országot még 1525 közepén elhagyván, a reformatio további terjedéséről Marino Sanuto művében nincsenek adataink. Egyéb forrásainkból tudjuk, hogy a szigorú törvények nem bírtak továbbterjedése elé gátat vetni. A mohácsi vész s a katolikus clérus elpusztulása után gyors elterjedésének mi sem állt többé útjában.

¹ 1524 jan. 11. jel. (T. T. XXV. 305. D. XXXV. 367.) „Item in Slesia quel episcopo (breslaui) fu cazato; quello fo electo ché di la secta Lutherania, il Rev. mo Legato non a potuto operar tanto, chel sia deposto, perho il Re e la Raina li da favor. . . . quantunque se dichí de qui assai apertamente, et fino li predicatori nelli pergoli, che non meno ne la corte de la regia et reginal Maestà se attrovino luteriani dé quello che siano nella Germania, la qual è piena al possibile, et più se dice che vengono favoriti et nutriti da ditte Maestà. (Ugyanez idézve, de igen hibásan Fraknóinál Magy. orsz. a mohácsi vész előtt 115. l.)

² 1524 aug. 17 ér. jel. (T. T. XXV. 318. D. XXXVI. 531.)

³ 1525 máj 29. jel. (T. T. XXV. 328. D. XXXIX. 64.)

⁴ *Fraknói* id. m. 125—126. ll.

2. Erkölc s.

Nemzetünk nagy ódaköltőjének híres versei, melyben minden ország támaszának, talpkövének a tiszta erkölcsöt mondja, melynek elveszte rabigába görnyesztí a nemzetet, sohasem nyert hazánk történetében oly szomorú igazolást, mint Zápolya öldöklő századában. Ha a mohácsi vést megelőző s követő kor történelmi emlékeiben lapozgatunk, a feneketlen erkölcsi romlottságnak s minden nemesebb érzelem kihalásának oly megdöbbenő jeleire akadunk, hogy ha forrásaink egybevágó híradásaival nem állnánk szemben, hajlandók volnánk ez adatokat, mint túlzottakat, a legnagyobb kételkedéssel fogadni.

Mintha a vallás, mely nemesítő s fékentartó hatását félévezreden át érezte a magyar néppel, teljesen elvesztette volna minden hatalmát, oly fékezetlen erővel gyengítették a legkárosabb szenvedélyek a romlásnak indult nemzetet. S Európa népei bámúlva láthatták, hogyan érhetett meg a biztos bukásra Mátyásnak virágzó, hatalmas állama, nem külellenség támadásai, hanem egyes-egyedül saját fiainak bűne folytán...

*

A mint hatalomban és gazdagságban, úgy a romlott erkölcsökben is, melyeknek a féktelen önzés s kapzsiság képezték igazi alapjait — a főpapok s főurak vitték a vezető szerepet. Az ország erejének fokozatos gyengülése, a köznemesség elnyomása, a jobbságságnak reménytelen szolgaságba való sülyesztése s végül a bukás, mind az ő művük.

Azon jellemzésekhez, melyeknél lesújtóbbat a magyar nemzetről még nem írtak, az ő körök szolgáltatva a mintákat. Az önzetlen, a hazát nemcsak szóval, hanem tettel is szolgáló férfiak, köztük még a fehér hollónál is rikábbak. Nem ellenségünk, hanem ügyünknek legjobb barátja, az egészen magyarrá lett báró Burgio állítja, hogyha Magyarországot a veszélyek örvényeiből három forint árán ki lehetne ragadni, nem találkoznék három ember, a ki magát erre az áldozatra rászánná.¹

A legtöbb hazafiasan gondolkodó ember a vagyonosabb köznemesség soraiban találkozott. De az események vizsgálata az ő jellemükön is számos sötét foltot mutat. Vezetőjük s egyes tagjai

¹ 1525 aug. 9-iki jelentése, L. *Fraknoi* id. m. 170. l.

nem voltak a pénz csábjával szemben elég erősek; az országgyűléseken hangoztatott áldozatkészség náluk is lelohadt, ha véghezvitelről volt szó. Az 1526-iki országgyűlés története pedig eléggé mutatja, mennyire le lehetett venni a lábáról a köznemesek többségét, mely a vesztegetésekre hajolva, hűtlenül cserben hagyta eszméit, céljait akkor, midőn már egy emberöltőn küzdött nagy erővel elérésükért. S az udvar? Az, II. Lajos alatt előljár a rossz példával. A király pazarló; dőzsölésben s frivol mulatságok közt múlnak napjai, az állam ügyeivel semmit sem törődik. A királyné s élvhajhászó idegen kísérete pedig gyalázatos kicsapongások székhelyévé teszik az udvart, lupanarrá, mint a szemtanu Szerémi mondja.

A kirótt kötelesség teljesítésével tehát az illetékes tényezők egyikénél sem találkozunk. S míg ezek tétlenül álltak azon hiszemben, hogy majd idegenek, külföldi segítség menti meg őket, az ország egyre mélyebben haladt le a lejtőn. Pedig ők maguk is segíthettek volna magukon. Francesco Massaro, az ország termékenységének s gazdagságának felsorolása után így szól: „A magyar király, ha mindeme fentemlített javak egység, egyetértés s engedelmesség céljából egyesülnének, s ha a közjóra tekintettel lennének, képes volna oly dolgok véghezvitelére, mint a világ bármely más fejedelme, bátran védni magát s legyőzni ellenségét. Ámde itt nincs semmi lehető módja az orvoslásnak, mert közpénz nincs, magánvagyon van elég ugyan, de ebből nem akarnak semmit kiadni”.¹

De épp ez az óhajtott egyetértés nem volt meg. Sőt még az utolsó pillanatban is, a helyett, hogy vállvetve működtek volna közre az ellenség ellen, az országgyűlés a királyra, a király a nemzetre tol minden felelősséget az esetleg bekövetkezendő veszedelemért. A történelem ítélőszéke mind a két félt bűnösnek monddta ki az ország romlásában.

*

E bűnös rendszer képviselőinek javarésze a mohácsi vérmezőn életével róttá le hazája iránti kötelességét; az egyedüli jogcímük az utókor enyhébb ítéletére. Bármennyire sülyedt is a magyar, bátor maradt s ha élni nem, meghalni tudott hazájáért.

¹ Massaro levele 1523. (T. T. XXV. 292.)

V. FEJEZET.

Udvari élet.

Forrásaink az udvari élet ismeretére: a királyi számadáskönyvek s a külföldi követek jelentései.

„Ulászló jellemzése, testi s szellemi tulajdonságai. Családja. Anna királyné nagy befolyása férjére, II. Lajos. Neveltetése, nagy előhaladása az ismeretekben s testi gyakorlatban. Brandenburgi György káros befolyása: Lajos nem törődik az ország ügyeivel. Mária királyné. Külse. élvvágya, kedvezőtlen befolyása férjére. A királyi udvar *jövedelmei*. A bevétel megcsappanása, az udvar szegénysége. Kölcsönzések, adósságok. A királyné, Anna és Mária jövedelmei. — Az udvari *személyzet*. Csekély számuk. — Idegen, cseh, német alkalmazottak. Eltávolításuk 1525-ben. — A királyi istálló; lovak, vadászkutyák. Az udvar *szórakozásai*: vadászat, lakomák, lovagi tornák; Lajos részvétele. Tüzi játékok. A királykoronázás szertartásai. A királyi udvar *székhelye*: rendszeren Buda, időnként Prága. Királyi kastélyok Pozsonyban, Visegrádon, Tatán, Fehérvárott. Idegen *követek* a magyar udvarnál; ellátásuk költségei. A velencei követségek személyzete, szerveztük. Az idegen követek eltávolítása 1525-ben.

Közel négy évszázad óta, a Habsburgok uralmának napjától kezdve, nélkülözi hazánk az önálló magyar királyi udvarudvartartást. II. Ulászló és II. Lajos — egyúttal a cseh korona viselői — voltak az utolsók, kiknek a budai királyi lak nem ideiglenes szállásuk, hanem állandó székhelyük s kettős udvartartásuk központjául szolgált.

A magyar udvari élet e legutolsó korszakáról szerencsénkre több kútfő szolgál felvilágosítással, melyek alapján, ha nem is minden részletre kiterjeszkedő, de egészben véve elég pontos s hű képet nyerünk a Jagellók udvaráról. Ez leginkább művelődés-történelmi szempontból bír az utódokra becscsel, mert az ország összes jelentékeny szellemi tényezője az udvar légkörében élván, ennek ismerete az ország műveltségi állapotára is élénk világot vet.

Az udvar kiadásait, szükségleteit, személyzetét a *királyi számadáskönyvek* ismertetik meg velünk, melyek, sajnos, csak töredékesen maradtak korunkra; II. Ulászló idején 1494—95-ből, II. Lajos

alatt pedig az 1525–1526. évek egy részéről. Magát az udvar életét, az ott szereplő egyének, elsősorban az uralkodó egyéniségét mutatják be az udvarban tartózkodó *külföldi követeknek* hazájukba küldött jelentései; úgymint a lengyel követeké, (melyek az Acta Tomicianában vannak összegyűjtve) a pápai nuntiusoké és a velencei követeké. Valamennyi közül ez utóbbiaké a legbecsesebbek, nemcsak azért, mert II. Ulászló és II. Lajos jellemzéséhez ők szolgáltatják a legkimerítőbb adatokat, hanem azért is, mert a velencei követek az előbbiekkal szemben állandóan voltak a magyar udvarnál accreditalva s jelentéseikből nem egy-két év, hanem több, mint egy negyedszázad (1499–1525) történetére nyerünk összefüggő áttekintést.

Az általános benyomás, melyet a Jagello korabeli királyi udvarról nyerünk, nem mondható kedvezőnek. Se II. Ulászló, se II. Lajos nem rendelkeztek Mátyás jövedelmeinek negyedrésszével sem (aki pedig nem volt Csehországnak is tényleges királya). Az egykoron hatalmas s külön-külön fényes udvarral bíró Magyarország egyesített udvartartását fényben felülmúlta akárhány kis olasz fejedelemség, sőt az alattvalók egynémelyikének nagyszámú kísérete, gazdag háztartása is. Nemcsak Mátyás költséges szeszélyei nem találtak folytatásra, de gyakran még a mindennapi szükségletek beszerzésére sem rendelkezett az örökös szegénységben sínylődő udvar elegendő pénzzel. S míg Ulászló egyszerű, polgárias udvartartása a sovány jövedelmek után alkalmazkodott; II. Lajos alatt a zajos multságok s pazarló életmód nem voltak képesek a megfigyelő szeme előtt a cifra rongyokkal takart nyomorúságot elfödni. S minél jobban közeledett a vég, annál erősebben halványult még ez a hamis csillogás is. . . .

II. Ulászló *egyéniiségének* megismeréséhez az 1503. és 1516-iki követi zárójelentések szolgáltatják a legrészletesebb adatokat. Külsőjére nézve magas termetű szép ember.¹ Egészsége a szélhűdés s az azt követő hosszas betegsége óta mindig gyenge lábon állott; jobb keze és lába nem bénult ugyan meg véglegesen s az orvosok Isten csodájának tartották, hogy előrehaladott kora

¹ *Giustiniani* zárój. 1503 „E bel homo, grando di persona“.

dacára kilábolt betegségéből,¹ azonban ezen idő óta a köszvény kínozte folytonosan.² Halálát is a folyton rosszabbodó baj okozta, melynek az öreg király szervezete nem bírt már ellenállani.³ Az utolsó időkben már járni sem tudott.⁴

Szellemi tulajdonságairól nem nyilatkoznak a követek kedvezően. Surian szerint a mint gyenge volt testileg, épügy lelkileg is, mind műveltség, mind tehetség tekintetében.⁵ Végtelen jósága s evvel összefüggő gyámoltalansága közismeretű; hisz e tulajdonságai váltak oly végzetesekké hazánkra.⁶ Nem bírt hatalmával élni, nem is engedelmeskedtek neki; még egy olyan bűnösnek is, mint a milyen Ujlaky volt, ki a királyt személyében a leg súlyosabban megbántotta, a közvárákozás ellen kegyelmet adott.⁷ Minthogy maga nem tudott kormányozni, mások által hagyta magát vezettetni: döntő befolyást gyakorolt alatta Bakóc primás, kinek sokkal nagyobb tekintélye volt, mint neki, s egyideig neje, Anna királyné. A kihallgatásoknál sohasem beszélt, hanem leginkább Bakóc adta meg helyette a választ; ő maga mint egy szobor, vagy egy másik erősebb kifejezés szerint mint egy darab fa ült trónján s ha megszólalt is, csak néhány összefüggéstelen

¹ Betegségének lefolyásáról, mely szédüléssel s jobboldali szélhűdéssel kezdődött, részletesen szólnak az 1504 jan. 10., 11., 13., 15-iki jelentések. Nyelve is megdagadt s egy ideig dadogott. Még két héttel utána is csak nehezen mozgatta ajkát s érthetetlen szavakat mormogott. (T. T. XXIV. 114.) Betegségének oka a kósza hír szerint „voler piu, che porta gli anni, amar essa Regina“ a mi tekintve Ulászló 48 évét, hihető is.

² 1504 jan. 15. jel. (li e sopra gionta la gota“ 1508 jan. 25. érk. jel. (T. T. XXIV. 149.) „Item il Re a gota a piedi e man“.

³ 1516 márc. 13-i jel. a király haláláról. (T. T. XXV. 38—39.)

⁴ *Surian* zárój. 1516 (T. T. XXV. 52.) „era infermo dile man e di piedi tuta arsirado, et si feva portar“.

⁵ U. o. „et cussi come era infermo dila persona, cussi era de insegno e di intelletto, si che era piu presto degno di esser governato cha lui governar altri“.

⁶ *Giustiniani* zárój. 1503. (T. T. XXIV. 72.) „Si dice mal de qualche uno ait: „Res forsan non est verum“. Da audientia a tutti, mai fe amazar niun; ma nel Regno ha pocha ubedientia, et e avaro et conclusive a pocho inzegno. E piu presto homo est rectus quam Rex non e temudo, e piu si teme il Cardinal Istrigoniense chail Re“.

⁷ U. o.

szó hagyta el ajkát. Pedig szűkebb családi körben egészen jól tudott társalogni.¹

II. Ulászló igen vallásos volt, buzgón résztvett az egyházi ünnepeken; mikor állapota válságosra fordult, magához vette a halotti szentségeket Bakóc kezéből.² Fiát Lajost a szentszék iránti engedelmességre buzdította s halálos ágyán elrendelte a cseh-országi eretnekeknek teljes erővel való üldözését.³ *Családját*, különösen nejét Ulászló nagyon szerette. Magyar királyllyá való választása után Beatrixot, Mátyás özvegyét kellett volna elvennie, kinek szorult helyzetében ünnepélyes házassági ígéretet is tett, csak hogy pártját s jelentékeny anyagi segítségét magának biztossítsa; ámde erre komolyan sem ő, sem az ország nagyjai nem gondoltak, ez utóbbiak főleg Beatrix magtalansága miatt. A király a szentszékhez fordult ígérete alól való felmentés végett, melyért 25,000 aranyat ígért;⁴ ámde az ügy soká húzódott, mert Beatrix rokonsága Ulászló kívánságának teljesítése ellen működött. Végre 1500 áprilisben a pápa mégis feloldotta.⁵ Csak ez akadály elhárulása után gondolhatott a már öregedő király a nősülésre; e célból, Miksa ajánlatának mellőzése után⁶ a francia követekkel kezdett tárgyalásokat, melyek csak hosszas alkudozások, izenetváltások után vezettek eredményre.⁷

¹ U. o. „Questo Re dise assa oration al de tre messe al zorno, in reliquis e come una statua; perho parla poco, et parlando familiarmente, parla ben, ma di stato parla imcompositamente“. 1510 jun. 30 jel. (T. T. XXIV. 104.) „Scrive, quel Re e come un legno; e perho li disse, bisognava il Cardinal Istrigioniense et Cinque Chiesie li rispose, faria il tutto“.

² 1516 márc. 13 jel. (T. T. XXV. 30.)

³ U. o. és márc. 24. jel. (T. T. XXV. 44.)

⁴ 1500 márc. 26 ér. jel. (Rómából) (T. T. XIV. 98.) „non la vol per moglie, licet li promettesse; et promise dar al papa ducati 25 milia“.

⁵ 1500 ápr. 3 jel. (Rómából) (T. T. XIV. 99.) Ez ügyben Magyarországon is jártak nápolyi s spanyol követek s a pápai dispensatio után „dimandavano la dota di la Rayna Beatrice che son ducati 170 milia, et 30 milia di zoie. (T. T. XIV. 109.) A döntés után Beatrix elhagyta Esztergomot, hol eddig lakott s Ulászló marasztalása ellenére, majdnem szökve hagyta el az országot s visszatért Nápolyba. (1500 okt. 9 jel.)

⁶ 1500 febr. 25 ér. jel. — Miksa egyik özvegy leányát Margit hercegnőt (anyja Burgundi Mária volt) akarta Ulászlóhoz adni; de ez nem akart özvegyet elvenni.

⁷ Érdekes adatokat közölnek a házasság létrejöttére vonatkozólag a követi jelentések, melyeket Wenzel Gusztáv dolgozott föl „II. Ulászló magyar és cseh király házassága“ c. értekezésében. (Századok 1877. 630, 727, 816 s. köv. II.)

Ulászló 1502-ben Candalei Annát, a francia király rokonát vette nőül, ki Milanón s Velencén át, hol hosszabb ideig volt a Signoria vendége,¹ szept. 26-án érkezett Székes-Fehérvárra. Fogadására elébe jött a papság s az egész követi kar; a koronázás 3 nappal később ment végbe.²

Nem sok idő telt el s a csinos, okos nő a legelhatározóbb befolyást nyerte úgyis vezetésre szorult férjére. Giustiniani követ, kit állásától néhány hónappal a királyné megérkezése után mentettek föl, már megjegyzi, hogy Ulászló egészen belebolondult nejébe, valósággal elhalmozza ajándékaival, drágakövekkel s gyöngyökkel; azért azt hiszi, hogy két év sem telik el „s ő lesz a király és királyné”.³ A király betegsége óta még jobban gyarapodott befolyása, mi nemcsak újabb s Ulászló viszonyaihoz mérve túl nagy ajándékokban mutatkozik, hanem már az ország ügyeinek intézésében is nyilvánul; az erélyes nő egy kis rendet szeretett volna teremteni a közügyekben. A király hallgatott is sokat feleségére, a mi fölött a főurak többször ki is fejezték elégedetlenségüket.⁴ Egy jelentés erről megemlékezve azt mondja, hogy a királyné csak egy fiú születését várja; azután egészen az ő akarata fog mindenben érvényesülni.⁵

A várt fiú születése azonban életébe került a királynénak. Hitvesének elvesztése a legfőbb támaszától megfosztott királyt mélyen megrendítette s évekig tartó búskomorságba ejtette; egyedül gyermekei, Anna és Lajos iránt mutatott érdeket, kiknek megházasításáról úgyszólván már bölcsőjükben gondoskodott. Az 1515-ben nagy fénynyel végbement eljegyzés szerint Lajos s Anna Miksa császár unokáival fognak összeházasodni.

¹ Júl. 31-től aug. 21-ig volt Velence területén.

² 1502 szept. 30 jel. (T. T. XXIV. 22.)

³ *Giustiniani* zárój. 1503 „Or questa Raina a gran gratia in Hongaria, e non vengera doy anni, la sara Re e Raina“.

⁴ 1504 márc. 3 jel. (T. T. XXIV. 121. D. V. 1003.) „E in quelli zorni tra zoglie arzenti e diverse altre cosse li ha donato piu de 20 milia ducati, e insieme corespondono assai in amarsi, e si consiglia con lei in molte cosse, che non piace tropo ai Baroni dil Regno“.

⁵ U. o. „ha uno solo disiderio di haver uno fiolo maschio, per poter con el piede in staffa guidar le cosse a suo proposito“.

A fiatal Lajos király¹ szellemi tekintetben nagyon elütött atyjától; a követi jelentések valóságos elragadtatással írnak a gyermek király okosságáról s a tanulmányokban való gyors előmeneteléről.

Külsejét tekintve Lajos igen szép — ebben anyjára ütött — s korához képest nagy. 13 éves korában Bon követ szintén nagytermetűnek találja; arcban szép, de termetben már nem. Orio szerint angyalinak lehetne nevezni.

A tehetséges gyermek nevelői vezetése mellett gyors előhaladást tett mind a tudományokban, hol Piso Jakab volt nevelője, mint a testi gyakorlatokban, miben rokona, Brandenburgi György volt a mestere. Már 10 éves korában megfontolva, komolyan beszél s a követ reméli, hogy derék király lesz belőle. 3 év múlva már 4 nyelvet, a magyart, németet, csehét s latint beszél s a maga eszéből talpra esett válaszokat ad. Később lengyelül, franciául sőt olaszul is tud; ez utóbbit inkább érti mint beszél.² A lovagi gyakorlatokban, fegyverjátékban nagy kedvét lelte. 13 éves korában Budán „corse la lanza con gran piacer di tutto quel popolo chel vite“.³ Később is szívesen résztvett a játékokban s mindig feltűnést keltett ügyességével.⁴

Jó *lelkületét* atyjától örökölte. Egy 1523-iki levél szerint kimondhatatlan jóságú s kegyes. Rendkívül bőkezű, nem bosszúálló, mindenkinek megbocsát; vidám kedélyű.⁵ Ily biztató előjelek után annál szomorúbb, hogy a személyéhez fűzött nagy remények nem mentek teljesedésbe. Szépen induló fejlődése helytelen irányba terelődött; a komoly tanulmányoktól elidegenedett s egész idejét könnyelmű, léha mulatságokkal töltötte el. E változásnak oka elsősorban Brandenburgi György, a király rokona volt, később a királyné s idegen környezete is. Massaro követségi titkár mondja,

¹ A velenci követeknek II. Lajosra vonatkozó adatait nagyrészt Fraknoi felhasználta már „II. Lajos és udvara“ című monographiájában.

² Az itt közölt részleteket Surian 1516-iki, Bon 1519-iki s Orio 1523-iki zárójelentéséből, továbbá Massaro 1523 okt. 5-iki leveléből vettem.

³ Bon zárój. 1519. (T. T. XXV. 151.)

⁴ L. később az udvari mulatságok leírásánál.

⁵ Massaro levele 1523. (T. T. XXV. 286.) „La Maesta dil Re . . . e di tanta bonta, pieta et clementia, che non si potria dir. E liberalissimo, pur havesselo tanto da dar, quanto el daria e doneria non si adira mai: ne vol vendeta contra di alcuno, ma sempre perdona“.

hogy míg a magyarok befolyása alatt állott, a legjobb erkölcsökben nevelkedett; de mióta megházasodott s németek kormányozták, sok helytelen dologra kapott rá. Ezek megtanították őt naponta 6—7-szer étkezni, dőzsölni s táncolni egész éjszakán át s még éjjélkor is enni. Eme tanoknak fő hirdetői (li principi di questi dogmati) dal Borgo András császári követ s Brandenburgi György, kik egész éjszakán át táncolnak a királynéval s udvarhölgyeivel.¹

E változásnak az országra rendkívül káros hatása volt. Lajos épen akkor kezdte elhanyagolni az ország ügyeit, midőn a nemzetnek legjobban lett volna egy erélyes s kötelességtudó vezetőre szüksége. Bármily nagy volt is a veszély, csak rövid időre lehetett fásultságából felrázni vagy mulatságai köréből elvonni: lett légyen az rá nézve kedvező vagy kedvezőtlen hír, sohasem törődött vele, mintha nem is tartoznék rája.² Nem is ért sokat az állam ügyeihez; hogy bevételei honnan vannak, nem kutatja; a kormányzást ráhagyja a kormánytanácsra. A mit ezek neki tanácsolnak, azt teszi; valóban úgy él mondja Orio „come una bestia“.³

Erélyesebben s önállóan csak két ízben látjuk fellépni. 1520-ban Csehországba utazása előtt, tanácsosai folyton halogatták az udvari személyzet bérének kifizetését s kérték Lajost, hogy útrakelését halassza el néhány napig. Lajos, türelméből kifogyva „igaz s férfias méltatlankodásban tört ki“ (dimostro giusto et viril sdegno) tanácsosai hanyagsága ellen s az ebédet sem várva be ellovagolt Pozsony felé Brandenburgi György s Bornemisza kisdied csapattal kíséretében, szolgák s udvaroncok nélkül. Egy Budára küldött hírnöke pedig tudtukra adta az ámuló uraknak, hogy a király, ha visszatér, ugyanoly hálával lesz irántuk, mint a milyet ők tanúsítottak iránta születésétől 15-ik évéig⁴. Az erélyes fellépés hatott; a megrémült tanácsosok mindjárt kifizették az udvari alkalmazottak egy részét s a király után küldték őket. Még ugyan-

¹ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 286.)

² U. o.

³ Zárójelentése 1523. (T. T. XXV. 299.) „Il qual Re non sapeva dove fusse un ducato dila soa intrada e si lassava governar a quelli accadevano le so intrade, le qual e molto s minuile . . . ni etiam ditto Re sa cosse di governo di Stato. Si pol dir, vive come una best'a, lasse che quelli e al governo debbano l'horo governar il Regno, e cussi come el vien consiliato da questi, el fa“.

⁴ 1520 júl. 17. jel. (T. T. XXV. 176—177.)

azon évben Lajos a lengyel királynak 1000 lovast küldött a német lovagrend nagy mestere, Brandenburgi Albert ellen. Ez önálló elhatározásán a főurak igen csodálkoztak s a követi jelentés ezt annak jelül veszi, hogy Lajos immár olyan korba jutott, mikor már a maga feje után indul.¹

A követnek e reménysége, sajnos, nem valósult. A török támadás hírére hadba száll ugyan az alig 15 éves király; de se Belgrád elesését meg nem gátolta, se visszafoglalására, míg idő volt, kísérletet nem tett.

Ebben a szomorú időben jött be *Mária főhercegnő*, a király menyasszonya az országba. Június vége felé Pozsonyban volt már, de Lajos a küszöbön álló török támadás miatt nem mehetett elébe. Július 11-én Budára érkezett, hol a király s a magyar urak nagy tisztelettel fogadták; csakhamar rá Lajos kénytelen volt elhagyni a fővárost s a harctérre menni. Ez akadály miatt a királyné koronázása csak december 10-én,² az egybekelés pedig csak a következő évben jan. 13-án ment végbe.³

Az ország s Lajos egyaránt szerencsétlenül jártak e nővel, ki inkább tekintette magát nálunk a Habsburg politika iderendelt ügynökének, mint magyar királynénak: hazánk java iránt érdekekkel nem viseltetett, itt assimilálódni nem akart. Egyik jelentés határozottan kimondja, hogy a királyné az ország ellensége s ezer kellemetlenséget okoz a királynak; nem is nézik a magyarok jó szemmel. Pedig Lajos a nála idősebb, külső megjelenésében egyáltalán nem hódító nőt igazán szerette.⁴ Mária alacsony termetű, barna arcú, sovány nő volt s amúgy sem szép arcát a Habsburgokat jellemző duzzadt, lecsüngő ajak éppen nem tette vonzóvá.⁵ Kiváló tehetségéről, ritka műveltségéről nem emlékeznek meg az iránta ellenséges indulatú velencei jelentések, de rossz tulajdon-

¹ 1520 okt. 8. jel. (T. T. XXV. 188.) „Di che li Grandi di Hongaria si meravigliano; ma il Re e venuto in età, che ora mai vol far a suo modo.“

² 1521 dec. 11. jel. (T. T. XXV. 258.)

³ II. *Lajos* levele a Signoriához 1521 dec. 10-én: (T. T. XXV. 272.) „tertium decimum diem Januari nuptiis celebrandis constituimus“.

⁴ *Orio* zárjel. 1523. (T. T. XXV. 199.) „Questa e molto amata dal Re suo marito“.

⁵ *Orio* zárój. 1523. (T. T. XXV. 299.) „e piccola, negra, s degnosa, a il lavro cadente come a tutti quelli desceti di l' Emperador Maximiliano“.

ságairól már igen: rendkívül gőgösnek, csúfolódó s bosszúálló természetűnek mondják.¹ Ehhez járult még pazarlása s a folytonos, zajos mulatságok iránti előszeretete, melybe férjét is belevonta. Űzte a sport minden nemét, főleg a lovaglást s vadászatot, s rendkívül sokat és gyakran evett.²

Az addig legalább erkölcs tekintetében kifogástalan udvar Mária idegen kíséretének befészkelése után valóságos büntanya lett: szemtanúk emlékeznek meg az udvarhölgyek szemérmetlen parázna életmódjáról.³ Csak sovány vigasztalásul szolgálhat az a tény, hogy e divatnak a családi életük tisztaságáról mindig híres magyarok nem hódoltak; ment maradt tőle, mint hírlett, a király is.⁴

*

A királyi udvar jövedelmei szoros összefüggésben vannak az ország pénzügyeivel: az uralkodónak nem volt meghatározott civillistája s a királyi kincstartó országos hivatalt is viselt. Ő hajtotta be a rendes s rendkívüli jövedelmeket s ezekből fizette úgy a végvárok őrségét s a főhivatalnokokat, mint a királyi udvar összes szükségletét.⁵ E korban két ízben is történt kísérlet ez állapot megváltoztatására, mindkét ízben tartós siker nélkül.

Az 1518-iki bácsi országgyűlés két országos kincstartót választott, kik a közjövedelmeket kizárólag a végvárok élelmezésére s zsoldosaik fizetésére fordítják. A királynak külön kincstartója lesz, kinek kezeihez egyes kijelölt jövedelmek s a koronabirtokok

¹ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 286.) „La qual Regina e ancora lei de natura solace-, vole, piccola et bruta, superbissima, s degnosa et vindicativa, mal voluta da Hongari, fa far mille iniquita al Re, e inimica di questo stato“.

² U. o. „tutto il giorno la vol cavalchare cavalli che saltano, sollazare et ben mangiare a tutte hore, metendo intigestum super indigestum, perho non si po ingravidar“.

³ *Szerémi* Gy. „Et isti aulici . . . corizaubant, simphonizabant, scortizabant cum puelis Reginae, quas duxerat secum de Germania sub scamno et sub carpit. (M. Hung. Hist. Script. I. K. 92—93. l.)

⁴ *Orio* zárój. 1523 „che si dice, il Re non cognosce altra dona cha ditta sua consorte“.

⁵ Az ország pénzügyeire vonatkozó adatokat l. bővebben az „Állam-háztartás“ fejezet alatt.

bevételei folynak be.¹ Ezek azonban részint még Ulászló idejéből el voltak zálogosítva, részint egyesek bitorolták; el kellett tehát határozni kiváltásukat s visszavételüket.² Ez persze nem történt meg s az udvar újra csak a közjövedelmekből volt kénytelen élni. Hiába rendelte el az 1521-iki országgyűlés is, hogy a megszávozott adó csakis a törökök ellen fordíttassék; a királyi kincstartó az országtól csak nem választották szét.³

Az ország jövedelmei Mátyás halála után rendkívül megcsapantak s egyre jobban csökkentek, míg viszont az ország védelmének s az udvartartásnak (II. Lajos alatt) növekvő költségei mind nagyobb összegeket nyeltek el. Mátyásnak állítólag 800, sőt 940,000 aranyforintot tett ki az évi jövedelme;⁴ evvel szemben Ulászlónak már 4 évvel később, 1494-ben 177,305, 1495-ben 136,634,⁵ 1503-ban egy követi becslés szerint 220,000,⁶ uralkodásának utolsó éveiben pedig 141,000 frt volt összes bevétele.⁷ Lajos alatt ez összeg 1519-ben 136,000 frtra csökkent⁸ s egy 1524-ből valój eloirányzat 190,709 frtnyi rendes bevételt helyez kilátásba.⁹

E szerény jövedelmekből a kiadásokat lehetetlen volt fedezni, megkezdődött tehát a koronajavak elzálogosítása, bányák bérbeadása s adósságok csinálása. Surian szerint a koronajavak 12 várból s 4 birtokból állottak — ezek közt 3 Dunasziget — s Ulászló már valamennyit elzálogosította, a mi évente 50,000 frt jövedelemtől fosztotta meg.¹⁰

Az ily kétségbeesett pénzügyi műveletek nem voltak alkalmasak arra, hogy a helyzetet javítsák, ép ellenkezőleg, az *adósságok* egyre nőttek s az udvar a legnagyobb szegénységbe süllyedt.

¹ 1518 nov. 3. jel. „Hanno pretere electo dui Thesaurerii, uno di qui, et laltro di la Danubio; qualli debano scuoder uno di qua, et laltro di la il danaro dile diche — — Il Thesaurario Regio debia scuoder le diche che se meterano per le spese dil Re, et pagar la corte. (T. T. XXV. 112.)

² U. o.

³ 1521 dec. 11. jel. (T. T. XXV. 358.)

⁴ *Surian* zárójelentésében 940,000, Bon-éban 800,000 szerepel.

⁵ *Ernuszt Zsigmond* püsp. és kincstartó számadáskönyvei. (Engel I. 17—181.)

⁶ *Giustiniani* zárój. (T. T. XXIV. 72.)

⁷ *Surian* zárój. (T. T. XXV. 53.)

⁸ *Bon* zárój. (T. T. XXV. 152.)

⁹ *Schedius*: Zeitschrift von und für Ungern III. 100.

¹⁰ *Surian* zárójel. 1516. (T. T. XXV. 53.)

II. Ulászló halálakor 400,000 frt adósságot hagyott hátra¹ s végrendeletében arra kérte az ország urait, hogy fizessék ki az udvari cselédségnek minden tartozását s általában összes hitelezőit, kik közt nem egy budai kereskedő is szerepelt.² Halála után üres lévén a kincstár, illően csakis úgy temethették el, hogy az urak egymásközt gyűjtötték össze a szükséges összeget; az urak fedezték a fenyegetett Jajca védelmére küldött 400 főnyi őrség s a királyi udvar szükségleteit is, míg az országgyűlés össze nem jön s új adó nem folyik be.³ Lajos kincstartójának, *Thurzó* Eleknek, 65,000 frttal volt adása s mikor ez összeget visszafizetni nem tudta, megengedte, hogy új pénzt veressen; erre *Thurzó* állítólag egymilliónyi hamisított pénzt hozott forgalomba az országban.⁴ Menyasszonya fogadására készülve, megint üres volt kincstára s az uraktól kért 40,000 frtot.⁵

Ily viszonyok közt beköltözött a fényes falak közé a nélkülözés. Ulászlónak egyízben 2 hónapig üresen áll kincstára s nem ritkán oly sanyarúságot szenvedett, hogy még ebédre is alig tellett.⁶

Szakasztott így van Lajos idejében: sokszor nem volt ennivaló a király konyhájában; ilyenkor kisebb összegeket, 10–14 frtot kölcsönöztek ki hamarosan, hogy legyen miből ebédelni.⁷ Midőn a király Pozsonyból 1520 őszén Budára visszajött, útközben nagy hiányt szenvedett élelmi szerekben.⁸

A királyi konyha napi szükségletei körülbelül 25 frtra rugtak. 1503-ban a király szakácsa naponta 20 frtot követel a konyha szükségleteire, nem számítva a kenyeret és bort; ugyanekkor az

¹ U. o.

² 1516 márc. 24. jel. (T. T. XXV. 44.)

³ 1516 márc. 29. jel. (T. T. XXV. 46.)

⁴ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 288.)

⁵ 1521 febr. 28. jel. (T. T. XXV. 201.)

⁶ *Surian* zárójel. „Quanto al intrada dil Re questo Re era reduto in tanta extrema, che non havea da manzar“.

⁷ *Bon* zárójel. 1519 (T. T. XXV. 152) „et tal volta nela sua cusina non e da cusinar, e non ha da viver; et talhora li soi hanno mandato a dimandar 14 ducati imprestado“; *Orio* zárójel. 1523 (T. T. XXV. 299) „e qualche volta non havia danari da spender per il suo disnar, et mandava a dimandar ducati 10 per il suo viver al imprestido; e poi le rendeva“. V. ö. *Szerémi* (M. H. H. I. köt. 96. l.)

⁸ 1520 nov. 12. jel. (T. T. XXV. 190.)

1000 főre menő udvari személyzet fizetése 40,000 frtot tesz ki évente.¹ Lehet, hogy e nagy számba a királyi testőrség vagy a királyné udvartartásának személyzete is bele van foglalva.

II. Lajos alatt ehhez hasonlóak a viszonyok: az 1524. évi költségvetés az udvari személyzet fizetésére 56,624 frtot, a királyi konyhára naponta 25 frtot vesz föl, a fűszerárúkat bele nem értve.² II. Ulászló alatt leginkább a velencei köztársaság révén s költségére szerezték be a fűszerárúkat s az összeget a Signoria az Ulászlónak adott 30,000 frtnyi subsidiumból levonta: 1510-ben 300,³ 1515-ben 6—700 frt árú fűszert küldenek a királynak.⁴ II. Lajos alatt ez is elmaradt; alig egy-kétszer ad a köztársaság a pénzsürgető magyar követeknek egy kis alamizsnát.

A *királynéknak* — úgy Annának, mint Máriának — *külön udvartartásuk* s ennek költségeire megfelelő jövedelmük is volt. E jövedelem néhány birtoktól eltekintve főképen az alsó-magyarországi bányavárosokból kerültek ki, melyek Zsigmond adománya, 1424 óta a királynék tulajdonát képezték.⁵ Ulászló is e bányák jövedelmét engedte át neje udvartartása számára.⁶ Ekként a királyné évenként körülbelül 30,000 frt fölött rendelkezett.⁷ Eleinte azonban, míg e birtokokat meg nem kapta, igen szűkösen élt Anna királyné s panaszkodott, hogy a király, hivatkozva az ország nagy szegénységére, hetenkint csak 150 frtot akar neki adni.⁸ E szűkmarkú eljárás mellett a királyné évente 8000 frt fölött sem rendelkezhetett volna. De mint látjuk, 1503-ban már 30,000 frtja van, s e

¹ *Giustiniani* zárójel. 1503. „Il Re da molte provision: come e il Conte Paladino e altri, et e per numero 1000 qualli sonno Baroni e zeite dil resto; e hanno solum ducati 40 per uno al anno, e stanno ala corte. Et il piato dil Re vol ducati 20 al zorno oltra el pan e il vin.“

² *Schedius* Zeitschrift III. 100.

³ 1510 júl. 28. (T. T. XXIV. 201. DX. 866.)

⁴ 1515 aug. 11. (T. T. XXV. 29.)

⁵ L. *Wenzel*: Magyarorsz. bányászatának krit. tört. 36. l.

⁶ U. o. 167. l.

⁷ *Giustiniani* zárój. 1503. (T. T. XXIV. 73.) „La Raina a de intrada ducati 30 milia“.

⁸ 1502 dec. 6. jel. (T. T. XXIV. 35 D. IV. 563.) „Item la Raina li vien dà ogni zorno le spexe, e lei si duol voria il suo stado ordinario, e il Re voria dar ducati 150 ala septimana, per non diminuir le so intrade, per esser il. Regno povero“.

jövedelmét az ügyes nő befolyásának növekedtével még gyarapítani is tudta: eltekintve a sokszor tekintélyes összegre, 20,000 frtra is rugó ajándékoktól, mikkel a király nejének kedveskedett, Anna a velencei köztársaság által 1500-tól kezdve rendszeresen fizetett 100,000, illetőleg 30,000 frtnyi összegből is több ízben utaltatott ki a maga számára nagyobb összegeket; így 1503-ban 6000 frtot egy Genuában vásárolt nyakék kifizetésére,¹ néhány hónappal később pedig 10,000 frtot.² De még evvel sem elégedik meg s a Budán tartózkodó követ révén azzal a kéréssel fordul Signoriához hogy neki is adjon, mint férjének, évente bizonyos segélyösszeget.³ E kérés a Signoria nem teljesítette ugyan, de egyes alkalmakkor, pl. lánya születésekor fényes ajándékokkal lepte meg köztársaság iránti gyermeki szeretetét tüntetően hangoztató királynét.⁴

Ulászló betegeskedése aggodalommal töltötte el a királynét jövője iránt; azon kérdéssel fordult tehát az urakhoz, miképen fognak róla gondoskodni, ha férje meghal? A válasz megnyugtató volt, bár kétes, hogy ha a sor rákerül, az ígélet teljesült volna-e: évente 50,000 frt jövedelmet adnak s lányát rangjához méltóan adják férjhez.⁵

Mária királyné jövedelmeiről nem találunk semmi említést sem a követi jelentésekben. Mint az 1515. és 1522-iki házassági szerződésekből tudjuk, évenként 25,000 frt jövedelmet kötöttek ki számára, minek biztosítására egyes magyar- s csehországi javakat kapott. Ezek közt volt a 7 alsómagyarországi bányaváros is, melyek jövedelmét még férje halála után is, egészen 1548-ig élvezte.⁶

A királyi és királynői *udvar személyzetére* vonatkozólag csak néhány elszórt adatot találunk a követi jelentésekben; e tekintetben egészen a királyi számadáskönyvekre vagyunk utalva, melyek

¹ 1503 szept. 25. és okt. 5. jel. (T. T. XXIV. 91. és 93.)

² 1504 jan. 24. jel. (T. T. XXIV. 114—115.)

³ *Badoer* zárój. 1504. (T. T. XXIV. 112.) „Item la Rezina voria qualche provision dila Signoria nostra annuatim“.

⁴ 1503 nov. 24. jel. (T. T. XXIV. 105.) Az ajándék nagyértékű szövetekből, illatszerekből áll.

⁵ 1505 nov. 4. ér. jel. (T. T. XXIV. 136.) „E fo decreto, che lavesse lintrada a li Re che ducati 50 milia in vita, et la fiola sia maridata secondo il suo grado“.

⁶ L. *Wenzel*: Magyarország. bány. crit. tört. 182. és 188. ll.).

hézagosságuk dacára is kellő felvilágosítást adnak az udvari személyzet számáról és fizetéséről.¹

Az udvari személyzet *létszámára* nézve Giustinianinak már említett adata ad felvilágosítást, mely szerint 1503-ban 1000-en voltak. A személyzet aránylag nem volt nagy; a király kíséretét fényben és pompában nem egy alattvalója felülmúlta. II. Ulászló kísérete oly szembeszököően kicsiny volt, hogy az urak is megbotránkoztak rajta.² II. Lajos Pozsonyba 100 lovassal s ugyanannyi gyalogossal ment, kikhez Brandenburgi György csatlakozott még csapatával; Bakóc Tamás ellenben fényes kísérettel, ezernél több lovastól körülvéve, mint bíboros-legatus s patriarcha teljes egyházi díszben tartotta a városba bevonulását. Lajos 2 nappal előbb érkezett meg „con assa menor numero di zente”.³

A király *testőrsége* gyalogosokból s lovasokból állott. Ez utóbbiak száma 1500-ban, ha a követi jelentésnek⁴ hitelt adunk, 1200-ra rugott,⁴ de a Bácsón tartott seregszemlén nem jelentek meg, mert nem fizették ki járandóságukat. A testőrség jelentékeny része a végvárakban volt elhelyezve.

A királynék külön udvartartásának úgy szólván semmi nyoma sincs a jelentésekben. Mindössze a királyné udvarmesteréről,⁵ titkáráról,⁶ s az Anna királyné számára Velencéből küldött bába-asszonyról⁷ találunk említést.

Az udvari személyzet *nemzetiségét* tekintve, javarészüik idegen, cseh, német, olasz és spanyol volt, kikkel szemben a magyar elem kisebbségben maradt. E visszas állapot folytonos s jogos panaszok tárgyát képezte az országgyűléseken, de radikális orvoslás csak az 1525 évi rákosi országgyűlés után történt e téren. Bár a

¹ Földolgozta Fraknoi. (II. Lajos és udvara 33—37. II.)

² 1507 nov. 15. jel. „Prima come el Re cavalca con poca compagna; siche e dato al ocio, e Hungari non li piace; vosia fusse armigero, et cavalca con... cavalli, (T. T. XXIV. 147. D. VII. 180.)

³ 1520 jul. 29. jel. (T. T. XXV. 179.)

⁴ 1500 nov. 10. jel. „Et quelli dila corte dil Re che cavalli 1200 per non haver danari, etiam manchava”. (T. T. XIV. 193.)

⁵ 1504 jan. 24. (T. T. XXIV. 113.) „Luca suo maestro di caxa”.

⁶ 1504 nov. 5. (T. T. XXIV. 133.) „et e sta fato secretario dila Rezina el secretario dil Varadinense, qual e doto e sa Italianum”.

⁷ 1506 ápr. 25. (T. T. XXIV. 138.) „e andato di qui una comare nominata Armelina”.

király udvartartása kettős — magyar és cseh volt — a költségeket egyedül a magyar nemzet viselte; Csehországból Ulászló mindössze 5000 frtot kapott évente; Morvából semmit.¹ Mária királyné egészen németekkel vette magát körül, mit a rákosi országgyűlés már azért sem akart tűrni, mert hisz Ferdinánd sem enged neje Anna udvarában mást mint egy kisebb rangú magyar ifjút; vegyen hát Mária is csak magyarokat maga mellé.² Követelte az országgyűlés az ország ügyeibe beavatkozó császári követ s a kémnek tartott velencei titkár eltávolítását is.

A magyar nemességnek ez erőszakos s elfogultnak látszó, de alapeljében véve jogos követelését a viszonyok nyomása alatt a király és neje kénytelenek voltak teljesíteni. A németek eltávolítását május 19-én ígérte meg Lajos s már jún. 19-én értesülünk, hogy mindennap elhagyja az udvart néhány német.³ Eltávozott dal Borgo András is, kinek igen nagy befolyása volt a királyi párra, de a magyarok előtt gyűlöltté tette magát a közügyekbe való beavatkozása, léha erkölcsi s pöffeszkedése miatt: továbbá Brandenbúrgi György, a király rossz szelleme, kire főképp azért haragudtak, mert a Corvin János özvegyével való házassága után, a reájutott óriási birtokokat eltékozolta s a külföldiek kezére juttatta.⁴ Az idegen udvarnokok elbocsátása után egészen elárvult a királyi udvar; a távozottak helyét nem pótolták újakkal. A pusztuló palota termeit nem töltötte be többé a lakomák és táncvigalmak zaja. . .

Ulászló s Lajos királyoknak a vadászat iránti előszeretete, Mária királyné lovagló szenvedélye bizonyossá teszik a *királyi istálló* létezését, melyről közvetve a követeknek adott ajándékokból is meggyőződhetünk. Hogy azonban a királyi istállóban milyen fajú lovakat s milyen számban tartottak, arról nagyon kevés értesülést

¹ *Giustiniani* zárój. 1503 (T. T. XXIV. 73.)

² 1525. máj. 13. (T. T. XXV. 326—327.) „Et questo fanno, perche dichano, che anche in la corte dila sorela dil Re non volseno tenir altro che uno zovenito Hongaro di pocha conditioni, et per questo non voleno, che anche quest a Regina tegni Tedeschi“.

³ 1525 jún. 9. magánlev. (T. T. XXV. 332.) „Deli Todeschi ogni zorno ne va via qualche uno“.

⁴ U. o. non voleno stia qui; perche a venditi li sui beni, et hanno comprato di altri fuora dil Regno“.

nyerünk. A csekélyebb értékű magyar s oláh lovakon kívül a drága és keresett török lovak is nagyobb számban lehettek, mint azt a követeknek adott ajándékokból következtethetjük.¹ A király is kapott időnkint ajándékba nemcsak lovakat,² hanem vadászkutyákat s az akkori időben nagy szenvedélylyel űzött sólyomvadászathoz való sólymokat is. Anna királyné 1504-ben a Signoriától egy fehér papagályt kér ajándékba férje számára; de midőn hallja, hogy ilyen ritka volta miatt nem lehet beszerezni, megelégszik zöld színűvel is.³

A magyar királyi udvarnak szórakozásai közül legrégebb óta a *vadászat* szerepelt első sorban. Ulászló udvarának úgyszólván ez volt egyedüli időtöltése. A vadászat színhelye vagy a budai hegyek vagy a Duna szigetek valamelyike, főleg a Csepel volt.⁴ Fényesebb *lakomákat*, lovagi játékokat a király csak igen ritka esetben, nagy családi ünnepek alkalmával rendezett. Neje Anna megkoronázása után 1502 szept. 3-án jött Budára, hol az egész papság kivonult keresztekkel ünnepélyes fogadására. Utána fényes lakoma következett, melyre meghívták a 2 bíborost, Bakócot s a pápai legatust, az esküvőre idejött követeket, kik Angliát, Franciaországot, a császárt, Bajorországot, Brandenburgot s Velencét képviselték, továbbá számos főpapot és főurat. A lakoma után lovagi játékok következtek. A királyné a követ előtt igen dicsérőleg nyilatkozott a tiszteletére rendezett ünnepségekről.⁵

Egy évvel később Anna lányának keresztelője alkalmával hasonló ünnepségeknek volt székhelye az udvar. A kis hercegnőt kápráztató pompával kísérték a Budán időző főpapok és főurak a templomba, hol a keresztatyai tisztet a reggioi bíboros-legatus a velencei követ, Ujlaky Lőrincz herceg s a váradí püspök viselték; ezek magyar szokás szerint a dajkának s a keresztanyáknak,

¹ 1503 szept. 9. jel. (T. T. XXIV. 91. D. V. 135.) A card. legatusnak adott ajándék: „El Re li ha donato uno bazil e brondini d'arzeno 14 coppe dorade do cavalli Turchi fornidi, 3 Hongari dis formidi. . E la Serenissima Regina li ha donato due coppe grande belle, uno cavallo Valacho fornito ala Turcha et uno cavallo Hungaro, tutto val ducati 1700“.

² 1510 jul. 9. jel. (T. T. XXIV. 199.); Massaro levele 1523 (T. T. XXV. 286.)

³ 1504 jan. 24. jel. (T. T. XXIV. 115.)

⁴ 1504 szept. 6, 1506 okt. 16. stb. jel.

⁵ 1502 okt. 8., 9., 10. jel.-ek (T. T. XXIV. 22. D. IV. 373.)

— István nádor özvegyének s az erdélyi vajda nejének — ajándékokat adtak 50—100 ftnyi értékben.

Ugyancsak magyar szokás ilyenkor az anyának is adni va' amit, az esztergomi érsek 3000 fto' tárgyakat, Velence pedig később egy nagy szállítmány drága szövetet küldött. A király asztalához meghívta a keresztszülőket s néhány tekintélyesebb urat s egyházit: azonkívül Buda és Pest polgárságát is megvendégelte a nap örömére. Az ezt követő fegyverjátékokban késő estig gyönyörködött a közönség.¹ Nagy ünnepségek követték természetesen a várva-várt trónörökös születését is,² de a keresztelés után egy héttel gyászba borította az udvart a királyné halála. E szomorú esemény után az udvar élete még egyhangúbbá lett.

Ulászlóval ellentétben fiának udvara, főleg Mária királyné beköltözése óta folytonos mulatságoknak, lakomáknak, táncvigalmaknak volt középpontja.

Említettük már Lajos s Mária jellemzésénél, mily mértékletlenek voltak az evésben s ivásban s hogy a Máriával hozott udvarnokok mily élénkséget, de egyszersmind laza erkölcsöket honosítottak meg Mátyás palotájában. A lakomákon kívül igen sűrű volt a lovagi játékok, párviadatok rendezése is, melyekben az ifjú király is mindannyiszor részt vett.

1519-ben, V. Károly császárrá választásának örömére hálaadó istentiszteletet tartott. Utána a király felfegyverkezett s nagy néptömeg jelenlétében bemutatta a karikajátékban való ügyességét; a dicséretet, melyekkel a jelenlevő követek elhalmazták, láthatólag jól estek a 13 éves gyermeknek. A király után mások léptek elő s párviadalt vívtak, mi igen szép látvány volt. Örömtüzek gyújtása s késő éjjelig tartó tánc fejezte be az ünnepet.³

A következő évben nagybátyja győzelmeinek s fia születésének örömére rendezett Lajos nagyobb ünnepséget Pozsonyban; az urak és külföldi követek előtt ismét maga a király szállt porondra. Mindenkinek az volt a meggyőződése, hogy a nehéz fegyverzetet

¹ 1503 aug. 17. jel. T. T. XXIV. 81. D. V. 73.)

² 1506 aug. 6-án ér. jel. (T. T. XXIV. 142.) „fo bateza il fiol con gran cerimonie“.

³ 1510 júl. 27. jel. (T. T. XXV. 158. D. XXVII. 552.) V. ö. Fraknoi „II. Lajos és udvara“, 50—51 l.

s nagy lándzsát oíy jól hordja a fiatal király, mint egy tökéletes lovag.¹

A lovagi játékokat itt is nagy tüzijáték követte. Egy év múlva nejeének, Máriának koronázása alkalmával Lajos újra részt vett a harci játékokban.²

Rendkívül becses és értékes adatokat szolgáltatnak a követ-jelentések a király *koronázásának* alkalmával divatban volt szertartásokra vonatkozólag. 1508-ban, midőn a még csecsemő gyermeket Ulászló határozott kívánságára megkoronázták, a rendes szertartásokat jelentékenyen módosítani kellett; Vincenzo Guidoto egy hosszú levélben számol be a köztársaságnak e szokatlan koronázás lefolyásáról.³

Az ország főpapjai s főurai a királylyal s kis leányával egyetemben a fehérvári székesegyház királyi kápolnájába vonultak, a hol az esztergomi érsek néhány imádság elmondása után Lajost királylyá kente föl s Szent István kardját adta a kezébe. A koronázási esküt helyette atyja mondta el. Most az érsek kezébe vette a szent koronát, az ország nádora pedig hangosan kérdé az egybegyűltektől: „Óhajták-e, hogy a király fia magyar királylyá koronáztassék?” Válaszul mindnyájan felkiáltottak: Akarjuk. Erre az esztergomi érsek ismételte a kérdést; valamennyien felkiáltottak, örömük jeléül karjaikat felemelték s hazai szokás szerint háromszor egymásután magyarul mondták: „Koronázzuk meg Magyarország királyának”. A háromszor ismételt kérdés s ugyanennyi helyeslő válasz után az érsek a szent koronát Lajos fejére tette; kezébe adta a királyi pálczát, „legendo continue orationes quasdam”. E koronázás délelőtt 10-kor történt s Ulászlónak örömében bőségesen hullottak könnyei.

A koronázás után ünnepélyes szent mise következett, melynek végeztével Ulászló több mint 60 nemest lovaggá ütött a rendes szertartással. De evvel még nem fejeződött be a koronázás.

¹ 1520 aug. 7. jel. (T. T. XXV. 181. D. XXIX. 131.) „e in vero porta cosiben le armi così ponderose et grande hasta, come sil fusse un o consummatissimo cavalier, come dicono tutti. E fu giostrato fino a sera e facti fochi grandissimi artellarie infinite”.

² 1522 jan. 23. jel. (T. T. XXV. 262.)

³ 1568 jun. 4. jei. (T. T. XXIV. 151—153. D. VII. 560—562.) A koronázás leírását e jelentés alapján adom.

A kisdied Lajosra rátették Szent István királyunk palástját s átmentek gyalog a Szent Péter tiszteletére szentelt egyházba. Hét zászlósúr vitte a piros posztóval bevont uton az országnak Szűz Mária képével díszített zászlóit; az egybegyűlt sokaság közt pénzt szórtak szét. A templomba érve Lajost abba a székbe ültették, melyben a koronázandó királyok szoktak ülni; a koronát, minthogy nem lehetett a gyermek fejére tenni, a nádor és a szepesi gróf tartotta fölötte. Ezután mindnyájan lóra pattantak, Lajost pedig egy hat lótól vont aranyos lecticába tették, mely csak három személyt fogadott be; a lovakon bársony takaró volt. A menet a városon kívül mintegy 240 lépésnyire fekvő Szent Márton egyházába vonúlt, hol Lajost ismét egy székbe ültették; visszamenet az út közepe táján levő dombon a nádor a kis király nevében megtette a 4 égitáj felé Szent István kardjával a vágásokat, a mi azt jelzi, hogy az országot bárhonnan jövő ellenséggel szemben is meg fogja védeni. Ez volt a szertartás utolsó actusa, mely után a királyi palotába tértek vissza, hol a király a követek és országnagyok szerencsekívánatait fogadta, szokása szerint rövid szavakkal válaszolva. Lakoma után dárdajáték következett, melyben nyolcan vettek részt; két óráig tartó küzdelem után Brandenburgi György lett a győzelem pálmája.

1521-ben, Mária megkoronázásakor nagy vitatkozásra adott alkalmat az a kérdés, vajjon a Lajos helyett 1508-ban atyja által tett eskü érvényesnek tekintendő-e? A köznemesség a királylyal s az udvari párttal szemben azt hangoztatta, hogy nem érvényes s azért a király most maga köteles a koronázási esküt letenni. Az udvar végül kénytelen volt engedni, s dec. 9-én este felé Lajos Szent István palástját felöltve Szt. Márton egyházába ment s ott egy emelvényről hangosan elmondta az ünnepélyes esküt, mely után „a li fu dato il sceptro et libero dominio dil Regno“.¹ A királynét másnap reggel koronázták meg a szokásos szertartások, lovaggá ütések közt. Régi szokás szerint a lovagi rangot megkapták ilyenkor a barátságos viszonyban álló országok itt időző követei is.²

A királyi udvartartásnak *állandó székhelye* Buda volt. Időnkint

¹ 1521 dec. 11. jel. (T. T. XXV. 258. D. XXXII. 280.)

² U. o.

azonban Ulászló s Lajos mint cseh királyok, másik fővárosukban, Prágában is töltöttek hosszabb-rövidebb időt: 1508-ban Ulászló a pestis elől Budáról menekülve Pozsonyba, majd még ez év végén Prágába ment, hol igen hosszú ideig, 1510 tavaszáig tartózkodott. A budai királyi lak ekkor több mint 2 évig üresen állott s Ulászló csak 1511-ben, a ragály megszűnése után tért vissza székhelyére. II. Lajos csak egy ízben volt Csehországban az ottani zilált viszonyok rendezése végett; ott tartózkodása egy évet vett igénybe.¹

A budai királyi palotán kívül Pozsonyban, Visegrádon, Tatán s Székesfehérvárott is voltak a magyar királynak palotái; ezeknek nagyságáról, berendezéséről azonban nem szólnak a jelentések.

Visegrádon ritkán fordul meg a királyi udvar. 1510 tavaszán Ulászló oda ment az esztergomi országgyűlés befejezése után, de igen kényelmetlenül érezte magát a valószínűleg már elhanyagolt állapotban levő palotában s azért a kellemesebb *tatai* kastélyba hurcolkodott át. Minthogy itt hosszabb ideig akart tartózkodni megbízta a kincstartót az élelmiszereknek s egyéb szükségleteknek odaszállításával.²

Pozsonyban Ulászló is, Lajos is sűrűbben fordultak meg: Egy 1515-iki jelentés arról tudósít bennünket, hogy a városban kitört nagy lúzvésznek a király háza is áldozatul esett; sok díszítmény s a király összes ruhái bennégtek.³ A *székesfehérvári* palotában e korban csak a koronázás alkalmával laktak királyaink néhány napig.

*

A Mátyás korát követő mély hanyatlás ellenére Magyarország még mindig előkelő helyet foglalt el az európai államok közt. A velencei köztársaság 1501-ben az összes keresztény államokat, tudósította Modon elvesztéséről s Magyarországnak a negyedik helyet adta (előtte vannak a német császár, a francia és spanyol királyok) Lengyelország s Anglia rangban utána következik.⁴

¹ 1522 márc. 1523 márc.

² 1510 máj. 3. jel. (T. T. XXIV. 179.) il Re scrisse al thesonier, mandasse a Thatha vituarie e altro, perche Soa Maesta vol venir li, per esser piu comodo a star cha Vicegrado“.

³ 1515 máj. 14. jel. (T. T. XXV. 13.)

⁴ 1500 szept. 9. (T. T. XIX. 139—140.)

Hazánknak ezen, hogy úgy mondjuk nagyhatalmi állása s az a szerep, melyet mint a kereszténység védőbástyája játszott, magával hozta, hogy Európának legtöbb államával élénk diplomatiái összeköttetésben állott. A különböző hatalmak követei sűrű egymásutánban fordultak meg a magyar udvarban, melynek élénkségét a követekkel jövő nagy személyzet, futárok stb. bizonyára nagyon emelték.

A diplomatiának szülőföldje, classicus talaja Itália volt, melynek kicsiny államai élénk összeköttetésben álltak egymással. Ott találták ki legelőször az államok egyensúlyának elvét is, nem Európára, hanem csak Itáliára alkalmazva. Köztük e tekintetben Velence áll első helyen, mely sokféle elágazó érdekeinél fogva nemcsak Itáliában, hanem Európának összes nagyobb udvaraiban is tartott állandó követeket. Azon feszült, sőt ellenséges viszonynál fogva, mely Mátyás utolsó évei óta Magyarország és Velence közt fennállott, egész 1499-ig szünetel e két állam közt minden diplomatiái összeköttetés, ez évtől kezdve azonban egész 1525-ig Velencének állandóan voltak a magyar udvarban követei; míg a többi hatalmak, elsősorban a lengyel király és a német császár csak időnkint küldték ide megbízottaikat, kik azonban bár nem állandóan, mégis huzamosabb ideig, rendszeren több hónapon át tartózkodtak hazánkban.

A velencei követek jelentései révén, kik megfigyelték collégáik jövését-menését, itt tartózkodásuk célját, elég hű képet nyerünk hazánknak Jagello korabeli diplomatiái összeköttetéseiről. Legsűrűbben fordultak meg nálunk a szomszédos két ország, Lengyelország s a német birodalom követei, mit a közös érdekeken — pl. a török elleni actio megvitatásán — kívül a lengyel és német uralkodóknak királyainkkal való közeli rokonsága is magyaráz. Ulászló végrendeletében a német császárt s lengyel királyt nevezte ki Lajos külföldi gyámjainul, mire ezeknek egygyel több okuk volt követeik révén országunk ügyeibe avatkozni. Lajos uralmának vége felé úgy szólván állandóan a magyar udvarban tartózkodnak. A német birodalom területéről Brandenburg s Bajorország követeit is Budán találjuk Ulászló esküvőjén.¹ Európa nagyobb államai

¹ 1502 okt. 20. jel. (T. T. XXIV. 24.) „Item li oratori de Baviera e Brandiburg sonno partiti; e cussi partira li oratori Francesi et Englesi“.

közül Spanyol-¹ s Angolország,² azonkívül Franciaország³ is küldenek hazánkba követeket, Itáliából Velencén kívül egy ízben Milanó⁴ és Nápoly,⁵ sőt a messze keletről a moszkvai fejedelem⁶ s litván nagyherceg is.⁷

Magyarország hűbéres államainak Moldva s Havasalföld vajdáinak kiküldöttjei is gyakran eljönnek hódolatuk bemutatása vagy a török elleni egyöntetű actio megbeszélése végett. S végül, hogy a sor teljes legyen, a két ellentétes rendszer legfőbb képviselőinek, a római szentszék s a török szultánnak követei⁸ is gyakran találkoznak a kelet és nyugat közvetítő államának középpontjában.

Az alkalom s cél, mely őket itt egybehozta, különböző. A legtöbbet a törökök ellen kötendő nagy szövetség megbeszélése végett küldi ide megbízója; a cambrayi liga idején a Velence megsemmisítésére szövetkezett hatalmak Magyarország csatlakozását akarják elérni s e célból küldnek ide követeket: másoknak megjelenése pl. Ulászló esküvőjén 1502-ben pusztá udvariassági actusnak tekintendő. 4—5 követ rendesen volt az udvarnál, 1510-ben azonban, mikor a pápai legatus Ulászlónak átadta a szentatya ajándékait, az ünnepélyes actusnál 11 idegen követ volt jelen: 2 pápai, 3 német, 1 francia, 2 lengyel, 1 moldvai, 1 havasalföldi s a velencei követ.⁹ Valamennyi között a legnagyobb pompával s kísérettel a török követek jelentek meg. Míg a velencei követnek csak 8 alkalmazottja volt, addig a török követ 1500-ban több, mint 130 szolgálával s lóval,¹⁰ 1503-ban pedig 150 lóval jön.¹¹

¹ 1500 okt. 9. jel. (T. T. XIV. 181.) Il Re a dato licentia a lorator Yspano e Neapolitano.

² 1502 nov. 16. jel. (T. T. XXIV. 31.)

³ 1500, 1502, 1507, 1509, 1510, 1519 években.

⁴ 1500 febr. 25. ér. jel. (T. T. XIV. 96.) A VI. Sándor elleni összehívandó egyetemes zsinat ügyében jöttek.

⁵ L. 1. jegyzetét.

⁶ 1505 dec. 15. ér. jel. (T. T. XXIV. 136.) „Ducha di Moscovia a mandato a dimandar al Re sua sorela per moglie et vol batizarsi cristiano.”

⁷ 1501 febr. 4. jel. (T. T. XIV. 242.)

⁸ Budán utóljára 1524-ben volt török követ s nem 1521-ben, mint Fraknói (II. Lajos és udvara 65. l.) mondja L. 1524 márc. 13. jel. (T. T. XXV. 310.)

⁹ 1510 júl. 10. jel. Tatárol. (T. T. XXIV. 201. D. X. 851.)

¹⁰ 1500 júl. 16—17. jel. (T. T. XIV. 131.)

¹¹ 1501 márc. 3. jel. (T. T. XXIV. 62.) „Item li Buda si prepara la caxa per lorator dil Turco, vien molto honorato con cavali 150.”

A királyi udvarban időző követek s kíséroiük *ellátásáról* s általában összes költségeik fedezéséről Ulászló idejében *a királyi kincstár gondoskodott*. E kiadások, adatainkból következtetve, évenként jelentékeny összegre rughattak. 1500-ban az előbb említett török követ, ki az alkudozások elhúzódása miatt egy félévnél tovább volt az udvarban (1500 jan. 11-től júl. 20. tájáig) naponta 50 frtot kapott a kincstárból.¹ Nehány hónap mulva, szeptemberben egy új követ jött, kit Ulászló erősen őriztetett lakásán, mintha fogoly lett volna; de egyébként nagyon jól bánt vele s 4000 frtot adott neki.²

A spanyol és nápolyi követeknek, kik Beatrix királyné 200.000 frtot kitevő jegyajándékának visszakövetelése végett voltak itt, szintén 50 frtot utalványoztatott ki a király naponta;³ ezek is félévnél tovább voltak nálunk. A velencei követek 1500-ban az ellátáson, világításon kívül 12 frtot kapnak naponta.⁴

A viszonyok azonban csakhamar megváltoztak. A növekvő szegénység Ulászlót már 1502-ben nagyobb takarékoszágra kényszerítette; a velencei követek panaszkodnak, hogy fizetésük nagyon megcsappant.⁵ A kezdetbeni 360 frt helyett, — mely igaz két követnek járt ki — Ulászló későbbi éveiben csak 80-at kaptak havonta a velencei követek.⁶ Valamivel többet, 90—100 ducatot adott a Signoria a Velencében járt magyar követeknek.⁷ II. Lajos trónralépése óta egyszerre megszüntették az eddigi szokást s a követektől megvontak minden kedvezményt; viszonzásul 1517

¹ 1500 ápr. 6. jel. (T. T. XIV. 101.)

² 1501 máj. 19. jel. (T. T. XXIV. 4.) „Item il Re fa le spexe al orator dil Turco, e fin quel di havia speso ducati 4000“.

³ 1500 márc. 30. jel. (T. T. XIV. 100.)

⁴ 1500 máj. 7. jel. (T. T. XIV. 110.) „et che l'horo oratori hanno le spexe dil Re 300 ducati, 12 al zorno, oltra la confetion e cere“.

⁵ 1502 nov. 26. jel. (T. T. XXIV. 32.)

⁶ 1500—1503 közt két követ, ezentúl mindig csak egy követ volt a magyar udvarban.

⁷ *Magyar követek* igen sűrűn jártak Velencében; azért a Signoria egy ízben fel is veti a kérdést, nem volna-e jobb, ha a magyar követek állandóan Velencében tartózkodnának. 1505-ben naponta 3 ducatot, 1510-ben s máskor is havonta 100 ducatot kaptak. — A kíséret rendszeren 8—12, 1519-ben, mikor Verböczy volt a követiség vezetője, 70 tagból állt (1519 márc. 22. T. T. XXV. 127.)

óta a Signoria sem adja többé a 100 ducato havi fizetést a magyar követeknek.¹

I. Ferenc francia király követei, kik II. Lajosnak mint német választófejedelemnek szavazatát akarták uruk számára megnyerni, 1519-ben arról panaszkodnak, hogy a király senkit se küldött elibük, midőn Budára jöttek, sőt még lakásukról se gondoskodott.² Ezentúl már csak az élelmesebbek tudtak a királyi kincstárból kisebb-nagyobb összegeket maguknak kifizettetni.³

Távozásukkor a követek rendesen ajándékokat kaptak a királytól. Ez ajándékok tárgyról s értékéről főntebb többször volt már szó.

A *velencei követek*, mint már említettük, 1499-től 1525-ig voltak a magyar udvarban. 1499 szept. 29-én a Signoria levelet írt Ulászló királynak, melyben kérte, hogy ne kössön békét a törökkel. Ugyanekkor *Francesco dala Zuecha*-t, ki titkári rangot viselt, Budára küldték, hová ez november havában meg is érkezett.⁴ A következő év elején két követet küldenek ki, kik a Velence részéről adandó segéiyösszeg nagysága fölött hosszú hónapokon át folytattak alkudozásokat.⁵ A követeket megérkezésük alkalmával rendszeren néhány főúr várta nagyobb lovascsapattal, mely őket előre

¹ 1517 okt. 20. (T. T. XXV. 87.)

² 1519 máj. 17. (T. T. XXV. 146.)

³ *Fraknói* (II. Lajos és udvara 66. l.)

⁴ Az első velencei követnek kiküldését megelőző levél- és üzenetváltásokról nagy részletességgel szól Wenzel. („Marino Sanuto Magyarországról 1496—1501-ben.” Századok 1871, 1, 73, 165 s köv. ll.)

⁵ Itt adom az 1499-től 1525-ig Magyarországon járt velencei követek teljes névsorát: 1. Francesco dala Zuecha (titkári rangban 1499 XI—1500 X.) 2. Sebastian Zustignan (1500 IV—1503 II.) és 3. Vettor Soranzo egyszerre; ez utóbbinak 1500 nov. 15-én Bácsott történt halála után 4. Zorzi Pixani (1501 I—1501 XI.), majd 5. Zuan Badoer (1501 XI—1504 I.) lép helyébe. Most 6 évig Velence csak egy secretariust tart a magyar udvarnál, 6. Zuan Francesco di Benedetit (1504 I—1506 XII.) és 7. Vincenzo Guidoto-t. (1506 XI—1510 V.) A cambrayi liga folytán bekövetkezett válságos viszonyok újra szükségessé tették egy rendes követ kiküldését: ez 8. Pasqualigo Péter (1509 XI—1512). Következnek: 9. Antonio Surian (1512 VII—1516 VII) 10. Aluise Bon (1516 VIII—1519) 11. Lorenzo Orío (1519 VI—1523 XII.) s végül az egy ízben már itt volt Vincenzo Guidoto (1523 XI—1525 VII.), ez utóbbi ismét csak mint titkár képviseli a köztársaságot. E miatt II. Lajos panaszkodott ugyan, de a Signoria nem volt rá tekintettel.

őket egy nyilvános kihallgatáson, mely alkalommal átadták megbízó leveleiket; mindjárt utána magánkihallgatáson, melyen csak elkészített szállásukra kísérte.¹ Néhány nap múlva a király fogadta a király legbensőbb tanácsosai voltak jelen, előadták megbízatásuk tulajdonképeni okát.² (A nyilvános kihallgatáson mindkét részről elhangzott beszédek rendesen nagyhangú frázisokból állottak.) A megbeszélések eredményéről a követek chiffrizott írással írt levélben adtak számot; a levelek továbbításáról a követségi futárok gondoskodtak.³ Egy követnek személyzete 8 emberből állt, 8 lóval;⁴ ha csak követségi titkár volt, félannyiból.⁵ II. Lajos alatt a Signoria maga fizette követeit: a rendes követ 80 ducatot, a köv. titkár 40-et kapott havonta. Minden követnek volt egy titkársa is; ezeknek mondták toliba leveleiket. Orio 1520-ban külön fölemlíti, hogy levelét titkársa, Massaro betegsége miatt sajátkezűleg volt kénytelen írni.⁶

A magyar nemesség régtől fogva rossz szemmel nézte az idegen követeknek, főleg a császárnak s a velenceinek a magyar udvarban való időzését; ez előbbi az ország belügyeibe való avatkozással, az utóbbit pedig régtől fogva kémkedéssel vádolták. Az 1525 évi rákosi országgyűlés végre keresztülvitte, hogy az udvar a pápai nuntius kivételével, kinek az országra hasznos működését mindnyájan belátták, az idegen udvarnokokkal együtt a külföldi követeket is elküldötte.⁷ Vincenzo Guidoto titkár 1525 július 10-én írja Budáról utolsó jelentését.⁸ A pápai nuntius, a közszeretben álló báró Burgio azonban egészen a mohácsi vesztt csata rémhíréig becsülettel kitartott helyén. 1526 szeptemberében, Mária királynéval együtt hagyta el ő is missiójának szomorú kudarca után hazánkat.⁹

¹ 1510 máj. 3. jel. (T. T. XXIV. 179.)

² 1500 ápr. 6. jel. (T. T. XIV. 101.)

³ Nevük „corrieri“.

⁴ 1521 aug. 28. (T. T. XXV. 238.) (Orio „... ha ducati 80 al mexe con 8 cavali et 8 persone“.

⁵ 1523 aug. 30. (T. T. XXV. 275.)

⁶ 1519 aug. 21. jel. (T. T. XX. 160.)

⁷ 1525 jún. 8. jel. (T. T. XXV. 332.)

⁸ T. T. XXV. 323.

⁹ *Fraknói*: „Magyarország a mohácsi vész előtt“ 302. l.

IV. FEJEZET.

A honvédelem.

A pénzügyek rendetlensége maga után vonta a hadügy bomlását. A fekete sereg feloszlása után visszatérnek az idejét múlt s nehézkes bandériális rendszerhez. — A királyi, tiszti, főpapi, főuri s vármegyei bandériumok. A jobbágyok hadkötelezettsége. A magyar haderő létszáma. — A végvárak őrsege, felszerelése. Védelmük költségei. Velence s a pápa segítik a végvárat. — A magyar sereg tagolása: nehéz s könnyű lovasság, gyalogság.

A honvédelem és pénzügy minden állam háztartásában szervi összefüggésben van egymással. A hol rendezettek az állam pénzügyei, mi sem könnyebb egy hatalmas sereg szervezésénél s viszont azok zavaros állapota föltétlenül maga után vonta a hadsereg bomlását is. Ez igazságot hazánk történelmében élénken bizonyítja a Jagellók kora. Már az előbbi fejezetben láttuk s később részletesen is ki fogjuk mutatni, mily siralmasak voltak a Jagellók pénzügyei főleg Mátyással összehasonlítva, kinek nagy háborúk viselésére, állandó sereg tartására s e mellett fényes udvartartásra is mindig volt elegendő pénze. Ulászló alatt a királyi jövedelmek az előbbi egynegyedére csökkentek; e változott viszonyoknak elsősorban a hadügy látta nagy kárát a híres fekete sereg felbomlásával.

Az országnak védelme ez időben az ú. n. *bandériális* hadrendszeren alapult. E hűbéries színezetű hadrendszert az Anjouk honosították meg hazánkban az Árpádkori rendszer bukása után, de csak Zsigmond alatt codificálták s azóta Albert, Mátyás alatt s a Jagellók korában is folytonos módosításoknak volt kitéve. E hadrendszert nem mondhatni a legszerencsésebbnek, mert az uralkodót s országot a főrendek kényétől tette függővé; még oly király is, mint a milyen Mátyás volt, nem bírt ilyen rendszer

¹ L. Gyárfás István: A fekete sereg. (Századok 1877, 500., 617. s köv. II.)

mellett sikeresen működni; az uralkodása első éveiben szerzett tapasztalatok szinte ráutalták egy egészen tőle függő, fegyelmezett, állandó hadsereg felállítására.¹ Mátyás jobban szerette, ha az ország pénzt adott neki, mint katonát. Mátyás kiváló serege, melyben a modern hadászat követelményeinek megfelelően már nagy szerep jutott a gyalogságnak is, sok pénzébe került urának; Ulászlónak nem volt pénze s így a zsold nélkül maradt, rabolni kezdő sereg szomorú véget ért. E sereg felbomlásával az ország újra a nehézkes, bandériális rendszerhez tért vissza. De ha ez nem vált be Mátyás király alatt, képzelhetjük, mily silányan működött oly gyöngye uralkodók alatt, mint II. Ulászló és II. Lajos volt.

E rendszer alapján elsősorban a király tartozott az országot megvédeni a maga bandériumaival s a tiszti bandériumok bevonásával; a derékhad, vagyis a főpapok s főurak contingensei, valamint a megyei zászlók alatt gyülekező nemesség csak az esetben hívandók egybe, ha a király ereje elégtelen a védelemre; ezek azonban csak a király személyes vezetése mellett s az ország határain belül voltak kötelesek harcolni. A jobbágyok (ú. n. telekatonaság), kik 1435 óta szintén bevonattak a hadviselésbe, csak a legnagyobb szükség esetén szálltak hadba. Lássuk most egyenkint, mennyiben teljesítették a felsorolt tényezők a rájuk rótt kötelességet?

A *királynak* birtokai s jövedelmei arányában kellett bandériumokat kiállítania s zsoldosokat fogadni. Zsigmond idejében 4, egyenkint 1000 emberből álló bandériuma volt a királynak,¹ a mi természetesen a végvárok őrsegével való ellátására s a kültámadások visszaverésére elégtelen volt. Ulászló a korona javait egymásután elzalogosította, s az ezeket pótló jövedelemről nem gondoskodott; így tehát pénz hiányában nem bírt kellő számú királyi bandériumot fölszerelni. A király volt tehát az, a ki rossz példával járt elől. Az 1500. évi bácsi országgyűlésre, melyen a király egyszersmind nagy csapatszemlét is tartott, neki 3000 lovassal kellett volna megjelennie;² azonban a pénzhiány miatt csak 500 lovassal indult

¹ *Gyárfás*: A fekete sereg. (Századok 1877, 500. l.) Bárczay: A hadügy fejlődése. II. 480—484. lapokon közölt kimutatás szerint 7000 ember.

² Francesco dala *Zuecha* zárój. 1500 (T. T. XIV. 186.) „la corte dil Re sarà da cavalli 3000.“

útnak.¹ Egy 1516-iki jelentés szerint a király 1000 lovast tart a maga költségén, a mi 10,000 frtjába kerüli évenként.²

A *tiszti bandériumok* a XV. században a következők: a 3 bán 1—1 bandériummal, az erdélyi vajda és székely gróf 2—2 bandériummal.³ Költségeik fedezésére évenként jelentékeny fizetést kaptak a királytól,⁴ de ha a kincstár üres volt, szép szóval, ígéretekkel kellett megelégedniök. Így pl. 1521-ben II. Lajos Corbaviai János grófot nevezte ki horvát bánnak évi 40,000 frt fizetéssel s azon kötelezettséggel, hogy állandóan 1000 lovast tartson; egyelőre azonban csak 1200 frtot adhattak neki.⁵ Természetes, hogy e zászlósúruk sem állították ki a köteles létszámot, legtöbbször az áldozatkészség hiánya, néha azonban szegénységük miatt.⁶

A király és a tiszti bandériumok elégtelensége esetén következtek a *főpapok és főurak csapatai*. Ezek azonban szintén hanyagok voltak a köteles rész kiállításában, mert hisz az nekik nagy költséget okozott, mitől szívesen megkímélték magukat; a királyi hatalomtól, mely mint Mátyás idején, a késedelmezőket, hanyagokat keményen büntette, félniök úgy sem kellett.

Egy 1500. évi követi jelentés a főpapok bandériumainak létszámát 5000 lovasra, a főurakét s vármegyékét szintén ennyire, tehát összesen 15,000-re teszi.⁷ Surian követ 1516-iki zárójelentésében felsorolja, mily haderőt voltak kötelesek az egyes főpapok kiállítani. Adatainak hitelességét valamennyi más forrás bizonyítja.⁸ Az esztergomi érsek s a dúsgazdag egri püspök 1000 lovast, a

¹ 1500 okt. 9. jel.

² *Surian* zárój. 1516. (T. T. XXV. 53—54.)

³ *Gyárfás* id. ért.

⁴ Ulászló 1494—95. évi számadáskönyvéből tudjuk, hogy a horvát bán fizetése 10,000, az erdélyi vajdáé 12,000, a temesi grófé 9000 frt évente. (Engel : I.) Surian szerint (1516-iki zárój.) a horvát bán 25,000, az erdélyi vajda 20,000 frt fizetést húz; az 1524-iki költségelőirányzat az erdélyi vajda fizetését 9000, a temesi grófét 10,000, a horvát bánét 29,600, a jajcai bánét 27,000 frtban állapítja meg. (*Schedius* : Zeitschrift III. 97—100.)

⁵ 1521 dec. 1. ér. jel. (T. T. XXV. 254.)

⁶ Az előbb említett *Corbaviai* János nem akarja elfogadni a báni hivatalt, mert szegény, fizetést, tudja, nem fog kapni, a várak elvesztésének pedig nem akar az oka lenni.

⁷ Fr. dala *Zuecha* zárójel. 1500. (T. T. XIV. 186.)

⁸ *Bárczay* id. m. II. 525.

kalocsai érsek, erdélyi s pécsi püspök 500-at tartoztak a papi tizedjövedelmek fejében fenntartani. A nádor, erdélyi vajda, temesvári gróf és horvát bán Surian szerint együttvéve 11,450 lovast állít ki. E nagy számba valószínűleg az erdélyi vajda vezérlete alatt levő erdélyi megyék, a székelyek és szászok hadait is bele kell értenünk. De megjegyzi a követ, hogy e létszám soha sincs meg pontosan.¹

A *nemesség* a régibb időben személyesen tartozott fölkelni nagyobb veszély esetén; de a szegényebbek nem tudtak kötelességüknek eleget tenni s már Zsigmond idejében némelyik csak botokkal felfegyverkezve jelent meg a harctéren.² Azért a későbbi törvények azt rendelték, hogy a birtoktalan (vagyis egytelkes) nemesek maguk közül többen küldjenek egy jól fölfegyverzett vitézt.³ A köznemesség a vármegyék zászlaja alatt vonult hadba. Azonban a haza iránti kötelesség teljesítését a honszeretetükkel annyit kérkedő nemességnél sem találjuk meg a kellő mértékben: az 1500-i bácsi országgyűlésen s seregszemlén a 73 vármegye közül csak 18 küldte el bandériumait; a többi hiányzott.⁴ Az 1523-iki országgyűlés kénytelen elrendelni, hogy a nemesség a táborban lóháton s jól fölfegyverkezve jelenjék meg, nem pedig botokkal s kocsin, mint szokták. (1523:XX. t.-c.) Ez adat is eléggé bizonyítja, hogy a köznemesség se teljesítette becsületesen kötelességét. Igaz, hogy ebben nem egyszer a főurak erőszakja akadályozta meg őket.

A *jobbágyágot* 1435-ben vonták be a hadi szolgálatba, a mi nyilvánvalóan nagy sérelem volt; mire való ezentúl a nemesség kiváltságos állása, ha a honvédelemben nemcsak ők, hanem a jobbágyok is részt vesznek? A jobbágyok csapatait részint a főurak, részint a megyék bandériumába osztották be. E derék katonaságtól is megfosztotta az 1514-iki parasztlázadás az országot; az urak ezentúl óvakodtak fegyvert adni az elkeseredett jobbágy kezébe. Az 1526-iki országgyűlés elrendeli ugyan, hogy végső szükség esetén a jobbágyok fejenként gyülekezzenek a megyei zászlók alá (1526:X. t.-c.), de bizony ennek a törvénynek sem lett, mint annyi másnak — fogamatja.

¹ *Surian* zárójel. 1516. (T. T. XXV. 54—55.)

² *Gyárfás* id. m. 501. l.

³ Pl. az 1459-iki szegedi országgyűlésen.

⁴ 1500 nov. 10. jel. (T. T. XIV. 193.)

Ha most a magyar haderőnek a Jagellók alatti *létszámát* keressük, e kérdésre a követi jelentésekben több, egymásnak ellenmondó adatot találunk.

Egy 1500 évi jelentés szerint Magyarország a török ellen 40,000 lovast tud kiállítani főpapok 5000, a főurak 5000, a megyék 5000, a király 300, Erdély s a székelyék 20,000 lovast),¹ de a bácsi országgyűlésre csak 10--12,000 lovas jelent meg; az erdélyiek, székelyek, morvák s sziléziaiak a végeken örködtek. Az 1516 és 1519-iki zárójelentések szintén 40,000 lovasra teszik az ország haderejét.²

Ulászló összes haderejét a csehekkel, oláhokkal együtt 1500-ban 100,000 főre becsülik,³ de persze ily nagy sereget a szegény király sohasem tudott összegyűjteni.

Mint előbb láttuk, a hon védelmére közeles tényezők egyike sem felelt meg pontosan hivatásának: úgyszólván ölbetett kezekkel nézték a közelgő vészt, külföldi segílyt, külföldi pénzt várva. Ebben pedig csalódtak; hogyan segítettek volna az idegenek, mikor a magyar maga sem tett semmit a baj elhárítására. A pápa által küldött segélypénz, zsoldosok pedig csak a katasztrófa elodázására, nem elhárítására voltak képesek.

A régi harci erények is nagyon csökkentek a béke éveiben. Mátyás halála után Szolimán trónraléptéig tulajdonkép nem is volt nagyobb háborúja hazánknak: Bajazid békés természetű volt. Szelim pedig a perzsa birodalom, Syria, Egyiptom meghódításával volt elfoglalva. Maga Soliman is Belgrád elfoglalása után 5 évig békében hagyta hazánkat. Surian követnek feltűnik, hogy most (1516-ban) nincs már meg a magyar kapitányokban az a serénység, mint Mátyás idejében, Ulászló nem gyakorolta őket a háborúban, azért járatlanok s tudatlanok a fegyverforgatásban, kivéve a *vég-belieket*.⁴ Török szokás szerint a végeken béke idején is folyt a harc, s az itteni őrség a folytonos csetepaték közt vitéz harcedzett katonává fejlődött. A baj csak az, hogy az ország rendes fizetésükről, a várak jó felszereléséről s élmezéséről nem gondos-

¹ Fr. dala *Zuecha* zárójel. 1500. (T. T. XIV. 186.)

² *Surian* 1516., *Bon* 1519. (T. T. XXV. 155.) „El Regno di Hungaria pol far cavali 15 milia. La Transilvana di soto e di sora cavali 25 milia.“

³ 1501 márc. 13. (T. T. XIV. 257.)

⁴ *Surian* zárój. 1516. (T. T. XXV. 54.)

kodott; minek folytán a várak egymás után estek a folyton előbbre nyomuló török kezébe.

A *végváarak* helyzetéről s a Velencéhez való viszonyáról sok adatot találunk Velencének a dalmát városokban alkalmazot tisztviselői révén, kiknek jelentéseit Marino Sanuto szintén fölvette gyűjteményébe.

A török-magyar határszélen sűrűn érték egymást a kisebb-nagyobb várak. A magyar királynak a horvátországi széleken igen sok vára volt; csak Surian magyarországi követségének ideje alatt, 1512—1516 közt 23 várat s kastélyt dúltak fel a törökök.¹ Említés történik Zengg, Tinin, Ostrovica, Sinja, Scardona, Clissa várakról; legfontosabb Belgrád az ország kulcsa és Jajca. Egy 1502-iki jelentés szerint „in la conservation di Jajca pendet uterque status scilicet Hungariae et Venetorum“. Szörény s Pétervárad is igen nevezetes várak, főleg Belgrád s Sabác elesése után. A mohácsi vész előtti években mindezek közül már csak Clissa és Jajca áll fenn, a többiek kisebb-nagyobb ellentállás után török kézre jutottak.

A végváarak jó karban tartása, őrségének fizetése s élelmszerekkel, hadi eszközökkel való ellátása elsőrangú nemzeti szükség volt s erre nézve az országgyűlések többször intézkednek is, de azért a pénzhiány miatt e téren is a legnagyobb rendellenység uralkodott. Zengg védelme évenként 3000, Jajca 10,000, Belgrád 8000 frtjába került a királynak² s valamennyi együttvéve a királyi jövedelmek tulnyomó részét lekötötte. 1504-ben a királyi kincstartó jelentése szerint 144,878 frtra rugtak a végváarakra tett költségek.³ Ennélfogva igen gyakori volt az állapot, hogy a király nem bírta a szükséges összeget előteremteni s adós maradt a zsolddal. Ez főleg II. Lajos alatt fordult gyakran elő. Ily körülmények közt a végváarak kapitányai s a horvát főurak, kik váraikat szintén nem tudták megvédeni, segítségért a szomszédhoz, Velencéhez fordultak, melynek dalmáciai s friauli birtokai miatt

¹ U. o.

² *Giustiniani* zárójel. 1503. (T. T. XXVI. 72.)

³ Becses adatokat szolgáltatnak még erre nézve Ulászló számadáskönyvei s az 1524 évi költségvetés, mely adatait azonban itt nem részletezhetem. Ulászló számadáskönyvében a végváarak költségei kb. 70,000 frtra rugnak, míg az 1524-iki költségvetés 87,077 frtot ír elő; a naszádosokra 24,000 frt van szánva.

fontos érdeke volt a magyar várak föntartása. A Signoria egyes urakat zsoldjába fogadott,¹ váraikba velencei zsoldosokat rakott;² gyakran küldött segélyt élelmiszereket, munitiót a magyar király váraiba³ s enemű költségeit a Magyarországnak fizetendő segélypénzből, melynek főcélja úgyis a várak védelme volt, levonta. Ennek fejében aztán a segélyezették kémeiket tartottak s a velenceieket előre tudósították a török minden hadmozdulatáról, hogy a dalmatiai s friauli városokat váratlan támadás ne érje. Ugyane célból a köztársaság több horvát vártulajdonosnak, puskaport s mozsarakat osztogatott szét, melyeket a török közeledtekor elsütöttek; ezek zaja figyelmeztette a lakosságot a biztos helyre menekülésre s a várak őrségét a harcra való készületre.⁴ E tűzjelzés segítségével, melyet egyik vár a másiknak tovább adott, Zarából 4 óra alatt Friaulba jutott el a hír.⁵

A végvárak fenntartásának költségeihez időnkint a közvetlenül érdekelt Velencén kívül a *pápa is hozzájárul*. 1515-ben X. Leo pápa, mint a velencei köztársasághoz intézett leveléből értesülünk, a végváraknak gabonát, puskaport, hadi gépeket s 7000 frtot küldött; Ulászló királynak pedig ugyane célra 20,000 aranyat.⁶ 1524-ben mikor a törökök a fontos Clissa várát ostromolják, a pápa a scardonai püspök útján élelmiszert, munitiót s csapatokat vetett be az ostromlott várba, minek következtében a törököket sikerült onnan elűzni.⁶ A pápának ily közvetlen módon nyújtott segítsége gyakran megismétlődött 1524-től kezdve, a mint azt a pápai követek jelentéseiből láthatjuk.⁷ A magyar királynak küldött nagyobb segélypénzek, melyekről bővebben a következő fejezetben szólnunk — szintén első sorban a végvárak ellátására voltak szánva.

A mi a hadseregnek felosztását, *tagolását* illeti, erre a követi jelentések csak igen jelentéktelen felvilágosítást nyújtanak. Tudjuk, hogy a magyarok a legrégibb időtől kezdve mai napig leginkább

¹ Pl. *Corbaviai* János grófot 1519-ben 1000 frt évi fizetéssel. (T. T. XXV. 130.)

² Pl. 1499-ben Tinin várába. (T. T. XIV. 57.)

³ 1501-ben 22 magyar vár számára (T. T. XIV. 272.), 1510-ben Tininnek (T. T. XIV. 171.) 1522-ben Scardonának, (T. T. XXV. 261.).

⁴ 1499 szept. 12. (T. T. XIV. 86.)

⁵ T. T. XXV. 15–19.

⁶ 1524 ápr. 11. jel. Sebenicóból. (T. T. XXV. 311.)

⁷ *Fraknoi*: Magy. orsz. a mohácsi vész előtt 38., 49., 214. II.

mint könnyű lovasok tűntek ki s e tekintetben egész Európa tanító-mesterei lettek. Egy 1519-iki jelentés idézi Estei Hyppolit bíboros, egri püspök kijelentését, hogy a magyar „homeni d'arme“ nem sokat érnek. ellenben a könnyű lovasság a legelső a világon.¹

Massaro egyik levelében azt mondja, hogy a magyar király mindenféle harcossal rendelkezik; vannak nehéz és könnyű lovasai, gyalogosai is igen nagy számban, a mivel egy más fejedelem sem dicsekedhetik; mert — mondja — Franciaországnak van ugyan lovassága, de nincs jó gyalogsága s azért kénytelen schweizieket s más idegen nemzetbelieket szerződtetni; Spanyolorzágnak van gyalogsága, de nincs oly sok lovasa.²

Nem az emberanyag hiányában vagy rossz voltában rejtett tehát a hiba, hanem abban, hogy nem volt ember, ki a törvények végrehajtásáról gondoskodni s a nemzet elforgácsolt vagy szunnyadó hatalmas erejét szervezni tudta volna. S azért szégyenletes nemzetünkre a nagy bukás, mert jól tudjuk, hogy nem erőink elégtelensége, hanem az átkos visszavonás okozta. S Európa egy pillanatra azt hihette, hogy propugnaculuma végleg elveszett.

¹ *Bon zárójel.* 1519 (T. T. XXV. 155.) „e eome li havia dito il Revendissimo Cardinal Estense, li homeni darne Hongarie cativi; ma li cavali lizieri primi dil mondo“.

² *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 291.)

VII. FEJEZET.

Államháztartás.

A középkori államok pénzügyi rendszere. A rendes és rendkívüli jövedelemre való felosztás. Az adók jellege. Az állami s királyi jövedelmek.

Rendes jövedelmek. 1. Királyi birtokok. 2. Haszonvételek. (Só- és ércbányák pénzverés és harmincad.) 3. Censuskok és taxák.

Rendkívüli jövedelmek. 1. Az adók. A rovásadó. Meg nem szavazott adók behajtása II. Ulászló alatt. Reactio; az 1504: I. t.-c. — A *lucrum camerae*. Adótétel. Adóalany. Adótárgy. Adómentességek. Új adónemek: hányad — kereseti — fogyasztási és fejadó. — Az adók behajtása. Rovók kiküldése, összeírás. Gyakori visszaélések, erőszakoskodások az adóbehajtásnál. A rovók ellenőrzése. Az adóhátralékok. — 2. Külföldi segélyösszegek. A velencei köztársaság s a pápák pénzsegélye.

Már az előbbi fejezetek folyamán láttuk, hogy a Jagelló-kor legnagyobb nyavalyája, úgyszólván minden bajnak kútforrása a pénzügyek rendetlensége volt, mely bomlasztó hatását az állami élet minden terén éreztette. E súlyos baj együtt született már a Jagellók királyságával, mert a *Conditiones* Uladislában rejlett gyökere. Ulászló erélytelen, gyenge jelleme érthetővé teszi, hogy idővel nem javulás, hanem fokonzinti rosszabbodás állott be.

Mielőtt a rendelkezésünkre álló adatok alapján az állam bevételeit s kiadásait megismertetnők, szükséges lesz egyetmást a bevételek akkori osztályozására s a pénzügyek kezelésére vonatkozólag előrebocsátani.

A középkor folyamán, de még az újkorban is hosszú ideig az állami bevételeket két főcsoportra, rendesekre és rendkívüliekre osztották. A fontosabbak és régiebbek a rendes jövedelmek voltak, melyek alatt nálunk a király földbirtokait, a regálékat, városok censusát, vámokat etc. értették. E rendes jövedelmekből fődözte az uralkodó összes kiadásait, a míg ez t. i. lehetséges volt. Azonban lassankint, főleg a királyi földbirtokok eladományozása, elkalódása folytán a rendes jövedelmek annyira megcsappantak, hogy

ezekből nem lehetett már az állam fejlődésével s a török veszély közeledtével egyre növekedő kiadásokat fedezni. Ekkor kezdenek feltűnni az állam háztartásában az *adók*, mely mindig a rendek beleegyezésétől függött s ezek által a királynak önkéntesen megajánlott *ajándéknak* tekintetett. Ez adó jellemvonása, hogy a rendektől függ, csak a jobbágyok fizetik s a király, ha egyszer megkapta, hovafordításáról nem tartozott számot adni. Ez adó magyarul *rovás*-nak nevezetett, s nálunk legelőször 1474-ben fordul elő s az innen származó bevételt, minthogy csak nagyobb szükségben, a rendes jövedelmek elégtelensége esetén s a rendek hozzájárulása után szedték, az állam *rendkívüli* jövedelmének szokták nevezni. Az adó jellege hadisegély volt s néha határozottan kijelölték, mily célra fordítandó; az ellenőrzés azonban nem állott a rendek jogában s azon eseteket, mikor a gyenge Jagellók alatt hovafordításáról számadást követeltek, a középkori felfogás határozottan túlkapásnak, a királyi jogok megcsorbításának tekintette.

A rendes és rendkívüli jövedelmeket nem kezelték külön, mert a középkor nem tett a királyi s állami jövedelmek közt különbséget; a királyi kincstartó kezeihez jutottak az összes bevételek.

A Jagellók alatt e pontban is korlátozni akarják a rendek a királyságot az 1518. és 1521-iki országgyűléseken az országos és királyi jövedelmek szétválasztásával s külön királyi s országos kincstartók creálásával;¹ láttuk azonban, hogy eme a középkor felfogásával ellenkező újítás nem tudott érvényesülni. A mohácsi vész után még évszázadokon át fennmaradt a régi állapot.

A pénzügyek kezelésére szolgáló középponti hivatal, mint a külföldi camera regiák, nálunk a középkorban s nevezetesen a Jagellók alatt teljesen hiányzott; csak a vidéken voltak egyes só- és bányakamarák. A mohácsi vész után, I. Ferdinand alatt létesült a Pozsonyban székelő magyar királyi kamara mint legfőbb középponti pénzügyi hatóság.

Ezek előrebocsátása után térjünk most át a Jagellók *rendes* királyi jövedelmeinek ismertetésére. Erre a legrészletesebb s legbecsesebb adatokat kétségtelenül a velencei követek jelentései nyújtják, de kiegészítésül egyéb erre vonatkozó tudósításainkat,

¹ 1518 bácsi országgy. I., mely szerint 2, s az 1521 : XXIII. t.-c., mely szerint 2 báró s 2 nemes választandó országos kincstartónak.

névszerint II. Ulászló 1494–1495-iki számadáskönyvét, ugyancsak II. Ulászló jövedelmeinek egy 1494 előtti csonka jegyzékét s az 1524. évi költségvetést is tekintetbe kell vennünk. A király rendes jövedelmeit *3 főcsoportba lehet osztanunk*: elsőbe a királyi birtokok, másodikba a különböző regalék vagyis haszonvételek, harmadikba azon bérek (census) tartoznak, melyeket egyes kiváltságos, de nem nemesi elemek a királynak mint legfőbb földesuruknak, védőjüknek fizettek. Jelentőségük nem volt mindig egyforma; egy korszakban az egyik, másikban a másik jövedelmi ág vergődött nagyobb fontosságra királyaink háztartásában. *A királyi földbirtokok* jövedelmei az Árpádok korában királyaink legfőbb bevételeit képezték, melyből az állam s udvartartás szükségleteinek túlnyomó részét fedezték. II. Endre pazariásai s a várszerkezet bomlása óta a királyi birtokok nagyon megesőkkentek, fontosságuk mint legtöbb jövedelmi forrásé megszűnt, miért is a XIV–XV. században a királyság sokkal szegényebb, mint pl. III. Béla idején. Mátyás királynak még évente 50,000 frtot jövevelmeztek a koronajavak, — melyek 12 várból s 4 földbirtokból (köztük 3 Duna sziget) állottak;¹ — utódai e címen semmit sem vettek be. Oka ennek az volt, hogy Ulászló uralma elején pénz szűkében lévén, eladta vagy zálogba tette a koronajavakat, némelyeket pedig elajándékozott élelmes környezetének.² E káros állapot megszüntetésére az országgyűléseken történt — bár későn — némi intézkedés: az 1518-iki bácsi országgyűlés szigorúan meghagyja a zálogban levő koronajavak visszaadását.³ E törvénynek nem valami nagy volt a fogamatja: az 1524. évi költségvetés egy fillér bevételt sem remél a királyi birtokok után.

A királyi *haszonvételek* között a só- és ércbányák, pénzverés s a vámok említendők fel. Főleg a királyi földbirtokok csökkenése után növekszik fontosságuk, bár már a XII. században is jelentékeny hasznot hajtanak; a későbbi időkben királyaink legfőbb, majdnem egyedüli jövedelmét képezik s egyelőre képesítik a királyt, hogy alattvalói segélye — adója nélkül is fedezhesse összes

¹ *Surian* zárójel. 1516. (T. T. XXV. 53.)

² U. o. 54. l.

³ 1518 nov. 3. jel. (T. T. XXV. 112.) A királyi javak visszaszerzéséről s az innen várható jövedelmek rendezéséről szólnak az 1514: I–III, 1518: VI., VII., XIV. és XXI., 1521: XI. t.-cikkeek.

szükségleteit. A főntebbieken kívül még a bírságok, elkobzott vagy a koronára szállt birtokok, a megüresedett főpapi székek jövedelmei is, bármily határozatlanok s váratlanok lettek légyen is, a király rendes bevételei közé számíttattak.

Az erdélyi és a máramarosi *sóbányák* már III. Bélának igen jelentékeny (16.000 gira) hasznót hoztak; Mátyás is 100—140.000 frtot¹ tudott belőlük évente előteremteni. A hanyag kezelés s az idegen sónak törvény ellenére² történt behozatala csakhamar éreztette káros hatását: 1494—95-ben a számadáskönyv szerint majdnem semmit, 1503-ban 50.000,³ 1516-ban 25.000,⁴ 1519-ben⁵ már csak 16.000 frtot hoznak a sóbányák. Az 1521-iki országgyűlés kiszámítja, hogy jó kezelés mellett 100.000 frtra is rugna belőlük a király bevétele,⁶ de az 1524-iki előirányzat már semmit sem vesz fel ezen a címen.

Hazánknak nemes ércei, arany-, ezüst- s rézbányái első sorban a királyi kincstárt gazdagították. Királyaink e bányákat haszonbérbe adták s Mátyás, ki felvirágoztatásukra rendkívül sokat tett, 100.000 frtot kapott értük évente.⁷ Ulászló hanyagsága pusztulni hagyta e bányákat; bevételei leszállottak 39.000⁸, majd 36.000 frtra,⁹ 1519-ben pedig 14.000-re. Az aknák ekkor már egészen elpusztultak, víz alá kerültek s így végül semmi hasznót nem hajtottak.¹⁰

A *pénzverés* joga a legrégibb s legjövödelmezőbb regálék közé tartozott. Ősi joga volt a királynak a kibocsátott pénzt minden évben bevonni s helyette némi levonással újat kibocsátani; e joggal élt vissza annyira II. Endre s e jog megváltásakép járult hozzá az ország Károly Róbert alatt a *lucrum camerae* fizetéséhez. A termelt arany- és ezüstnek bizonyos kényszer árfolyama volt, melyen a király

¹ *Surian* zárój. 1516. (14.000) *Bon* zárój. 1519 (100.000)

² 1492: XXX., 1518: X. (bácsi) 1521: XI.I. t.-c.

³ *Giustiniani* zárójel. (T. T. XXIV. 72.)

⁴ *Surian* „ (T. T. XXV. 53.)

⁵ *Bon* „ (T. T. XXV. 152.)

⁶ 1521: XIII. tc.

⁷ *Bon* zárójel. — *Surian* (T. T. XXV. 53.) 400.000 frtot emleget.

⁸ *Giustiniani* zárój. (T. T. XXIV. 73.)

⁹ *Surian* „ (T. T. XXV. 53.)

¹⁰ *Bon* „ (T. T. XXV. 152.) „Di minere di oro e di arzeno ducati 14 milia, le qual minere se impie di aqua, e di brieve non ne cavera.“ Tényleg az 1524-iki előirányzatban már nem találunk nyomára.

a termelőktől beváltotta. A magánosoknak ugyanis az 1492:XXX. t.-c. értelmében joguk volt a birtokaikon levő bányák művelésére, ha a királynak bányadíjat fizetnek;¹ az aranyat s ezüstöt azonban nem volt szabad külföldre kivinni s a kamaránál kellett beváltani. Természetes, hogy e beváltásból a kamarának, illetőleg a királynak jelentékeny haszna volt. Pénzt 3 helyen vertek: Körmöcön, Budán és Nagybányán; II. Lajos alatt igen sok volt a panasz a rossz és hamis pénz miatt.² Általános meggyőződés volt, hogy a nádor öcsse Báthory Endre 300.000 frtnyi hamis pénzt veretett;³ ugyanily váddal illették a Fuggereket is.⁴ Thúrzó Elek kincstartó 65.000 frtnyi kölcsöne fejében II. Lajos engedelmeivel maga veretett kb. egy millió értékben hamis, t. i. rézből való s kissé megezüstözött frtot, miből csak 15 ért meg egy régít.⁵ Már 1519-ben halljuk, hogy a pénz értéke leszállt, mert nem volt elegendő ezüst a pénz veréséhez.⁶ A pénzverésből nyert jövedelemről csak az 1524. évi előirányzat szól, s abból 124.297 frtot vár.⁷

A ki- és beviteli cikkek megadóztatásából bejövő *határvámok*, melyeket Magyarországon *harmincadoknak*, Erdélyben *huszadoknak* neveztek, békésebb viszonyok közt s a kereskedelem virágzásakor tetemes összegeket hozott be az uralkodóknak. Harmincadhelyek nemcsak a határon, hanem az ország belsejében levő nagyobb városokban is voltak felállítva; itt vámosták el a bevitel cikkeit. Ulászló bevételei a harmincadokból, melyekből Mátyás 50.000 frtot tudott behajtani, főleg uralkodása elején, nagyon csekélyek voltak. A harmincadok egy részét zálogba adta budai polgároknak (pl. 1494-ben a budai, fehérvárit) másokat viszont bérbe adott. Az erdélyi huszadot 3 szász város, Brassó, Beszterce

¹ L. Dr. *Perepatits*: A magyar művel. I. Ferdinand korában 113. lap.

² A pénzverésre egész sereg intézkedést tartalmaznak az 1521. 1522. és 1525-iki országgyűlés végzései.

³ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 284.)

⁴ 1725 júl. 10. jel. (T. T. XXV. 344.) „li Focher havia ingana il Regno di. 660 et piu milia ducati, si in arzeno come far bater monede di mancho valuta

⁵ *Massaro* levele 1523. (T. T. XXV. 288.)

⁶ *Bon* zárój. 1519. (T. T. XXV. 152.) „al presente in Hungaria le monede esta basade, per non si trovar li arzentanti tanti come si feva prima“.

⁷ *Schedius*: Zeitschrift III. 97—100. A körmöci kamarából 90,777 frtot várnak, ebből a királyné kap 16.480 frtot. A budai kamarából 50,000 frtot remélnék, a nagybányainak jövedelme Báthory Endre kezében van.

és Szeben béreite ki, meiyért az 1494 előtti jegyzék szerint 6000 frtot,¹ az 1494-iki számadáskönyv szerint pedig 4000 frtot fizettek.² A többi harmincadhely közül 1494-ben csak két kisebb hely hozott be 1750 frtot, míg a fontosabb varasdi s zágrábi harmincadokat Corvin János hg. erőszakkal lefoglalta.³ Ugyanígy tett valószínűleg több más, hataímas főúr is.

E tekintetben később valamivel javulnak az állapotok, s a harmincad jövedelme némi nagyobbodást mutat: 18—20,⁴ az 1524-iki előirányzat szerint 26.800 frtot jövedelmez,⁵ bár a trencséni, szokolcai harmincadok ekkor is zálogban vannak, mutatva az 1518 : VII. (Bács) hatástalan voltát. A harmincadok kezelésében csak Ferdinand alatt létesült nagyobb rend; ő alatta a harmincad-jövedelmek 100,000 frtra nőttek évente.⁶

A király rendes jövedelmeinek harmadik főcsoportját azon *bér* (census, taxa) képezte, melyet egyes kiváltságos állami s később az általános adózás alól kivont elemek, a városok, a szászok, székelyek, kúnok, oláhok, zsidók fizettek. Megkülönböztetjük itt a rendes évi bért (census ordinarius) s a taxa extraordinariát. A census évenként fizetendő fix összeg volt, melyet a király állapított meg egészen tetszése szerint; behajtásáról maga a város gondoskodott. A censussal azonban, mely rendesen igen mérsékelt kis összeg, a királyok nem mindig elégedtek meg, hanem újévi ajándékot s egyéb díjakat is követeltek a városoktól, melyeket együttesen taxa extraordinaria névvel jelöltek. A taxát később mindig a rovásadóval párhuzamosan szedték, úgy, hogy azon évben, midőn rovás nem volt, a taxa is elmaradt. A taxa összege jóval felülmúlta az évi censust. A XVI. században e két adónem lassankint összeolvad.⁷

¹ Oswald püsp. s kincstárnok összeírása II. Ulászló jövedelmeiből. (T. T. 1880 167—170) „vicesima tribus locis, Cibinio, Brassovia, Bistricia 6000 frt”.

² Acsády: Magyarország pénzügyei, 124 lapon ez adatokkal szemben 3200 frtot említ.

³ Engel id. m. I.

⁴ Surian 1516 (T. T. XXV. 53) és Bon 1519 (T. T. XXV. 152.)

⁵ Schedius: Zeitschrift III. 100., Fraknoi: I. Lajos és udvara c. mű 25. lapján tévesen 32,800 frtnak jelzi, holott az előirányzatban a budai és fehérvári harmincadra 16,000, a pozsonyira 6000, a slavoniaira 4000, a kassaira 800, tehát összesen 26,800 frt van felvéve.

⁶ Acsády id m. 171. l.

⁷ L. Acsády id. m. 113—119. l.

A Jagellók uralkodása alatt a censusok s taxák folynak be aránylag a legrendesebben, bár a csökkenés a sok zálogbaadás miatt itt sem maradt el. Osvald püspök kimutatása szerint a városok jövedelme a rendes bevételeknek körülbelül a felét teszi ki (összesen 40,730, s ebből a városokra esik 19.330 frt),¹ Ernst püspök 1494-ben 9400 frt, 1495-ben pedig 8874 frtnyi taksáról számol el (ezt előlegként már 1494-ben felvette) mihez hozzájárul még 2000 frt, mit Szeged város fizetett. A velencei követek állandóan megemlékeznek a városok censusáról kimutatásaikban: Giustiniani 16,000, Bon 20,000 frtra tartja;² az 1524-iki előirányzat azonban már csak 6312 frtot vár e címen.

Hogy a taxa extraordinaria a censust mennyivel felülmúlta, az erdélyi szászoknál látjuk leginkább. Osvald püspök részletezett kimutatása 8200 frt censust tüntet föl, az 1494-iki számadáskönyv 7650 frtot, az 1524-iki előirányzat 6700 frtot. Evvel szemben taksa gyanánt 1494-ben 21,000 frtot, 1524-ben 6000-et fizettek. A velencei követek jelentéseiben erdélyi jövedelmekről van szó, melyek alatt főkép a szászok adózását kell értenünk; fizettek 1503-ban 30,000, 1519-ben 6000 ftot. (Lhet, hogy ez évben nem volt taksa, azért oly csekély az összeg.)

A *zsidók* évi censusáról is találunk forrásainkban néhány fölvilágosító adatot. Az Osvald püspök-féle kimutatás a Judei Budenses címen 1000 ftot vesz föl; 1494—95-ben összesen 1500 ftot fizettek. Valamivel többet, 1600 ftot irányoz elő az 1524. évi költségvetés.

A kúnok taksájának csak az 1495. évben van nyoma; ekkor is csak csekély összeget, 188¹/₂ ftot fizettek.

Egy az ország határain lakó bátor, szabadság szerető nép, a székelység, ősi kiváltságai alapján ment volt az adófizetéstől. Királyaink többször igyekeztek őket is az adófizetésbe belevonni; de a hajthatatlan nép lázadással felelt ily kísérletekre. Fellázadtak annak idején Mátyás ellen s 1504-ben Ulászló ellen is, midőn ez néhány nagyobb rangút pénzzel megnyerve, házankint (per fuogo) 1 ökör censust akart szedni.³ Az 1494—1495. évi számadáskönyv csak általánosságban emlékezik meg a székelyek censusáról.

¹ Tört. Tár. 1880, 167—170. II.

² Zárójelentéseik (T. T. XXIV. 73. és XXV. 152.)

³ 1504 máj. 30. magánlevél. (T. T. XXIV. 122—125.) V. ö. az I. fejezetben a székelyekről mondottakkal.

Összegezve a fentebbi adatokat kétségtelenül kitűnik, hogy a királyi rendes jövedelmek, melyek a XV. századig teljesen elegendők voltak az állam fentartására, s melyek még Mátyás alatt is óriási összegekre, körülbelül 600,000 aranyra becsültetnek, most egyszerre rendkívül lepadnak. Az 1493-iki országgyűlésen panaszkodik Ulászló, hogy három évi uralma alatt mindössze 40,000 ftot kapott Magyarországtól, 1494—1495-ben, tehát 2 év alatt az adón kívül körülbelül 72,000 ftot,¹ 1503-ban már többet, 166,000 ftot,² uralkodása végén ismét csak 79,000 ftot vett be.³ II. Lajos rendes jövedelmei uralma elején 76,000 ftot tesznek ki,⁴ az 1524-iki előirányzat szerint pedig 190,709 ftot.⁵

Egy nagy birodalom kormányzására, a folyton nagyobbodó külveszedelem elhárítására e jövedelmek természetesen igen csekélyek voltak; szükséges volt tehát a hiány fedezésére rendkívüli jövedelmekhez fordulni. Ilyenek Ulászló idejében a rendektől megszavazott *adó* s a külföldi *subsidiумok*.

A rendkívüli jövedelemnek mind e két forrását Mátyás vette először igénybe, kinek sokszerű szükségleteit a rendes jövedelmek legintenzívebb kihasználás mellett sem fődőzték. Az 1474-iki országgyűlésen fordul először a rendekhez 1 ftnyi adóért, mit a török elleni háború céljaira akar fordítani. Ez a későbbi időkben mind gyakrabban megszavazott *rovásadó*, melyet Mátyás jobbágytelkenkint, ha szükségesnek látta, 3—4-szer is behajtott évenként az országon.⁶ Evvel nagy törvénysértést követett el, mert a rovasadó még utána is évszázadokon át a rendek beleegyezésével volt csak a meghatározott összegben fizetendő.⁷ Ámde Mátyásnak volt

¹ Az 1494 év összes bevételei 177,305 $\frac{1}{2}$ ft (ebből adó 106,158 $\frac{1}{2}$ s mintegy 9943 ftnyi adóhátralék, melyet Ernst a rendes jövedelmek közt számol el) az 1495 évé 136,636 $\frac{1}{2}$ ft, miből 125,631 $\frac{1}{2}$ esik adóra.

² Összes bevétel 220,000, miből 54,000 adó.

³ 141,000 — 62,000 adó.

⁴ 136 — 60,000 adó.

⁵ *Fraknoi* II. Lajos udvara c. művében 25 l. számadási hibát követ el, midőn 180,709 ftról szól. Hibásan közli az egyes tételeket is, melyeknek főösszege különben 196,709 ftot tenne ki. L. *Schedius* Zeitschrift III. 97—100.

⁶ Fr. dala *Zuecha* zárój. (T. T. XIV. 185.) „re Mathiasne meteva tre e quatro al anno“.

⁷ Épen Mátyás alatt mondja ki az 1471:XI. tc., hogy az ország lakosaitól, akaratuk és beleegyezésük nélkül semmi adót — a *lucrum camerae*t kivéve — nem szedhet.

elég erélye s tekintélye, melyre támaszkodva még a törvénytelen adót is pontosan beszedethette.

Mennyire mások Ulászló alatt a viszonyok! A rendek, bár ők maguk kiváltságaik alapján mentek voltak az adófizetéstől, mégis nagyon szűkmarkúak voltak az adó megajánlásában; nem szívesen látták, ha jobbágyaik rajtuk, uraikon kívül másnak, a királynak is adóznak. Kihasználva a királyválasztással járó előnyöket, előre megkötötték és minden nagyobb actióra képtelenné tették Ulászlót az által, hogy őt, a régi idők szokásaihoz visszatérve kizárólag rendes jövedelmeire utalták; az egy ftos adót teljesen eltörölték s csak a telkenkint 20 dénárt kitevő *lucrum camerae* szedésére jogosították, erre már csak azért is, mert hiszen megszüntetni semmi joguk nem volt.¹ Erre az alapra, bár csak elvben, visszatérnek 1518-ban is, midőn a királyi rendes jövedelmek helyreállítására vonatkozó intézkedések után ama reményünknek adnak kifejezést, hogy ez intézkedések betartása esetén a szegény parasztokat a jövőben meg lehetne már kimélni a folytonos adózástól.² Az előbbiekből láttuk azonban, hogy a rendes jövedelmek mennyire összezsugorodtak már ez időben s mily igazságtalanok voltak főleg az adóról hallani sem akaró köznemesek a királylyal szemben, midőn egyrészt az ország védelmének súlyos pénzáldozattal járó feladatát egészen az ő vállára tolták, másrészt mereven megtagadták tőle a védelemhez okvetlenül szükséges pénzüsszeget.

Mi sem logikusabb s természetesebb mint az, a mit Ulászló tett: látván, hogy a különböző országgyűléseken elhangzott kéréseim, panaszai meghallgatásra nem találhatnak, kísérletet tesz az 1 ftnyi adó önkényesen való behajtására.

Csakhogy Ulászlónak nem sikerült az, a mi Mátyásnak. Önkényes adókivetése nagy ellenzésre, erőszakra talált, s minthogy főpapok és főurak (mint pl. Kassán 1494-ben) nagy bölcsen kivonták saját birtokaikat azon adó fizetése alól, melyet ők maguk ajánlottak fel s a terhet a köznemesség nyakára zúdították, beláthatjuk, hogy nem sok köszönet volt az ily adóból. Tekintetbe

¹ *Conditiones Uladislui* 2. §. és 1492:I. t.-c. „*contributionem autem, seu taxam unius floreni nulla ratione exigamus, sed antiquis, justis et consuetis proventibus regalibus contenti esse debeamus*“.

² 1518:XVI. (Tolna) „*nec erit necessarium colonos nostros solita taxatione postea gravare*“.

kell még itt vennünk az adóbehajtásnál előforduló visszaéléseket s sikkasztásokat, mikről később lesz még szó. Ulászló e törvénysértése heves viták tárgyát képezte az országgyűléseken s mikor Ulászló az ellenállás dacára is folytatta módszerét, az adót a főurakkal s néhány vármegyével megajánlani s aztán az egész országon behajtani, az 1504. évi országgyűlés végre erőlyes intézkedéssel gátolta meg a további törvénysértést s az I. törvénycikkben hosszú indokolás után kimondják, hogy adót csak valamennyinek közös beleegyezésével szabad szedni s fizetése alól senkit fölmenteni nem szabad. A mely vármegye ezentúl is ajánlana fel adót, annak nemeseit hűtlenek s esküszegők módjára kell megbüntetni emberségük s tisztességük elvesztésével.

De míg egyrészt a király az önkényes adószedéssel a nemzet jogain ütött csorbát, viszont az országgyűlések is beavatkoznak olyan dolgokba, mikhez a középkori fogalmak szerint nem volt semmi közük. A rendeknek az adó megajánlásánál joguk volt megjelölni a célt, mire a begyűlt összeg fordítandó — országgyűléseink legtöbbnyire a török elleni háború, a végvárak védelmére vagy a királyi udvar szükségleteire szavaztak meg adót,¹ — azonban a király pénztárába már befolyt pénz hovafordítását ellenőrizni, a királyi kincstartót számadásra vonni joguk nem volt, nem is szóltak ebbe bele se Mátyás, se később a Habsburgok alatt. A királyi tekintély mély süllyedését mutatja, hogy most az alattvalók az ellenőrzés jogát is magukhoz ragadják s több országgyűlésen igaz, igen csekély sikerrel — gyakorolják.²

Ha most rátérünk az *adók nemeire*, nem nagy változatosságot találunk. Leggyakoribb a *lucrum camerae* (mely tulajdonkép nem is adó) s a rovásadó. A végső fejtelenség korszakában az 1521-iki országgyűlésen számos új adónemet próbáltak nálunk meg-

¹ Ezen kívül szavaznak meg még adót Verbőczynek (2 dénárt az 1505. országgyűlésen) a királynénak (1525-ben 25 dénárt) a királyi javak kiváltására. (1518: XIX. Bács) hajók gyártására, a hadi eszközök, lőpor, ágyú beszerzésére. (1521: XV.)

² Az első eset, hogy az országgyűlés a kincstartót felelősségre vonta, 1496-ban történt, a mikor, mint tudjuk, Ernuszt Zsigmondot 400,000 ft bírságra ítélték, az alkincstartót pedig börtönbe vetették. Az országos kincstartó s a dicátorok számadásának felülvizsgálását követeli az 1518: XI. (Tolna), 1518: XIX (Bács) s az 1523: II. t.-c. Az 1519: XVI. t.-c. a kincstartó kötelességévé teszi, hogy működéséről évenként jan. 6-án rendszeresen számot adjon.

honosítani, de ez a teljes kudarc folytán csak elszigetelt kísérlet volt.

A *lucrum camerae*, melynek összege 20 dénár volt, tulajdonkép nem tartozott a rendkívüli jövedelmek közé, minthogy ezt a király a rendek beleegyezése nélkül is évenként szedhette. Erről intézkedik az 1492:XXVI. t.-c., mely meghagyja, hogy a király a kamara hasznát Zsigmond s Albert király idejebeli szokás szerint szedje be. Ha ez összeget valahol idejében meg nem fizetnék, a vármegyei ispán kötelessége a szolgabíróval együtt behajtani ez összeget 3 márka bírsággal együtt. Elrendeli ez adó fizetését az 1521:XVI. t.-c. is 5 dénár hozzáadásával. Már a Jagellók idejében szokásba jött a kamaranyereséget a felajánlott rovásadóba belefoglalni. (1518:XLV. Bács, 1526:XXXVIII. t.-c.) E szokás Ferdinánd alatt is folytatva a XVI. végén a kamaranyereségnek a rovásadóba való teljes beolvadását eredményezte.¹

A *rovásadó* (dica, contributio, taxa) Ulászló idejében a köznemesség heves ellenzése miatt hosszú ideig nem tudott meghonosulni. Ez adót sohasem fix összegben határozták meg, hanem bizonyos kulcs szerint (jobbágy-telkenként beszedendő bizonyos összeg). A rendek már korán átlátták, mily nagy hatalom kezükben az adómegajánlás joga, sokszor kötötték feltételekhez megszavazását s rendesen csak egy évre engedték behajtását. Ha a király nem hívott egybe országgyűlést, nem volt alkalma — törvény szerint — az adószedésre sem. Csak II. Lajos uralkodása elején fordul elő 2 ízben, hogy a rendek 2 évre szavaznak meg 1—1 ftnyi rovást: 1516-ban² és 1518-ban (1518:XLV. Bács.)

A megszavazott *adótétel* magassága 50 dénár és 2 ft között váltakozik. A köznemesség 1505-ben szakított végre az adóval szemben elfoglalt merev s oktaian álláspontjával s ezentúl már ritka az országgyűlés, mely adómegajánlás nélkül oszlanék szét. A köznemesség általában az 50 dénáros adótétel mellett van (ennyit szavaztak meg 1505-ben, 1518, 1520-ban s utoljára 1526-ban is még pedig a *lucrum*ot beleértve) míg a királyi előterjesztések állandóan 1 ftot sürgettek. Ennyit szedett Ulászló 1494—1495-ben

¹ Dr. *Percpatits*: A magyar műv. I. Ferd. korában (58—60 II.) hibásan mondja, hogy a *lucrum camerae*ről 1492-től 1545-ig nincs semmi említés.

² 1516 máj. 14. jel. (T. T. XXV. 48.) „Hanno imposta una dica general de ducato uno, el laltro ala futura solennita dela Epiphania.

s II. Lajos alatt már majd mindig 1 ftot ajánlanak meg a rendek. Találkozunk 70 dénáros. 160 dénáros¹ s egy ízben (1523:XXIII.) 2 ftos adótétellel. Ferdinánd alatt már a 2 ftos rovás válik a leggyakoribbá.

Minthogy az alkotmány sáncain belül levő elem, a nemesség és az egyháziak kiváltságaik értelmében minden adózástól mentek voltak, az adózás terhét évszázadokon át a szegény *jobbágyelem* viselte. De a jobbágnak meg volt legalább a maga kis birtoka, (sessio jobbagonalis) míg a *zsellérnek* sokszor még háza sem volt. A rendkívüli viszonyok magukkal hozták még e legszegényebb népelem megadóztatását is: az 1522:I. t.-c. úgy a saját házukban, mint a másoknál még a nemesek házában lakó zsellérek is, ha családosaik külön háztartást vezetnek, 1 ft adó fizetésére kötelezi, épúgy az 1525:XVIII. is. A nagy veszedelem s pénzszükség kényszeríti az uralkodó osztályt, hogy kiváltságán maga üssön rést: az 1521:XIX. t.-c. az egytelkes s egyházi nemeseket a jobbágyok módjára 1 ft adóval rója meg, a hányadadó behozatala (tized, jövedelem fele) által pedig az egyháziak s a vagyonosabb nemesek, főurak maguk is hozzá akarnak járulni vagyonuk tekintélyes részével a haza védelméhez. Csak követte volna tett is a hazafias felbuzdulás (vagy inkább rémület?) hatása alatt tett nagylelkű ajánlatot!

Törvényeinkben gyakran látunk intézkedést arra nézve is, hogy *kik menthetők fel az adó fizetése alól?* E tekintetben eleinte igen nagy volt a rendetlenség; mint II. Ulászló számadáskönyvei bizonyítják, nem szedtek adót a főpapok s főurak birtokain, a kik t. i. a törvénytelen adót megajánlták; azonkívül fel voltak mentve az adófizetéstől a 3 ftnál csekélyebb vagyonnal bíró szegények és azok, kik „juxta continentiam literarum R. M. de contributione relaxati sunt“. Ez állapotnak véget vetendő az 1504:I. t.-c. kimondja, hogy a megajánlott adó fizetésétől senkit sem szabad felmenteni (már t. i. jobbágyot). Nem veszik ki az adózás alól még a király, királyné s a királyi városok birtokait sem. (1521:XV.) Eltörlik még a slavoniaiaknak azon régi kiváltságát is, hogy a Magyarországon kapunkint megajánlott adónak csak felét fizessék. Az

¹ 1518:XLV. Két évre szavaztak meg 2 ftot hadicélra s 120 dénárt a királynak.

1521:XXVII. t.-c. elrendeli, hogy Slavonia s Erdély is akkora adót fizessen, mint Magyarország.

Teljes merevséggel azonban ez elvet még sem lehetett keresztülvinni; a méltányosság követelte a szegényeknek felmentését az adó alól. Az 1523:XXIV. szerint adómentesek 1. kiknek 3 fnyi vagyonuk nincs; 2. a nemesek béresei és szolgálai (u. e. 1518:XLV. Bács); 3. kiket a törökök felégettek; 4. a bíró olyan helységben, hol legalább 10 jobbágy lakik. A hol csak 5 van, ott a bírónak az adó felét engedik el.

Az adó *tárgya* rendes körülmények közt a jobbágytelek (nevezik kapu v. porta s háznak is) volt. A velencei követek jelentéseiben állandóan a „per fuoco“ kifejezéssel találkozunk, a mi nem füstönkint (ez „per camino“) hanem telkenkint való adózást jelent. A füstnek fogalma azonos volt a házéval s a jobbágytelektől annyiban különbözött, hogy míg a jobbágytelekhez mindig tartozott valami külsőség is (szántóföld, rét), addig a fűsthöz vagyis házhoz sokszor nem tartozott semmi külső terület. A füstönkint való megszavazás természetesen sokkal jövedelmezőbb volt, mert ez esetben minden lakott ház adó alá esett, egyébként pedig csak azon házak, melyekhez külsőség is csatlakozott.¹ A portális adórendszer kifejlése folytán II. Lajos alatt csak kétszer vetnek ki füstönkint adót: 1521. és 1523-ban. (1521:IV, 1523:XVIII.)

A jobbágytelken s füstön kívül az 1521. országgyűlés néhány szokatlan adót hozott be, melyek alapja, tárgya a jövedelem, asztal v. műhely (kézművesek) portéka (kereskedők, gyógyszerészek) a baromállomány vagy végre a fejenkint való adózás (zsidók). Minthogy mindeme intézkedések csak ephemer értékűek s adózásunk rendszerében állandósulni nem tudtak, ez új adónemekről csak röviden emlékezem meg. Ez adónemek: a jövedelmi v. hányadadó, kereseti adó, fogyasztási és fejadó.

A *hányadadót* par excellence a kiváltságos osztály fizeti, mely a válságos időkben lemond előjogáról s önkéntesen rak terhet saját vállaira. Csak 2 országgyűlésen, az 1518. és 1521. évben történnek erre nézve intézkedések igen kevés sikerrel. Az 1518:XIX. (Bács) elrendeli, hogy a prépostokat, főespereseket, kik jövedelmük után eddig az ország védelmére semmit sem áldoztak, ezen-

¹ *Acsády*: Magy. orsz. pénzügyei 19—21. ll.

kívül a plébánosokat, oltárok, imaházak (sacellae) vagy kápolnák igazgatóit jövedelmük *tizedrészével* kell megróni. Ugyanígy intézkedik az 1521:IX. a plébánosokra s oltárigazgatókra, a mennyiben arany, ezüst s készpénz készletük tizedét veti ki rájuk adóul. Az 1521:VI. a kereskedők, kalmárok, gyógyszerészek stb. portékáinak *huszadrészét* kívánja be. De legnagyobb áldozatot hoznak — legalább a megajánlásban — a haza oltárára a főpapok, szerzetesek, bárók s jobbmódú¹ nemesek, kik „non obstante libertatis eorum praerogativa“ mindenféle jövedelmeik felét ajálják fel adó gyanánt. (1521:XVII. XVIII.) E hányadadónak, mint ma, úgy akkor is az volt a hátránya, hogy az illető tetszés szerinti bevalásán alapult s így pontosan megállapítható nem volt; hiányzott a pontos adógépezet is, mely ezen s a következő adónemeket behajtani, elkallódásukat megakadályozni tudta volna.

Kereseti adónak tekintendő az az 1 ftnyi összeg, melyet az 1521. évi III. V. VII. és VIII. t.-cikk a serfőzőkre, az összes kézművesekre (ezek még a füstönkint 1 ftot is kötelesek fizetni), a molnárokra (minden malomkő után) s halászokra (minden nagy háló után) kivetettek. — *Fejadót* fizetnek (1 ftot) a zsidók akképen, hogy a gazdagabbak kötelesek a szegényebbeket kisegíteni.

Végül *fogyasztási* adót állapít meg pontosan részletezve a bor és sör után az 1521:II. t.-c. Még a nagyobb háziállatok, ökrök, tehenek, lovak, juhok, kecskék s disznók után is 2—5 dénárnyi adót szavazott meg a nekihevült törvényhozás, úgy hogy e sokféle adónemből legalább 3 milliónyi összeget vártak a hazafiak.¹ Az eredmény azonban messze mögötte maradt a várakozásnak: a nagy vajudás után neveltségesen csekély összeg, 46,000 ft gyűlt össze.

Ha a megajánlott és tényleg befolyt összeg közt levő nagy különbséget szemléljük, belátjuk, hogy az adó *behajtásánál* nagy visszaélések, rendetlenségek honosulhattak meg a Jagellók idejében. Ezer baj akadályozta az adók rendes befolyását, mely bajok ellen sűrűn történnek intézkedések országgyűléseinken. De mit értek a legszigorúbb törvények is, ha nem volt senki, a ki őket a bűnösökre alkalmazza?

¹ Felsorolja ez adónemeket az 1521 dec. 11-iki követi jelentés is (T. T. XXV. 257.) s utána úgy végzi: „De modo che caveranno una infinita quantita de danari, chi dize tre milliona, et chi piu“.

Igen nagy baj volt, hogy az adóbeszedésnek nem volt egységes, középponti szervezete, vagyis, hogy legtöbbszörre nem a király, illetőleg kincstartója küldött ki megbízható becsületesen fizetett embereket, hanem a megyék küldenek ki 1 vagy 2 rovót.

A beszedésnél meghonosult eljárás a következő volt:

A vármegyének közönsége megválasztott a jobbmódú, jóra való nemes emberek közül egy vagy több rovót a kik községről községre járva a bíró segítségével — ki ezért adómentességet élvezett — eskü alatt összeírták az adóköteles jobbágytelkek számát még a királyi s főúri birtokokon is; ez összeírás alapján a bíró hajtotta be az adót s rendesen 15 nap alatt (az 1518:XII. (Tolna) t.-c. csak 5 napot enged) a rovónak átszolgáltatta. A rovókat feladatuk teljesítésében a megye ispánja s szolgabirái segítik.

A kivetett adó behajtása után a vármegye köteles az eredményt a kincstartónak bejelenteni s a rovó útján a pénzt elküldeni; az összegről a kincstartó nyugtát ad. E rendszeren, melynek megbízhatatlan s költséges volta az első pillantásra kitűnik, az 1518:XI. (Tolna) annyiban változtat, hogy a rovó kiküldését a kincstartóra bízza s e mellé választ a nemesek közönsége mintegy ellenőrzőül egy esküdt nemes.

A begyűlt adó azután annyi kézen ment keresztül, annyian voltak le belőle fáradtságuk, költségeik fejében kisebb-nagyobb összeget, hogy végül alig maradt belőle valami. Ennek meggátlására a törvények pontosan megállapítják, kik és mennyi fizetésre tarthatnak az adópénzből igényt.

A tolnai országgyűlés (1518:XIV.) elrendeli, hogy az adót a kincstartó emberei s rovói fizetésük s kiadásaik címe alatt „amint eddig legtöbbszörre tették“ el ne fecséreljék. Adókirovás végett az adókirovók mindenike csak 4-ed magával szálljon ki s havi pénzükön kívül a maguk és lovaik költségei, fizetés fejében a nagyobb és közepes megyékben 25, a kisebbekben pedig 20 frtnál többet venni ne merjenek. Erről az esküdt nemes, kinek szintén jár fizetés, számot adni tartozik. Az alispán az adóból 6, a szolgabírák csak 3 frtot vehetnek ki fizetésük fejében. Az 1521:XXI. t.-c. szerint a 2 rovó nagyobb megyében 50 frtot, közepesben 32, kisebbekben 25 frtot tarthat meg fizetése s költségei fejében. Az ispánok és alispánok ellenben semmit sem kapnak az adóból.

A szigorú törvények nem tudtak a folytonos visszaéléseknek gátot vetni. Nagyon sok pénz maradt el a főurak erőszakoskodásai folytán, kik sokszor még össze sem engedték írni a birtokaikon levő jobbágytelkeket s ha igen, maguk hajtották be az adót, mely persze csak a legritkább esetekben jutott el rendeltetési helyére.¹

De a rovók sem voltak megbízhatók. Nyúzták a szegény jobbágyot s az elszámolás kötelezettsége dacára is találtak módot a sikkasztásra. Az 1523. évi törvényekből látjuk, hogy a megvesztegetésnek sem tudtak ellenállni: egy bizonyos összeg fejében megegyeztek a földesurakkal, hogy birtokaikon az adót a törvényesnél sokkal kisebb összegben hajtják be. (V. VI. t.-c.) A törvény elrendeli, hogy az egyezkedők s a rovó is a hiányzó összegnek kétszeresét tartoznak büntetésből lefizetni.

A rovókhoz hasonlóan jártak el a főispánok és alispánok is, kik a kezeikhez jutott adókat nem szolgáltatták be a kincstartónak de azoknak sem adták vissza, a kiktől beszédtek. Ezeket az 1523: VII hivatalvesztésre s kártérítésre ítéli.

Sok intézkedés van a rovók ellenőrzésére s számonkérésére is. A baj csak az volt, hogy az ellenőrzők, kiket a megyékbe küldtek, csak újabb költségeket okoztak, a rovóknál megbízhatóbbak ők sem voltak.

E végtelen zűrzavar, hűtlen kezelés érthetővé teszi immár előttünk az óriási *adóhátralékokat*, melyek néha nagyobb összegre rugtak, mint a tényleg befolyt összeg II. Ulászló számadáskönyve pontosan elébünk tárja a rovók jelentéseiben, mily nagy a hátralék megyénként; az egész hátralék 1494-ben 91,000, 1495-ben 86,000 frt; a kezelési költség 9155¹/₂ ill. 7904 frt.²

Hiába fenyegetődzik az 1518-iki tolnai országgyűlés, hogy a hátralékot a hanyag főispánon vagy alispánon hajtják be, kit azonfelül még hivatalvesztéssel is sújtanak (XVI. t.-c.), mégis nagy

¹ *Guistiniani* zárójel. 1503. (T. T. XXIV. 73.) „Questo Re scuode solum dile diche da ducati 80 milia, si tutti fosseno scossi; ma non pol scuoder perche la mita dil Regno e di Conti che non paga, neli Nobeli, qualli sgrandisse li soi tenir e habitation, e tuo dentro, chi doveria pagar le diche“.

² Hogy csak egy példát említsek, Liptó vármegyében 1494-ben az összeírás alapján be kellett volna hajtani 854¹/₂ frtot, de csak 266¹/₂ frt jött be, 1495-ben 791 helyett csak 89 frt!

hátralék maradt; az 1521:XLVI. t.-c. az ujonnan választott rovóknak köteleességévé teszi, hogy az előbbi 200 dénáros adóból maradt hátralékot a most kirovott adóval együtt hajtásák be. Az 1523:VI. t.-c. a hátralékosokat az adóösszeg kétszeresének megfizetésére köteleztet. Hogy mindeme intézkedéseknek mily kevés lett a foganatja, szomorúan illusztrálja a sírja szélén álló nemzet utolsó országgyűlése, mely elrendeli, hogy a múlt évben megszavazott 1 frt adót, melynek még a fele sem folyt be, haladéktalanul be kell hajtani. (1526:XXXVIII.)

*

Minthogy sem a rendes jövedelmek, sem a rendkívüli bevételek az udvartartás költségeire s az ország védelmére elegendők nem voltak, bekövetkezett a szégyenletes állapot, hogy a nagy gazdagságáról híres s a természet minden javaival bőségesen elhalmozott ország, ha köteleességét, a keresztény nyugatnak védőbástyául szolgálni, csak némikép is teljesíteni akarta, a külföldi hatalmak pénzbeli gyámolítására szorult. A török elleni általános szövetségnek időnkint fel-felmerülő tervében mindig szó van az összes európai hatalmaknak pénzben s haderóban a magyar királynak nyújtandó segélyről; az ígéreték azonban sohasem voltak oly komolyak, hogy teljesítésükre józanul számítani lehetett volna. Két külföldi hatalmasságtól nyert a magyar állam a török elleni küzdelemre huzamosabb időn át kisebb-nagyobb segélyt: t. i. Velencétől és a pápától.

Velencének a törökök torkában levő keleti s dalmatiai birtokai miatt ép oly létérdeke volt a török hatalom megfékezése, mint hazánknak. Hosszas ellenségeskedés után 1499-ben létesül barátságosabb viszony a köztársaság s hazánk közt, mit Velence szeretett volna egy szövetség által is megszilárdítani s szorosabbra fűzni. E török ellen irányuló szövetség nyélbeütése végett küldött a Signoria 2 követet a magyar királyhoz, a ki ép úgy, mint az egész nemzet a támadó háborúra késznek is nyilatkozott, ha Velence évente 150,000 frt segélyt ad. A követek azonban csak 50,000 frtot ajánlottak föl, s e miatt hosszas, kufár alkudozás kezdődött, mely majd egyévi huza-vona után 1501 tavaszán vezetett csak eredményre. A megegyezés akként létesült, hogy a Signoria a háború folyamán évenként 100,000 aranyat küld a királynak 3 részletben; ez összeget a király Zenggben volt köteles

átvenni, hová fegyveres gályákon szállították el a pénzt.¹ Minthogy azonban Ulászló csak a pénzt akarta s komolyabb háborúba nem kezdett, a Signoria csakhamar békét kötött a törökkel, mire Ulászló is elesett a jelentős hadisegélytől, mely egy követi jelentés szerint összesen 180,000 frtot hozott be a királyi kincstárba.² De a békekötés után is fennmaradt a két ország szövetségi viszonya s Velence a magyar végvárnak jókarban való tartására, a mi rá nézve is igen nagy fontossággal bírt, évi 30,000 frtot kitevő subsidiumot ajánlott fel egész Bajazid szultán haláláig, vagyis 1510-ig.

Azonban a köztársaság már 1510 előtt beszüntette a subsidium küldését. A cambray-i liga végveszéllyel fenyegette a büszke Velencét, mely ennek elhárítására minden erejét a végsőig megfeszítette; ekkor a subsidiumot, melyet sokan úgyis haszontalan pénzkidobásnak tartottak, nem küldik többé Ulászlónak. Mikor a cambray-i liga tagjai Magyarországot is bele akarják vonni a Velence elleni harcba, nálunk nagy erre a hajlandóság, de csak azért, hogy a háborúval való fenyegetést nagyobb pénzösszeg kicsikarására használhassák föl; Bakóc Tamás, ki jól ismerte embereit, azt ajánlja a velencei követnek, hogy emeljék föl jelentékeny összeggel az eddigi 30,000 frtnyi subsidiumot, mert szükséges a magyaroknak egy kis koncot odavetni.³

A Signoria szorultságában ígér is 5000 frttal többet, de bizony még a 85,000 frtot kitevő hátralékot is csak apránként törlesztette, mikor pedig a veszélyen túlvannak, egyszerűen tagadják, hogy ők valamivel tartoznának, sőt hivatkozva arra, hogy magyar alattvalók velencei kereskedőket állítólag 150,000 frttal megkárosítottak, még ők vallották magukat hitelezőknek. Az e tárgyban folytatott hosszas alkudozásoknak csak 1521-ben sikerült véget vetni a képen, hogy Magyarország 20,000 frt végkielégítés fejében lemond minden követeléséről Velencével szemben.⁴ A velencei köztársaságtól húzott

¹ A szövetség egyes pontjait l. T. T. XIV. 254—256.

² *Giustiniani* zárójel. 1503. (T. T. XXIV. 72.)

³ 1510 máj. 25. jel. (T. T. XXIV. 184.) „fate conto di dar offam Cerbero“ s 1510 júl. 17. jel. (T. T. XXIV. 203.) „e bisogna dar offam Cerbero e non li 5000 ducati, ma far una proferta libera, e poi il pagamento si fara quando si potra“.

⁴ 1521 júl. 13. (T. T. XXV. 218.)

segélypénzek összege a két Jagelló alatt számításom szerint 390—400,000 frtot tesz ki.

Velencén kívül egyedül a *pápaság* hozott időnkint pénzázdozatot Magyarországnak nehéz feladata teljesítésére. A Velence és Magyarország közt 1501-ben létrejött szövetséghez a pápa is csatlakozott azon ígérettel, hogy 3 éven át 40—40,000 frtnyi segélyt ad a tizedből, jubileumból s kereszt hirdetéséből bejövő összegén kívül.¹ A reggioi cardinal-legatus állítása szerint Ulászló a jubileumi jövedelemből 60,000 frtot kapott a pápától.²

Ezután hosszabb ideig a pápai segélyről nem hallunk; csak Belgrád eleste után fordul újra a védtelenül maradt ország felé a szentszék figyelme. VI. Adorján pápa szívvel és lélekkel a török elleni háborúra s Magyarország segélyezésére fordította tekintélyét s erejét; zsoldos csapatok tartására II. Lajosnak 50,000 frtot küldött.

A pápai követek jelentései élénk világításba helyezik előttünk ama nagy áldozatokat, melyeket a szentszék a nemzeti királyság utolsó éveiben hazánk védelmére tett: végvárakat látott el eleséggel, puskaporral, fegyverekkel, zsoldosokat fogadott s kisebb-nagyobb összegekkel jött a királynak szorult helyzetében segítségére. Hálásan emlegették is a magyarok, hogy ha a pápa nem segíti őket Magyarország bizonyára már elveszett volna.³

Annyi bizonyos, hogy ha a magyarokban megvan ugyanaz a buzgalom s áldozatkészség hazájuk védelmére, mint a melyet a nehéz napokban a pápaság velünk szemben tanúsított, nem lett volna lehetetlen feladat a végvárak megmentése és a félhold előnyomulásának megakadályozása.

¹ T. T. XIV. 255.

² 1503 okt. 8. (T. T. XXIV. 92.) „al qual Re il papa li deva ducati 40 milia al anno, et lui legato dila cruciata ducati 60 milia.

³ Fraknoi: Magyarország a mohácsi vész előtt. 283. l.

TARTALOM.

Marino Sanuto élete és művei.

Oldal

Marino Sanuto származása. Családja, ifjúkori évei. Tanulmányai, első művei. Hajlama a történelem, főleg az adatok gyűjtése iránt. Megkezdí a „Diarii“ írását. Szereplése az állami ügyekben, gyakori mellőztetése. Betegsége és halála. Marino Sanuto egyénisége : önzetlen, lelkiismeretes, de nagyon hiú. *Művei.* A „*Diarii*“ keletkezése, jellege, forrásai, értéke. A kézirat sorsa, a Diarii kiadásai. A Diarii fontossága a magyar politikai s művelődéstörténelem szempontjából. A sürgönyök és relatiók. Irodalom. 5—23

Marino Sanuto „Diarii“-jének magyar művelődéstörténelmi vonatkozásai.

I. Fejezet: A föld és népe.

Éghajlat, termékenység. Erdély s a Szerémség gazdagsága, Horvátország pusztulása. Földművelés, bortermelés. Állattenyésztés. Bányászat : arany, ezüst, só. Ásványvizek. Az ország szegénysége. Kedvezőtlen közgazdasági viszonyok. Természeti csapások : éhség, drágaság, pestis. *Lakosság.* A magyar faj testi s lelki tulajdonságai. A székelyek, oláhok. A városi lakosság : németek, olaszok spanyolok, zsidók. A horvátok helyzete ; kivándorlás. 24—40

II. Fejezet: Ipar, iparművészet és kereskedelem.

1. *Ipar.* A magyar idegenkedése az ipartól. Az ipar fejletlen állapota.
2. *Iparművészet.* A renaissance hatása az iparművészet fejlődésére. Iparművészet Mátyás alatt, hanyatlás a Jagellók idején. Az Anna királynénak adott ajándékok. II. Ulászló hagyatéka. A követeknek adott ajándékok, értékük. Magyar követek külföldön. A főurak s főpapok fényűzése.
3. *Kereskedelem.* Magyarország helyzete a nemzetközi kereskedelemben. Be- és kiviteli cikkei. A buda-zenggi útvonal. A kereskedelem akadályai : rossz közlekedési eszközök, rossz utak s gyalgó közbiztonság. A vásárok. 41—48

III. Fejezet: Társadalmi és műveltségi viszonyok.

Oldal

Mátyás törekvéseinek eredménytelensége a renaissance átültetésére hazánkban. A társadalmi osztályok: főpapok, főurak, köznemesek, jobbágyok. Iskolák, orvosok, könyvtárak.

49-53

IV. Fejezet. Vallás-erkölcsi élet.

1. *Vallás.* A vallásos szellem hanyatlása. Okai: a renaissance, az egyház reformjának elodázása. Magyarországi viszonyok. A főpapok elvilágiasodása. Nagy jövedelmeik. A kapzsiság. Az egyházi jubileumok vonzó erejének csökkenése. A vallásos érzés hanyatlása nem általános: fogadalmak, zarándoklatok, ereklyék tisztelete. A vallásosság elfajulása: babona, astrologia. A lutheránus tanok terjedése. — 2. *Erkölc.* Az általános erkölcsi romlottság. A főpapok, főurak s köznevelők bűnei. Kicsapongások a királyi udvarban. Az egyetértés hiánya. --- --- 54—63

V. Fejezet. Udvari élet.

Forrásaink az udvari élet ismeretére: a királyi számadáskönyvek s a külföldi követek jelentései.

- II. Ulászló jellemzése, testi s szellemi tulajdonságai. Családja. Anna királyné nagy befolyása férjére. II. Lajos. Neveltetése, nagy előhaladása az ismeretekben s testi gyakorlatban. Brandenburgi György káros befolyása: Lajos nem törődik az ország ügyeivel. Mária királyné. Külsője, élvágya, kedvezőtlen befolyása férjére. A királyi udvar *jövedelmei*. A bevételek megcsappanása, az udvar szegénysége. Kölcsönzések, adósságok. A királynéknak, Anna és Mária jövedelmei. Az udvari *személyzet*. Csekély számuk. Idegen, cseh, német alkalmazottak. Eltávolításuk 1525-ben. A királyi istálló; lovak, vadászkutyák. Az udvar szórakozásai: vadászat, lakomák, lovagi tornák; Lajos részvétele. Tűzijátékok. A királyi koronázás szertartásai. A királyi udvar *székhelye*: rendszeren Buda, időnkint Prága. Királyi kastélyok Pozsonyban, Visegrádon, Tatán, Fehérvárott. Idegen *követelek* a magyar udvarnál; ellátásuk költségei. A velencei követéségek személyzetek, szerveztük. Az idegen követek eltávolítása 1525-ben

VI. Fejezet: A honvédelem.

A pénzügyek rendetlensége maga után vonta a hadügy bomlását. A fekete sereg feloszlása után visszatérnek az idejét múlt s nehézkes bandériális rendszerhez. A királyi, tiszti, főpapi, főúri s vármegyei bandériumok. A jobbágyság hadkötelezettsége. A magyar haderő létszáma. A végvárok őrsége, felszerelése. Védelmük költségei. Velence s a pápa segítik a végvárakat. A magyar sereg tagolása: nehéz s könnyű lovasság, gyalogság.

VII. Fejezet. Államháztartás.

Oldal

A középkori államok pénzügyi rendszere. A rendes és rendkívüli jövedelemre való felosztás. Az adók jellege. Az állami s királyi jövedelmek.

Rendes jövedelmek. 1. Királyi birtokok. 2. Haszonvételek (só- és ércbányák, pénzverés és harmincad). 3. Censusok és taxák. --- --- ---

Rendkívüli jövedelmek. 1. Az adók. A rovásadó. Meg nem szavazott adók behajtása II. Ulászló alatt. Reaktio; az 1504 : I. t.-c. A lucrum camerae. Adótétel. Adóalany. Adótárgy. Adómentességek. Új adónemek: hányad-, kereseti, fogyasztási és fejadó. Az adók behajtása. Rovók kiküldése, összeírás. Gyakori visszaélések, erőszakoskodások az adóbehajtásnál. A rovók ellenőrzése. Az adóhátralékok. 2. *Külföldi segélyösszegek.* A velencei köztársaság s a pápák segélye. --- --- --- 97—115

NÉVMUTATÓ.

Adó 104.

Adó-tétel 107.

- » -alany 108.
- » -mentesség 108.
- » -tárgy 109.
- » -nemek 109.
- » -behajtás 110.
- » -hátralék 112.

Ælianus 52.

Ájándékok 43.

Anna királyné 68.

Arany-bányászat 28.

- » -mosás 29.
- » -szüret 29.

Asztrologia 60.

Államháztartás 97.

Állattenyésztés 28.

Ásványvilág 28.

- » -vizek 30.

Bandériális hadrend-szer 89—92.

Bonfini 25. 28. 31.

Bor 27.

dal Borgo András 70. 78.

Brandenburgi György 69. 70.

Capistrano canonisatiója 50.

Census 102.

Cicero 52.

Erdély 25.

Ereklyék tisztelete 59.

Erkölc 62.

Éghajlat 24

Fagy 24.

Földművelés 27.

Főpapok jövedelmei 55.

- » -kapzsisága 57.
- Fuggerek 28.

Galeotti 25.

Gaza Teodoro 52.

Harmincad 101.

Horvátország pusztulása 26.

Horvátok 38.

Huszad 101.

Idegének gyűlölete 35.

Ipar 41.

Iparművészet 42.

Iskolák 51.

Jubileumok 58.

Kapzsiság 34.

Kereskedelem 46.

Királyi számadás könyvek 64.

Királyi udvar jövedelmei 72.

Királyi istálló 78.

Kivándorlás 40.

Koronajáradék 73. 99.

Koronázás 81.

Könyvtárak 51.

Követek 84.

Követek ellátásának költségei 86.

II. Lajos egyénisége 69.

Lakomák 79.

Létszáma a haderőnek 93.

Lovagi játékok 80.

Lucrum cameral 106.

Lutheranizmus terjedése 60.

Magyar faj jelleme 32.

Mária királyné 71.

Mocsarak 32.

Mulatságok 80.

Németek 37.

Oláh Miklós 28. 31.

Oláhok 37.

Olaszok 37.

Orvosok 52.

Pestis 31.

Pénzverés 100.

Plinius 52.

Pozsony 83.

Ranzano 25. 28. 31.

Rendes jövedelmek 99.

Renaissance 49.

Részegség 35.

Rovók 111.

Ruházat 44.

Sóbányászat 29. 100.

Spanyolok 38.

Subsidiumok 113.

Szeged 37.

Szegénysége az országnak 31.

Szentek tisztelete 59.

Szerémség 26.

Székelyek 36. 103.

Székesfejérvár 83.

Tata 83.

Taxa 103.

Társadalmi osztályok 50

Termékenység 25.

Testőrség 77.

Udvari személyzet 76.

Udvartartásshékhelye 86.

Ulászló hagyatéka 42.

» egyénisége 65.

» családja 67.

Utak 47.

Vadászat 79.

Vallás 54.

Vallásosság 59.

Vármegyék 27.

Vásárok 47.

Velencei követek névsora 88.

Vergilius 52.

Végvárak 94.

Visegrád 83.

Zengg 27.

Ziegler Jakab 60.

Zsidók 38. 103.

Művelődéstörténeti Értekezések:

1. Galeotto „De egregie, sapienter et iocose dietis ac factis Matthiae Regis“ ezimű műve, mint művelődéstörténelmi kútfő. Irta BRUCKNER Győző. Budapest, 1901.

2. A magyar művelődés a XV. században Antonio Bonfini *Herum Hungaricarum Decades*-nek alapján. Irta CSÁSZÁR MIHÁLY. Budapest, 1902.

3. Erdély pénz- és hadügyei János Zsigmond korában. Az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta BARTHOS KÁLMÁN. Kolozsvár, 1902.

4. A magyar művelődés I. Ferdinánd korában. A „Magyar Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta PEREPATITS ISTVÁN. Budapest, 1902.

5. Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában. Az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta KOPP TIBOR. Nyitra, 1903.

6. A históriás énekek művelődéstörténeti vonatkozásai. Irta PINTÉR JENŐ. Budapest, 1903.

7. Oláh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai. Irta NOSZKAY ÖDÖN. Érsekújvár, 1903.

8. Oláh Miklós Hungáriájának művelődéstörténeti vonatkozásai. Irta BALOGH MARGIT. Budapest, 1903.

